

פרשה יג

א וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ, הכא את אמר וכל שיח השדה, ולהלן (פסוק ט') את אמר ויצמח ה' אלהים מן האדמה, אמר רבי חנינא להלן לגן עדן וכאן לישובו של עולם. תני רבי חייא אלו ואלו לא צמחו עד שירדו עליהם גשמים:

א. (ולהלן) [הכא] את אמר וכל שיח וכו'. שפירושו שכשנגמרה הבריאה בששי קודם שנברא אדם עדיין לא היה שיח, ועשב לא צמח, לפי שלא ירד מטר עד שנברא אדם כמו שפירש רש"י בחומש (ד"ה כי לא המטיר), ולא היינו טעמא כדכתב הרא"ם ז"ל דהאי קרא דוכל שיח השדה אקרא דאלה תולדות קאי, וקרא דאלה תולדות אששי קאי, שאז נגמרו כל תולדות השמים והארץ (עכ"ל), דהא למאן דאמר שהכל נברא בראשון מהאי קרא כדלעיל (פרשה י"ב סימן ג') אפשר לא קאי אששי, ואין צריך לומר אם כאן ראשית הפרשה כדאיתא באבכיר (הובא בילקוט רמז י"ז), אלא היינו טעמא מדכתיב בתריה ואדם אין, שפירושו שלא המטיר לפי שאדם אין כדפירש"י (שם), וא"כ אפילו בששי לא המטיר קודם שנברא אדם, והרא"ם עצמו זכר גם זה:

ולהלן את אמר ויצמח ה' אלהים. ומשמע דקודם בריאת האדם הוה, דבגן עדן מיירי, וכתבי (להלן פסוק ח') ויטע ה' גן בעדן מקדם, ואמרינן בפרשה ט"ו (סימן ד') מקדם לברייתו (ש"ע) [של אדם], וא"כ קשו קראי אהדדי, דהא קדמו עצי עדן לאדם, ומשני רבי חנינא דלהלן לגן עדן שהוא הנברא בג' במאמר (לעיל א' י"ב) ותוצא הארץ, וכאן לא דיבר הכתוב אלא בשל ישובו של עולם, וכל שיח היינו בכל הישוב חוץ מגן עדן, ובארץ רצה לומר בסתם הארץ. וההיא דלעיל בפרשה י"א (סימן י') דאמר בג' ברא אילנות ודשאים וגן עדן פליגא אהא דרבי חנינא,^א וס"ל

^א דאליבא דרבי חנינא לא נבראו בשלישי אילנות ודשאים בכל העולם רק בגן עדן, וס"ל דהא דכתיב ותוצא הארץ דשא וגו' קאי על הגן שנטע ה' בעדן. - והנה בנזר הקודש כאן כתב דדברי היפ"ת אינם מחוורים, ולדעתו גם רבי חנינא מודה דבג' נבראו אילנות ודשאים בכל העולם, אלא שעמדו על פתח הקרקע ולא יצאו עד יום הששי, ורק אילנות שבגן עדן צמחו מיד בשלישי, ועיי"ש שכתב דמה שכתב היפ"ת דרבי חנינא ס"ל דהא דכתיב ותוצא הארץ דשא בג' לא קאי אלא אגן עדן אבל בשאר הארץ אכתי לא הוה נטיעה כלל, הא ודאי ליתא, דהא רבי חנינא גופיה קאמר לקמן ריש פרשה ט"ו (סימן א') שאילני גן עדן כקרני חגבים היו בארץ ועקרן הקב"ה משם ושתלן בתוך גן עדן, אלמא כבר היו נטיעות בארץ מקמי מטע גן עדן עכ"ל. - ועיי"ש שכתב עוד דאפילו לרבי נחמיה דאמר לעיל פרשה י"ב סימן ג' דביום שנבראו שמים וארץ הוציאו תולדות, כבר כתב היפ"ת שם (ד"ה ויכלו השמים והארץ בזמן וכו') דשאני יום ג' מיום א', דבג' כבר היו במקומן הראוי לצאת ועומדים על פתח קרקע ואינם חסרים אלא יציאה החלטית, אבל ביום הראשון לא היו קבועים במקומן כלל שהיה הכל בערבובייה, ומה שתירץ שם היפ"ת עוד דרבי נחמיה ס"ל כרבי חנינא, נמשך לשיטתו כאן, אבל לשיטתינו רבי חנינא ורבי חייא לא פליגי בהא מידי, עכ"ל עיי"ש.

והנראה בזה ליישב דעת היפ"ת, דס"ל דרבי חנינא לית ליה מה שפירש"י (ומקורו במס' חולין דף ס':) דבג' עמדו הדשאים על פתח הקרקע וכו' לפי שזה דוחק, וכן כתב היפ"ת במפורש להלן פרשה ט"ו סימן ד' (ד"ה ואין אלא קודם לאדם הראשון) עיי"ש, ונראה דטעמיה משום דבקרא כתיב "ותוצא" הארץ דשא וגו' דמשמע יציאה לגמרי, וזהו שהזיקו לרבי חנינא לחלק בין גן עדן לישובו של עולם, ולא תירץ כדברי חייא דהא דכתיב ויטע ה' אלהים וגו' היינו נטיעה דוקא ועמדו על פתח הקרקע, והא דכתיב ויצמח ה' אלהים וגו' היינו אחר שנברא אדם וירדו גשמים, משום דרבי חנינא ס"ל דותוצא הארץ דשא וגו' משמע יציאה לגמרי, וא"כ בלאו הכי קשו קראי אהדדי, ועל כרחך צריך לחלק בין גן עדן לישובו של עולם. - ומה שהקשה בנזר הקודש על מה שכתב היפ"ת אליבא דרבי חנינא דבשאר הארץ אכתי לא הוה נטיעה כלל מהא דקאמר רבי חנינא גופיה להלן בפרשה ט"ו דאילני גן עדן כקרני חגבים היו בארץ ועקרן הקב"ה משם ושתלן בתוך גן עדן, הנה במחילת כבודו לא דק, דבדברי היפ"ת כאן לא נזכר כלל כדברים האלה "דבשאר הארץ אכתי לא הוה נטיעה כלל", אלא דהנזר הקודש דייק כן מכללות דבריו, שכן משמע לפום ריהטא מדברי היפ"ת וכו"ל, אבל נראה ברור שאין זו דעת היפ"ת כלל, דמה שכתב אליבא דרבי חנינא שלא נבראו דשאים ואילנות בכל העולם, היינו ביום ג', אבל מכל מקום ס"ל לרבי חנינא כרבי נחמיה בפרשה י"ב דביום שנבראו שמים וארץ הוציאו תולדות, וכמו שכתב שם היפ"ת (ד"ה ויכלו השמים והארץ בזמן וכו'), אלא דשם כתב היפ"ת דרבי נחמיה איתא כרבי חנינא, אבל הוא הדין איפכא דרבי חנינא ס"ל כרבי נחמיה, וא"כ שפיר הוה נטיעה בכל העולם, אלא דס"ל שזה היה ביום ראשון ולא ביום ג', ועל כרחך צריך לומר כן, דהגע בעצמך אי לא הוה שום נטיעה בשאר העולם עד יום ו', א"כ איך צמחו על ידי הגשמים, דמה יועיל גשמים על קרקע יבשה בלי שום נטיעה ושורש, ואי נימא שצמח בנס מבלי שום נטיעה מקודם, א"כ נמצא דביום ו' הוה בריאה חדשה של דשאים ואילנות, ולא מצינו כן בשום מקום, אלא האמת יורה דרכו, דרבי חנינא ס"ל כרבי נחמיה דביום ראשון הוציא הארץ תולדות דהיינו אילנות ודשאים, אלא שאז עמדו על פתח הקרקע ולא יצאו עד יום ו' כשירדו גשמים, ורק בנוגע לקרא דותוצא הארץ דשא וגו' ס"ל לרבי חנינא דדוחק לפרש שעמדו על פתח הקרקע מדכתיב "ותוצא" וכו"ל, אבל מכל מקום מיהת הוה נטיעה בכל העולם מיום ראשון, ובכן לא

כרבי חייא דפליג הכא. והא דתפס הכא קרא דויצמח ולא קרא דותוצא הארץ דשא דכתיב בג' בהדיא, היינו משום דלתשובת רבי חנינא מוקמינן לה בגן עדן, נקט הכא בקושיא ויצמח דמיירי בגן עדן, דהשתא תהיה תשובתו יותר קרובה. אי נמי דמשום דאותוצא הארץ הוה אפשר למידחי דשיח השדה הוא מין מיוחד מזולת האילנות הנזכרים שם, וכן עשב השדה, דהתם לא נזכר עשב השדה, והוה אמינא דבג' צמחו האילנות שמדרכם לצמוח מעצמם, והכא מיירי באילנות שהאדם יזרעם כגפן ותאנה, וכן עשב השדה כענין התבואה, כי זה לא צמח עד בוא אדם, אבל מדכתב ויצמח ה' "כל" עץ על כרחך לומר שכל מיני האילנות צמחו קודם לאדם. ומיהו לפי מאי דמשני התם לגן עדן היינו אפילו אותוצא הארץ, דמהשתא לא דחקינן נפשין בההוא שינוי:

תאני רבי חייא אלו ואלו וכו'. ודלא כרבי חנינא דאוקי וכל שיח בישובו של עולם דוקא, אלא כולם לא צמחו עד שירדו גשמים, ומה שאמר ויצמח ה' היינו אחר שנברא אדם וירדו גשמים, ומה שאמר ויטע ה' גן בעדן מקדם היינו נטיעה דוקא, לא צמיחה דהיינו בחוץ, אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ו' כדכתב רש"י (ד"ה וכל עשב) לענין ותוצא הארץ. אבל אין לפרש אלו ואלו לא צמחו כלל לא בפנים ולא בחוץ,² ולענין הקושיא ישיב רבי חייא דמקדם היינו למזרח כדפירש"י (ד"ה מקדם), דלא אשכחן לרז"ל שפירשו כן מלת מקדם אלא מלפנים, ועוד דא"כ עיקר התירוץ חסר מדבריו, אבל לפירושנו לא קשה, דמדבריו משתמע דקאמר "לא צמחו" הא נטיעה מיהת הואי. ובעל מגלה עמוקות³ כתב בזה שלפי שאי אפשר לצמיחה בזולת ב' סיבות שהן החום המבשל והליחות המגדל, לכן תמהו איך אמר טרם יהיה בארץ, שרצה לומר קודם הווייתו בארץ, שהרי אי אפשר לצמוח שום דבר אלא בהויית אלו הב' סיבות, וסיבת תמיהתם בלתי הבחינים בין מה שהוא בשכל בכח, ובין מה שהוא חוץ לשכל בפועל, שבזה טעו הרבה מהקודמים, ולכן אמר רבי חנינא להלן לגן עדן וכו', שגן עדן הוא השכל שמתערבים בו הנפשות, והוא מצייר הדברים קודם היותם בפועל, וישובו של עולם הן היוצאות לפועל ובהן מתיישב העולם, וענין זה יש לו סוד,⁴ ולא הבנתי ענינו:

ב וכל שיח השדה, כל האילנות כאילו משיחין אלו עם אלו, כל האילנות כאילו משיחין עם הבריות, כל האילנות להנאתן של בריות נבראו. מעשה באחד שבצר את כרמו ולן בתוכו, ובאת הרוח ופגעתו. כל שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ, עבדת ארעא לא עבדת, וכל תפלתן של בריות אינה אלא על הארץ, מרי תעביד ארעא מרי תצליח ארעא, כל תפלתן של ישראל אינו אלא על בית המקדש, מרי יתבני בית מקדשא מרי מתי יתבני בית מקדשא:

ב. כל האילנות כאילו משיחים. ולהכי איקרו "שיח", ואף על גב דמשמע שכך שמם כדכתיב (להלן כ"א ט"ו) תחת אחד השיחים, ואין צריך טעם בשם, כי כמה דברים אשר להם שמות נרדפים, היכא דאיכא למידרש דרשינן:

כל האילנות כאילו משיחים עם הבריות. כתב רש"י (במדרשנו כאן ד"ה כל האילנות וכו') כאדם שמלוה לחבירו כור חטים על מנת לפרוע לו אחר זמן כוריים, כך כלום אדם זורע סאה של חטים אלא להוציא ממנו כמה סאין, נמצא שכשהארץ מוציאה פירותיה כאילו היא מסיחה עם

קשה כלל מהא דקאמר רבי חנינא להלן בפרשה ט"ו דכרני חגבים היו בארץ ועקרו הקב"ה וכו', וסרה לגמרי תלונת הנזר הקודש. - כך נראה לי ברור בדעת היפ"ת, ותו לא מיד.

² צריך עיון, דבלאו הכי אי אפשר לפרש כן, דהא להדיא כתיב ביום השלישי ותוצא הארץ דשא וגו', ועל כרחך צריך לומר דעל פתח הקרקע עמדו כדפירש"י, דאם לא כן איך מיתוקם האי קרא, וא"כ בהכרח דנטיעה מיהת הוה וצמחו בפנים ודו"ק.

³ פי' על התורה (בכת"י) מהחכם ר' שלמה ב"ר חנוך אלקוסטאנטין ז"ל.

⁴ במגלה עמוקות שם סיים וזה לשונו: וזה אשר הראנו רבי חנינא מדיעת סדר ההוייה, כי צריך שיהיו ידועים אצלנו בשביל שהוא הגן קודם היותם נמצאים בפועל ויוצאות אל יישובו של עולם והוא סוד, עכ"ל.

הבריות שמחזרת להם מה שהוציא[ן] בה (עכ"ל). ולפי"ז אתי שפיר מה שאמר כל האילנות להנאתן של בריות נבראו הכא, אבל לפי"ז הארץ כאילו מסיחה מיבעי ליה, גם לא ידעתי איך יפרש כל האילנות כאילו מסיחים זה עם זה. ולי יראה ששיחתן היא נשיבת הרוח אשר בתוך האילנות, שמתנועעים ומשמיעים קול כאילו מסיחים זה עם זה ועם השומע, וכדאמר לקמן בפרשה י"ו (סימן ו') אומרים לאילני מאכל למה אין קולכם הולך וכו'. אי נמי שאמר כן על מה (שירמוז) [שירמזו] בנענועם זה אצל זה, כענין שיחת דקלים (סוכה דף כח). שפירש בתשובות^ה יום שאין בו נשיבת רוח, במקום שבני אדם בקיאים פורסים סדין בין הדקלים ואין מתנועע, ועומדים בין שני דקלים הקרובים זה לזה ורואים איך ינועו חריותיהם זה אצל זה, יש בו סימנים שמכירים בהן הבקיאים כמה דברים, וכמו שכתב בערוך בערך סח (הא'). ובשוחר טוב מזמור ק"ד איתא על ג' דברים אנו עומדים ואיני יודע מהו, התוקע יתד בארץ ונשמע ממקום אחר, וקולו של סוס כשהוא רץ ומרתיח, ומבין עפאים יתנו קול (תהלים ק"ד י"ב).¹ אבל לא מצאתי טעם למה שאמר וכל האילנות להנאתן וכו', כי לא מצאתי שיח מלשון הנאה, אם לא שנאמר שרצה לומר להנאתן של כל הבריות, שאפילו הרוחות והשדים נהנים בהם ששוכנים ביניהם, וכעובדא דבסמוך:

ובאת הרוח ופגעתו. פירוש הרוח שהיה יושב בתוכו, כענין הרוח שהיה על המעין דאמר לקמן בספר ויקרא פרשה כ"ד (סימן ג'), והוא כח ממני השדים. ויראה דדריש כל שיח "השדה" מלשון שד לרמז בעלמא מדאיצטריך לומר שדה, דהוה סגי דלכתוב וכל שיח. ומהאי טעמא נמי דרשינן כל שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ וכו', כלומר כל השיחות הן בעסקי השדה כי ממנו תוצאות חיים:

וכל תפלתן של ישראל וכו'. דבית המקדש איקרי שדה כדאמר בפסחים פרק האשה (דף פח). יצחק קראו שדה שנאמר (להלן כ"ד ס"ג) ויצא יצחק לשוח בשדה. ודריש נמי להך דרשא, דאי למה שאמר וכל שיחתן וכו' לבד, וכל שיח "הארץ" מיבעי ליה:

ג. כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ, מזכיר שם מלא על עולם מלא, אמר רבי חלפאי כשם שהוא מזכיר שם מלא על עולם מלא, כך הוא מזכיר שם מלא בירידת גשמים. אמר רבי שמעון בן יוחאי ג' דברים שקולין זה כזה ואלו הן, ארץ ואדם ומטר, אמר רבי לוי בר חייא ושלשתן מג' אותיות, ללמדך שאם אין ארץ אין מטר, ואם אין מטר אין ארץ, ואם אין שניהם אין אדם:

ג. **מזכיר שם מלא.** פירוש באומרו ביום עשות "ה' אלהים", ומשם ואילך, דעד השתא לא קאמר אלא "אלהים" שעדיין לא נגמר העולם, אבל עתה שהיה העולם מלא הזכיר שם מלא. והא פליגא אדלעיל בסוף הפרשה הקודמת (סימן ט"ו) דקאמר מפני מדת הדין ומדת רחמים, ויראה דבהא קמיפלגי, דההיא דלעיל סבירא ליה דראשית הפרשה אלה תולדות השמים כמדרש אבכיר (הובא בילקוט רמז י"ז) כדכתיבנא לעיל (שם ד"ה ה' אלהים למלך וכו'), ולהכי אתי שפיר ההוא טעמא ולא האי טעמא, והכא סבירא ליה כפשטיה דקרא דתחילת הפרשה בראשית, והאי קרא דאלה תולדות אגמר מעשי הששי קאי, ולהכי אתי שפיר האי טעמא ולא ההוא דלעיל. ומה שנכתב זה אקרא דכי לא המטיר ולא אביום עשות, היינו משום תוספתיה דרבי חלפאי שמזכיר שם מלא ג"כ בירידת גשמים, דהיינו בהאי קרא, דהא הוי חידושא טפי, דאפילו משום גשמים לחוד ראוי להזכיר שם מלא:

מזכיר שם מלא על עולם מלא. שעד שלא נשלם העולם לא יאות להזכיר עליו שם מלא כיון דהוה חסר, אבל אחר שהוא על מלואו הזכיר שם מלא, כי שמו יתברך מתעלה בשלמות

^ה נדפס בשו"ת הגאונים (שאלוניקי תקס"ב) סימן ע"ד.

¹ עיי"ש בביאור הרא"מ (אות ל"ט) שפירש ומבין עפאים וכו', הוא קול הנשמע מבין ענפי אילנות בעת הרוח עכ"ל.

בריאנתו. ואע"ג דבב' אותיות לבד ברא ב' העולמות כדאמר בפרשה הקודמת (סימן ט'), מכל מקום יזכיר שם מלא עליו שהוא נברא בתכלית השלמות.

ועל דרך דרש יש לומר כי לפי שהשם מורה על המהות והעצם וכל הפעולות, אמנם ידיעתנו בשמותיו יתברך אינם מצד הוראתם על מהותו, שמהותו נמנע ההשגה, אלא מצד פעולותיו שמזה הצד אנו מכירים אותו, לכן מזכיר שם מלא בעולם מלא, כי לפי שלמות פעולותיו נכיר גדולת שמו ומעלתו כחו על הפעולות, ולכן אמר רבי חלפאי שבבחינה זו ג"כ יאות זכרוננו בגשמים לבדם אשר בה הרבה מנפלאותיו יתברך כמו שאכתוב בסמוך (סימן ד' ד"ה קשה היא גבורת גשמים ה'), וכמו שאמר לעיל בפרשה ד' (סימן ד') שאינן מתערבות. אי נמי לפי ששם בן ד' מורה על היות מהוה ההויות, לכן כל זמן שלא נשלמו ההויות לא נזכר אלא שם אלהים, ועתה שנשלמו מזכיר עמו שם ההויה, ורבי חלפאי הוסיף שג"כ יאמר בירידת גשמים שהיא הויה נכבדת. אי נמי שם מלא רצה לומר שלם, על דרך (להלן כ"ג ט') בכסף מלא, והכוונה כי שם בן ד' שהוא מדת הרחמים הוא השלם והמדה הרצויה, ובזולתה אי אפשר כדלעיל, ולכן הזכיר שם זה על עולם מלא, כי כן יאות אל היות העולם מלא ועומד בעמדו שיתנהג בו בשם זה, כי אם יבא במשפט גמור אי אפשר להתקיים ויפסד העולם, ורבי חלפאי הוסיף שאף בגשמים ראוי שיתנהג במדת רחמים, שאם לא יפתח ידו אלא כשיזכו יפסד העולם, וכמו שאמר (בפרש') [בסימן] הסמוכה (להלן סימן ד') ירידת גשמים לצדיקים ולרשעים. אי נמי הכוונה בזה שהשגחתו יתברך מקפת בכל העולם במלואו, על דרך (ישעיה ו' ג') מלא כל הארץ כבודו, ולכן הזכיר שם מלא לומר (שהשגחתו) [שהשגחתו] שלימה ואינה על ידי אמצעים, (ור"ח) [ורבני] חלפאי הוסיף בגשמים ג"כ הוא כן, להוציא מלב החושבים שאין ההשגחה אלא בכוללים לא באישים, לזה אמר שאפילו בגשמים שהם פרטי אחד מהויות שבעולם תהיה השגחתו, או להוציא מלב החושבים שאין מבוא להשגחה בדברים הטבעיים, והוא שקר, שההשגחה דבקה בכל, ולזה אמר שהרי הגשמים שענינן כפי דעת הטבעיים ענין טבעי שהוא מעליית האידים, ולפי האמת הן דרך נס בהשגחת ה' כמו שאכתוב (בפ') [בסימן] הסמוכה (סימן ד' ד"ה קשה היא גבורת גשמים ה') בעזרת האל:

כך הוא מזכיר שם מלא בירידת גשמים. מפני ששקולה ככל מעשה בראשית כדאמר רבי הושעיא בסמוך (סימן ד') :

כך הוא מזכיר שם מלא בירידת גשמים. קשה שהרי בכל הפרשה ג"כ נזכר שם מלא ביצירת אדם ויצירת החיה ובנין חוה, ואם מפני שכל זה כתוב אחר ויכלו שכבר העולם מלא נכתב בהן שם מלא, מה מעלת ירידת גשמים, ולקמן בפרשה ט"ו (סימן א') אמאי קשה להו במה שאמר שם מלא על נטיעת הגן. ושואל יש לומר דגבי יצירה לא קשה, שהוא פועל שלם וראוי להזכיר בה שם שלם,¹ אבל בענין ירידת גשמים ונטיעת הגן שאינן בריאה² אלא דבר הנוהג תמיד, הוצרכו לתת טעם:

¹ לפום ריהטא צריך עיון, דא"כ מאי שנא גבי שאר כל הנבראים שלא נאמר עליהן שם מלא, כגון בבריאת האור ובריאת חמה ולבנה ודגים ושרצים, הלא כולם נחשבו כפועל שלם, ובשלמא גבי דשאים ואילנות יש לומר דכיון דבשעת בריאתן עמדו על פתח הקרקע ולא צמחו עד שהתפלל עליהן אדה"ר וירדו גשמים כמבואר במס' חולין (דף ס:), א"כ יש לומר דבשעת בריאתן לא נחשבו כפועל שלם, ולכך לא נאמר עליהם שם מלא, אבל חמה ולבנה ושאר כל הבריות, למה לא נחשבו כפועל שלם. - אך נראה פשוט דהיפ"ת כאן לא חזר מדבריו הראשונים שכתב דמפני שיצירת אדם ויצירת החיה ובנין חוה כתובים אחר ויכלו שכבר העולם מלא לכך נכתב בהן שם מלא, דטעם זה אמת הוא, וממילא לא קשה למה לא נכתב שם מלא בשאר כל הברואים שנאמרו קודם ויכלו, דעד שלא נשלם העולם לא יאות להזכיר שם מלא, אלא דכלפי מה שהקשה דא"כ מה מעלת ירידת גשמים, וגם למה הקשו לקמן בפרשה ט"ו אהא דכתיב שם מלא בנטיעת הגן, לזה כתב דשאני גבי יצירה שהוא פועל שלם, משא"כ ירידת גשמים ונטיעת הגן כדמפרש ואזיל, וזה פשוט וברור בכוונתו.

² לכאורה צריך עיון, דבשלמא ירידת גשמים שפיר לא נחשב כבריאה יען שהמים כבר נבראו קודם לכן, ועצם ירידת הגשמים אינו בריאה בפני עצמו, אבל נטיעת הגן למה לא נחשב כבריאה. - אך נראה דכוונת היפ"ת להא דאיתא שם בפרשה ט"ו (סימן א') דאילני גן עדן כקרני חגבים היו ועקרון הקב"ה ושתלן בתוך גן עדן, וביאר שם ביפ"ת (ד"ה ה"ד) ישבעו עצי ה' דכיון דנקט לשון נטיעה משמע דהאילנות כבר היו נמצאים ונטען בגן עדן, כמשמעות כל לשון נטיעה,

ג' דברים שקולים. ליכא למימר שאמר כן על מה שנזכר שם מלא בשלשתן בפרשה זה אחר זה, ביום עשות וכו' כי לא המטיר וכו' וייצר ה' אלהים וכו', ודרך מציאותן קחשיב להו, שבראשונה נמצאת הארץ, ואח"כ האדם, ואח"כ המטר, שהרי לא נזכר שם מלא על הארץ לבדה, ועוד דבגן ובחיה נמי נזכר שם מלא, וליכא למימר נמי שרמז אל היות האדם עשוי מהארץ והמטר כדלקמן ריש פרשה י"ד (סימן א'), דא"כ אין כאן ג' דברים אלא ארץ ומטר, והאדם מורכב משניהם, וא"כ אינם שקולים, דאדם עדיף דאית ביה תרתי, אלא נראה שהוא נתינת טעם למה שלא ירדו גשמים עד שיבא אדם, דקשה דמה צורך לאדם לעבוד האדמה, שכל הבריות היו על ידו יתברך, והיה ראוי שירדו הגשמים ויצמחו צמוח ואדם אין, והשיב שזה לפי שג' אלה שקולים, ולהורות זה לא ירד המטר עד בוא אדם, כי אם אין אדם אין מטר, שאינה יורדת אלא בתפלתו כדמשמע בפרקין (להלן סימן ה'). ורש"י בפירוש החומש (ד"ה כי לא המטיר) נתן טעם אחר.⁹

ועל דרך דרש יש לומר שרמז לג' התחלות ההויה, החומר והצורה וההעדר, ואעפ"י שההעדר סיבה מקרית, אחר ששלשתן הכרחיות להויה אמר ששקולין שלשתן, וארץ רמז לחומר, ומטר רמז להעדר שהוא מפסיד המורכבים, כמו שהמטר ממחה ומפסיד הדברים כבנינים והמגדלים, והאדם רמז לצורה שהיא השלימה שבצורות השפלות, ואמר שאם אין חומר אין העדר שיהיה כרוך, ואם אין העדר אין ג"כ חומר, כי החומר במהו חומר ההעדר דבק בו, ואם אין שניהם אין הלוות הצורה:

ושלשתן מג' אותיות. כלומר יש סמך והוראה אל שקולם מצד אותיותיהם ששלשתן שוים במנין. גם אפשר שהיות אותיותיהם משולשות יורה היות כל אחד צריך לב' חביריו, כאילו שלשתם אחים ולא יתפרדו, דאין חפץ באחד בזולת חביריו. אי נמי לפי שמנין השלשה מנין חשוב כדכתיבנא לעיל בפרשה י"ב סימן ד' (ד"ה שלשה דברים וכו'), הנה כיון דשלשתן משולשים יורה היותם שוים במעלה כאחד:

ללמדך שאם אין ארץ. כלומר שמה שהן שקולים הוא שאין מציאות לזה בלתי זה, ושלשתן צריכין זה לזה. ויש ללמוד מכאן שג' הסיבות אשר לכל מעשה קודם הגעת הסיבה התכליתית, שהן החמרית והצוריית והפועלת, זו (בזו) [כזו], עם שהתכלית ודאי עיקר, כי הארץ היא החומר, והמטר מקנה לארץ צורת ההויה והצמיחה, וזהו שאמרו בפרק קמא דתעניות (דף ו:): מטרא בעלה דארעא כדכתיב (ישעיה נ"ה י') והולידה והצמיחה, כי הזכר רמז לצורה בכל מקום, והאדם הוא הפועל והעובד בה:

ואם אין שניהם אין אדם. והוא הדין דאם אין אדם אין שניהם, ולא הוצרך להאריך שהוא מובן מהענין. ואפשר דלפשיטותה טפי אשמטה, דאם יש מקום להגדיל ביניהם הוא האדם שהוא עיקר גדול, ופשיטא שאם אין אדם אין שניהם:

ד אמר רבי הושעיא קשה היא גבורת גשמים שהיא שקולה כנגד כל מעשה בראשית, מאי טעמיה (איוב ה' ט') עושה גדולות ואין חקר וגו', במה (שם שם י') הנותן מטר על פני ארץ

דאי חידוש האילנות מתחילה, "ויצמח" או "ויעש" מיבעי ליה, עכ"ד עיי"ש, ונמצא לפי"ז דנטיעת הגן לא הוה בריאה חדשה, ולכן שפיר הקשו שם דלא הו"ל להזכיר עליו שם מלא. - ובזה יובן המשך דברי היפ"ת כאן שכתב "אלא דבר הנוהג תמיד", דלפום ריהטא אין דבריו מובנים, דאיך שייך לומר על נטיעת הגן שהוא דבר הנוהג תמיד, וירידת גשמים נמי מה בכך שהוא דבר הנוהג תמיד, אטו בשביל זה לא יאות לכתוב עליו שם מלא, - אך דבריו סובבים על מה שכתב קודם לכן "שאינן בריאה", ורצה לומר דירידת גשמים אינו בריאה בפני עצמו אלא הוא דבר הנוהג תמיד עם המים שנבראו מתחילה, וכן נטיעת הגן אינו בריאה בפני עצמו, אלא הוא נטיעה בעלמא שנטע בו הקב"ה אילנות שעקרן ממקום אחר וכנ"ל, וזה דבר הנוהג תמיד שנוטעין נטיעות בארץ, ואינו בריאה בפני עצמו, והבן.

⁹ זה לשון רש"י: ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים עכ"ל.

אולי צריך לומר "להבדיל".

ושולח מים על פני חוצות, רבי אחא מיייתי לה מהכא (ירמיה י"ב) עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו, מה כתיב בתריה (שם שם י"ג) לקול תתן המון מים בשמים, ואין קול אלא גשמים שנאמר (תהלים מ"ב ח') תהום אל תהום קורא לקול צנור. אמר רבי יצחק שהיא מרצה כקרבנות שנאמר (שם פ"ה ב') רצית ה' ארצך, ולהלן הוא אומר (ישעיה נ"ו ד') (יעלו) לרצון על מזבחי, רבי סימון אמר אף מכנסת הגליות שנאמר (תהלים שם) שבת שבות יעקב, רבי יוחנן בר מריה אומר שהיא אוספת את העברה שנאמר (שם שם ד') אספת כל עברתך, רבי תנחום בר חנילאי אמר אף מכפרת על החטאים שנאמר (שם שם ג') נשאת עון עמך. רבי חייא (בר אבא) אמר ושקולה כנגד תחיית המתים, רבי אבא ורבי חייא בשם רבי אבא אמרו אף חכמים קבעו אותה בתחיית המתים, בזו יד ובזו יד, בזו פתיחה ובזו פתיחה, בזו יד שנאמר (יחזקאל ל"ז א') היתה עלי יד וגו', ובזו יד (תהלים קמ"ה ט"ז) פותח את ידך, בזו פתיחה (דברים כ"ח י"ב) יפתח ה' לך, ובזו פתיחה (יחזקאל ל"ז י"ב) הנה אני פותח את קברותיכם וגו'. רבי יודן בשם רבי אלעזר בר אבינא אמר בזו שירה ובזו שירה, בזו שירה (ישעיה מ"ב י"א) ירוננו יושבי סלע, ובזו שירה (תהלים ס"ה י"ד) יתרועעו אף ישירו. רבי חייא בר אבא אמר וגדולה מתחיית המתים, שתחיית המתים לאדם וזו לאדם ולבהמה, תחיית המתים לישראל וזו לישראל ולאומות העולם. עובד כוכבים אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה אמר לו אתם יש לכם מועדות ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים אין אתם שמחים, ואימתי אנו ואתם שמחים בירידת גשמים, מאי טעמיה (שם) לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו, מה כתוב אחריו (שם ס"ו א') הריעו לה', כהנים לויים וישראלים אין כתיב, אלא הריעו לה' כל הארץ. אמר רבי יהושע בן לוי בשעה שהמטר יורד בהמה מבקשת תפקידה, מאי טעמיה לבשו כרים הצאן, לבשו דכרייא ענא לשון נקי:

ד. קשה היא גבורת גשמים. משום דאמר לעיל (סימן ג') שנזכר עליה ג' פעמים שם מלא לחשיבות, מיייתי הכא גדולתה מה היא:

קשה היא גבורת גשמים. לכאורה משמע דהכי פירושו, גדול וחשוב הוא יום הגשמים ככל הבריאה, וטעמא לפי שקיום הדבר שקול כהמצאתו, וכיון דעל ידי הגשמים העולם מתקיים ובזולתן היה נפסד, שקול כבריאה, ואמר בלשון "קשה" שהדבר יקר הערך דרכו להמצא בקושי. אבל אין זה מחוור, דהיינו דקאמר שקול כתחיית המתים, ועוד דמכל מקום נוח שיאמר גדול. והנכון שפירושו שבגשמים יש מעשה נסים גדולים ולזה קשה כבריאה, לאפוקי מהחושבים שהן בטבע, וזה שקר, שאינו מתמיד על אופן אחד בכל שנה ושנה בזמן אחד כענין הדברים הטבעיים, אבל בא בזמנים מתחלפים ובפנים שונים ובדרך פלא, שאינו נוהג תמיד מנהג אחד, ולא בדרך טבעי, שאחר שנפסק זמן רב וגבר היובש לא היה (רבוי) [ראוי] שיחזור האויר להתלחלח פעם אחרת ולהעלות אידים, הנה זה ממה שיורה שאין הויית המטר בזמנים מתחלפים אלא ברצון רוצה. גם אי אפשר ליחס הוייתו אל המקרה, שהדברים המקריים אינם תמידיים באופן שישלם בהם קיום המציאות בזה האופן, וכמו שכתב בעל העקרים במאמר ד' פרק ח'. והכי משמע מדמייתי עושה גדולות, והכי נמי משמע מדתניא בפרק קמא דתעניות (דף ט:) ואין בין טפה לטפה [אלא] כמלא נימא, ללמדך שגדול יום גשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ שנאמר עושה גדולות וכו'. והכי נמי משמע במדרש קהלת (פרשה א' פסוק כל הנחלים [קהלת א' ז'] סימן א') דמייתי לה סייעתא לרבי יהושע דאמר שהגשמים ממים העליונים ועם כל זה אין טפה נוגעת בחברתה, שמעשה נסים יש בדבר כדפירשתי שם (יפה ענף ד"ה וחושרין אותן כמין כברה), וכלשון הזה אמר בפרק ערבי פסחים (פסחים דף קיח.) קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, פירוש שה' עושה לו נס כקריעת ים סוף, ואעפ"י שאין קושי בחקו יתברך במעשה הנסים, קאמר לשון קושי לפי מראה עינינו שיראה הנס דבר קשה. ולפי"ז לא פליג רבי הושעיא ארבי שמעון בן יוחאי דאמר לעיל (סימן ג') ג' דברים שקולים, והכא אוקי גשמים כנגד הכל, דרבי שמעון בן יוחאי איירי לענין חשיבות, ורבי הושעיא מייירי לענין מעשה נסים. גם מה שאמרו בפרק קמא דתעניות (דף ז:) אמר רבי חמא בר חנינא גדול יום הגשמים כיום שנבראו בו

שמים וארץ שנאמר (ישעיה מ"ה ח') הרעיפו שמים וכו', הכי פירושו. ואין להקשות אמאי לא מייתי הכא מההיא קרא, שדחייתו מבוארת דאיצטריך לדיוקי מדכתיב (שם) בראתיו ולא בראתים, ויש לדחות דלעולם אשחקים קאי, ופירוש בראתיו לכל אחד מהם, כדרך הכתוב בכמה דוכתי. וגם אין להקשות אמאי לא מייתי רבי חמא מקראי דהכא, שדחיית כל אחד מבואר כדאכתוב בסמוך (ד"ה דכתיב עושה גדולות וכו', וד"ה עושה ארץ בכחו וכו').

ועל דרך דרש יש לומר שהקושי בחקו יתברך הוא תת פרנסה לכל העולם עם היות בו בלתי ראויים, וזה אומרו כמעשה בראשית, שלא היה כדאי אלא שנברא במדת חסד כדכתיב (תהלים פ"ט ג') עולם חסד יבנה. ומה נאה לפי"ז מה שאמר בסמוך וגדולה מתחית המתים שזה לישראל וזו לישראל ולאומות העולם,^א שגדולת הנס וקושי הוא העשותו למי שאינו ראוי שמדת הדין מקטרגת.^ב ועל זה הדרך פירשו רבים^ג הא דקשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, שכמו שקריעת ים סוף היתה קשה לפני ה' לעשות נס לפי שלא היו ראויים אליו כמו שנאמר (זכריה י"א) ועבר בים צרה וכו',^ד כן מזונותיו של אדם:

גבורת גשמים. בריש תעניות (דף ב.) מאי גבורות גשמים, אמר רבי יוחנן מפני שיורדין בגבורה שנאמר עושה גדולות עד אין חקר^ה ונפלאות עד אין מספר, וכתוב הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, מאי משמע, אמר רבה בר שילא אתיא חקר חקר מברייתו של עולם, כתיב הכא עושה גדולות עד אין חקר, וכתוב התם (ישעיה מ"ח) הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו, וכתוב (תהלים ס"ה ז') מכין הרים בכחו נאזר בגבורה, ופירש"י כתיב עושה גדולות עד אין חקר, אלמא דכתיב חקר בגשמים, וכתוב חקר בברייתו של עולם, מה ברייתו של עולם כתיב ביה גבורה, אף גשמים הוי כמאן דכתיב ביה גבורה (עכ"ל). ולפי"ז אין כתוב בגשמים גבורה, אלא מגזירה שוה משוינן להו והו"ל כמאן דכתיב ביה. אבל התוספות (שם ד"ה וכתוב) פירשו דכי היכי דהאי חקר בברייתו של עולם רוצה לומר בגבורה, הכי נמי גבי גשמים האי חקר נמי רצה לומר בגבורה. והקשו התוספות אמאי נקט גבורות טפי מכח או גדולה, ותירצו דמן הדין נקט גבורות משום טעמא דאיכא כח ואיכא גדולה, אי נמי משום דהברכה מתחלת בגבורה להכי נקט גבורות (עכ"ל). ולפי מה שפירשתי (בדיבור הקודם) דרצה לומר שהיא דרך נס, אתי שפיר דנקט גבורות שמורה על תגבורת המופת והנס, וכן יראה מלשון עין יעקב (תענית שם) שפירש"י שיורדין בגבורה, אחד מגבורותיו של הקב"ה וכו' (עכ"ל). והרמב"ם (בפירוש המשניות) כתב בפרק אין עומדין (ברכות פ"ה מ"ב) בפירוש דמתניתין דמזכירין גבורות גשמים, שכינה אותו במלת גבורה לגודל תועלתו (עכ"ל), ויש לתמוה שהרי גמרא ערוכה דקאמר מפני שיורדין בגבורה. ושם דס"ל דהא דאמר (תענית דף ז:) גדול יום הגשמים כמעשה בראשית, שחשובה בתועלת כפירוש הנ"ל, וצריך לומר נמי דהא דמקשינן הכא גשמים למעשה בראשית בענין גבורה, היינו הא:

^א בדפוס ראשון כאן אחר תיבות "שזה לישראל" נדפס "ולז"ה", והיא טעות סופר וצריך לומר "ולז"ה", והיא ראשי תיבות "וזו לישראל ולאומות העולם".

^ב יש להעיר דהא בסמוך קאמר נמי שהיא גדולה מתחית המתים לפי שתחית המתים לאדם וגשמים לאדם ולבהמה, והרי גבי בהמה לא שייך לומר דמדת הדין מקטרגת לפי שאינו ראוי, ואדרבה מצינו להלן בפרשה ל"ג (סימן א') דפעמים בשביל הבהמה יורד המטר אעפ"י שאין האדם ראוי, ודרשינן שם מאי דכתיב (תהלים ל"ו ז') אדם ובהמה תושיע ה', אדם בזכות בהמה תושיע ה', וא"כ כלפי הבהמה לא שייך לומר דגדולת הנס הוא מצד העשותו למי שאינו ראוי ודו"ק. - ועיין ביפ"ת להלן סימן ה' ד"ה אלמלא אדם אין ברית כרותה וכו'.

^ג כן מבואר בזוהר פ' תרומה (דף קע.) עיי"ש.

^ד ואמרו חז"ל (שמות רבה פרשה מ"א סימן א') דפסלו של מיכה עבר עמהם בים עיי"ש.

^ה כך הוא לשון הכתוב באיוב ט' י' (עושה גדולות "עד" אין חקר), וכן היא הגירסא בעין יעקב, אבל הילפותא של רבי יוחנן היא מאידך קרא באיוב ה' ט' (עושה גדולות "ואין" חקר), כי שם סמיך ליה קרא דהנותן מטר וגו', ובגמרא שלנו הגיה כן הב"ח עיי"ש.

^ו בדפוסים שלנו נשתרבו דיבור זה בתוך פירש"י שבעין יעקב (ונדפס בסוגריים), אבל בדפוס ראשון נראה שהוא מפירוש הכותב של עין יעקב.

דכתיב עושה גדולות וכו'. דאם לא כן קשה שאחר שרבה בשבח המקום שאין חקר, איך פרט דבר אחד לבד, שזה מיעוט בשבחו, אלא דהכי קאמר, עושה גדולות הוא בלי חקר כענין המטר, ויליף דעושה גדולות היינו מעשה בראשית מדכתיב (ישעיה מ' כ"ח) בורא קצות הארץ [וגו'] אין חקר, והכי איתא בברייתא הנזכר לעיל (בדיבור הקודם).¹⁷ ורבי (חייא) [אחא] נקט קרא אחרינא, דאע"ג דעל כרחק קרא הכי מדריש עושה גדולות בנתינת מטר, לא תתחייב ראייתו, דנהי דמטר אית ביה גדולות לאין חקר, אבל שמא דבמעשה בראשית איכא טפי, וגזירה שוה דחקר לא שמיצא ליה:

עושה ארץ בכחו וכו'. דאם לא כן מה צורך להזכיר הנביא שם מעשה ארץ ושמים דפשיטא, אלא דהכי קאמר, בתתו המון מים הו"ל כעושה ארץ ושמים. ולרבי (אחא) [הושעיא] לא איריא, דדילמא משום דבעי למימר המון מים בשמים ונשיאים מקצה הארץ אקדים לה, ועוד דאיכא למידחי דהכא לאו בגשמים מיירי כמו שאכתוב בסמוך:

ואין לקול אלא בענין גשמים. אבל מהמון מים לא איריא, דאפשר דהכי קאמר, שה' נותן המון מים בשמים כי כהמות ימים יהמיון (עפ"י ישעיה י"ז י"ב), לא מים ממש. אי נמי דבמים העליונים מיירי, ומה שאמר (ירמיה שם) ויעלה נשיאים מקצה הארץ, מילתא באנפי נפשה היא:

שנאמר תהום אל תהום וכו'. דהיינו קול הגשמים כדלעיל בפרשה ו' (סימן י"ב):

שהיא מרצה כקרבנות. קשה מאי זה טעם יהיו הגשמים מרצים, שאין מעשה אדם, ואם הקב"ה יתן גשמים למה ירצו כקרבנות, וכן מאי זה טעם מכנסת הגליות ומכפרות העונות ואוספת העברה. מיהו בפרק קמא דתעניות (דף ז:): אמר רבי תנחום בר חנילאי אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהם של ישראל, והתם על כרחק לא קאמר שהגשמים מכפרים, אלא שהן אות על הכפרה, שאלמלא שנמחל מקודם לא ירדו להם גשמים, וא"כ הכי נמי יש לפרש כאן, אע"ג דלישנא דהכא משמע שהם סיבת הריצוי, והכי אשכחן בירושלמי דבכורים (פרק ג' הלכה ג') חכם חתן נשיא גדולה מכפרת, ולפירוש בעל העקידה (שער צ"ז) אינן הן המכפרים אלא אות¹⁸ וכדפירשתי התם (ביפה מראה סימן ה' ד"ה חכם חתן נשיא גדולה מכפרת),¹⁹ ויש הוכחה לזה, דרבי תנחום בר חנילאי גופיה הוא דקאמר הכא אף מכפרת וכו', ופשיטא שכל דבריו כוונה אחת. אי נמי יש לומר לפי שביום הגשמים האנשים מצטערים, כדאמרין בפרק קמא דתעניות (דף ח:): קשה יומא דמטרא כיומא דדינא, לזה מרצה ומכפר ומקרב הגאולה, שהוא כיסורין ותפלתן נשמעת.²⁰ אבל רש"י ז"ל כתב שם (דף ז: ד"ה ישועה) גבי גדול יום הגשמים שאפילו ישועה פרה ורבה בו, מליצי זכות נכנסים לפניו ביום הגשמים שנזכר לישועה מתוך שעת רצון הוא (עכ"ל), ולפ"ז יש לפרש על זה הדרך כל אלו שאמר כאן, שלהיות עת רצון יליצו מליצי זכות על כל דברים אלו ותפלת האנשים תעתר. אלא דמכל מקום אין הלשון מתיישב, דמדקאמר שהוא מרצה משמע שבמהו יום גשמים מרצה, לא לפי שהתפלה מתקבלת בו. גם

¹⁷ כוונתו להגמרא בריש תענית, ו"ברייתא" דנקט לאו דוקא, כי היא מימרא דרבי יוחנן.

¹⁸ דאם לא שנמצאו זכאין לא היו מטיבין עמהם (לשון בעל העקידה שם).

¹⁹ עיי"ש שהביא מה שכתב בעל עין יעקב ב' טעמים במחילתן של שלשת אלו, האחד שמי שהשלים עצמו עד שהציבור בוחרים למנותו עליהם, מעשיו מעידים כי צדיק הוא עתה ונמחלו עונות נעוריו, וכן נשיא שנתמנה, וגם חתן הנושא אשה לזוהר מהעריות ולקיים פריה ורביה יורה על שלימות פעולותיו שיתחייב ממנו שמוחלים לו כל עונותיו, והטעם השני לפי שכל אחד מאלו נהפך לאיש אחר, שעד עתה לא היה משתדל אלא בשלימות עצמו לא בזולתו, ועתה חודש להם הנהגת זולתם, שהחתן נתחדשה לו הנהגת הבית, והחכם והנשיא הנהגת המדינה. - והחילוק בין ב' הטעמים הוא, דלפי הטעם הראשון אין כאן חידוש מחילה אלא אות הן, (ודרך זה תפס ג"כ בעל העקידה), ולפי הטעם השני הן סיבה עצמית, עכ"ד עיי"ש.

²⁰ צריך עיון, דהא במימרא דר' תנחום בר חנילאי הנ"ל במס' תענית (דף ז:): דקאמר אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהם של ישראל, על כרחק כוונתו שהגשמים הן אות שנמחלו עונותיהם, ולא שהם סיבת הכפרה, וכמו שכתב היפ"ת כאן בתחילת הדיבור, וא"כ איך יצדק זה עם דבריו כאן שהם סיבת הכפרה יען שהאנשים מצטערים בהם והוה בגדר יסורין, והא על כרחק שכל דבריו כוונה אחת להם כמו שכתב היפ"ת בסמוך.

קצת קשה דבפרק אין עומדין (ברכות דף לב:) גרסינן רבא לא גזר תעניתא ביומא דעיבא משום שנאמר (איכה ג' מ"ד) סכות[ה] בענן לך, וכתב הרשב"א^{כא} בשם רב האי [גאון ז"ל] שהכתוב שמו סימן רע לענן (עכ"ל), וא"כ אדרבה יום הגשמים רחוק מהיות התפלה נעדרת בו. ויש לחלק דהתם בענן לחוד בלא גשמים:

שנאמר רצית ה' ארצך. אע"ג דפשטיה דקרא לא מיירי אלא כשירצה ה' ארצו ויושיענה מהאויבים, יש סמך לדרוש שפירושו שנעתר ה' לארץ בגשמים מדכתב בסוף המזמור (שם פסוק י"ג) גם ה' יתן הטוב וארצנו נתן יבולה, והתם נמי כתיב (פסוק י"ב) וצדק משמים נשקף, דהיינו גשמים כדאיתא בפרק קמא דתעניות (דף ח.):

ולהלן הוא אומר יעלו וכו'. קרא הכי כתיב (ישעיה ס' ז') יעלו על רצון מזבחי, ולפי שפירוש הכתוב בסירוס כאילו כתב יעלו על מזבחי לרצון, נקט ליה הכא בהאי לישנא.^{כב} ואע"ג דבתורה אשכחן לשון ריצוי בקרבנות טובא,^{כג} ניחא ליה לאתויי מהכא דכילל כל הקרבנות כדכת[נ]ב (שם) כל צאן קדר, והאי ריצוי עדיף דמיירי לעתיד שהוא רצון גמור:

מכנסת הגליות. הקץ ממהר:

מכנסת את הגליות. ולרבי יצחק לא משמע כינוס גליות, דסבירא ליה דקרא מילי מילי קאמר, ברישא קאמר שהארץ נתרצית בגשמים, ואח"כ אמר ששב שבות יעקב, ולא הא בהא תליא. אבל רבי סימון דריש סמוכים, ומכל מקום לא קאמר אף דרבי יוחנן ורבי תנחום, דלא דריש סמוכים אלא בחד קרא, אבל מה שנאמר אח"כ סבירא ליה דמילתא באפי נפשה היא. ואפשר שטעמו של רבי סימון לאו מסמיכות הוא, אלא משום דבפשטיה דקרא קשה דכיון דכתיב רצית ה' ארצך, מאי קאמר בתריה (שם פסוק ה') שובנו אלהי ישענו, והמפרשים נדחקו בו,^{כד} ולזה דחק רבי סימון ואמר דרצית ה' ארצך לאו ישועה ממש קאמר, אלא בגשמים מיירי, דהשתא ודאי מה שאמר שבת שבות יעקב לאו שבת ממש, שכמה גשמים ירדו שלא שבו,^{כה} אלא פירושו מקרב שבותם, וא"כ שפיר קאמר בתריה שובנו אלהי ישענו שיגמור ישועתם:

שהיא אוספת את העברה. פשיטא דרבי יוחנן מוסיף על דרבי תנחום, דהא נשאת עון עמך כתיב מקמי אספת וכו', וכיון דדריש אספת סמוך ארצית, מכל שכן נשאת, אבל רבי תנחום לא סבירא ליה דרבי יוחנן, אלא דוקא נשאת עון עמך דסמך אקרא דרצית ולא אספת, דלא דריש קרא לפני פניו,^{כז} דומה למה שאמרו בפרק במה מדליקין (שבת דף לב:) במיתת הבנים פליגי בה רבי חייא בר אבא ורבי יוסי, חד אמר בעון מזוזה וחד אמר בעון ביטול תורה, למאן דאמר בעון מזוזה מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו, רצה לומר למען ירבו ימיכם (דברים י"א כ"א) נדרש לפניו דקאי אקרא דלקמיה (שם פסוק כ') ומישתעי במזוזה, ולא לפני פניו ולמדתם אותם את בניכם (שם פסוק י"ט), ולמאן דאמר בעון ביטול תורה מקרא נדרש לפניו ולפני פניו. ומה שהקדים

^{כא} הובא בעין יעקב שם בדפוס ראשון.

^{כב} הוצרך לומר כן לפי מאי דגרסינן במדרש כאן: ולהלן הוא אומר "יעלו" לרצון על מזבחי (כן הוא בדפוסים הראשונים, וכן הוא בדפוס ווילנא), ואולם במדרש שנדפס עם פירוש היפ"ת (וכן בדפוס ווארשא) הגירסא: "ולהלן הוא אומר לרצון על מזבחי" (בהשמטת תיבת "יעלו"), ולפי"ז הכוונה לקרא דישעיה נ"ו ז' עולותיהם וזבחייהם לרצון על מזבחי. - ולהעיר דלפי מה שכתב היפ"ת כאן דניחא ליה לאתויי קרא דכילל כל הקרבנות, הנה התם נמי כתיב "עולותיהם וזבחייהם" דמשמע כל הקרבנות, והתם נמי מיירי לעתיד ודו"ק.

^{כג} כגון (ויקרא א' ד') וסמך ידו על ראש העולה ונרצה לו לכפר עליו, (שם כ"ב כ"א) ואיש כי יקריב זבח שלמים לה' וגו' תמים יהיה לרצון וגו'.

^{כד} עיין ברבא"ע שם שפירש דרצית ה' ארצך וגו' היינו בזמן בית שני, ואח"כ דיבר המשורר על לשון ישראל בגלותנו, ואמר שובנו אלהי ישענו וגו', פירוש כאשר שבת שבות יעקב בבית שני, כן תשיבנו גם עתה, וכן הביא הרד"ק בשם יש מפרשים. והרד"ק עצמו פירש דבשלשה פסוקים הראשונים הוא מתנבא, ואח"כ זכר תפלת בני הגלות עיי"ש.

^{כה} כלומר כמה גשמים ירדו ועדיין לא שב שבות יעקב.

^{כו} והא דקאמר "אף" מכפרת על החטאים, לא בא להוסיף אדרבי יוחנן, אלא אדרבי יצחק דלעיל קאי דקאמר שהיא מרצה כקרבנות, ועל זה אמר רבי תנחום אף מכפרת על החטאים, עיין ביפ"ת בסמוך (ד"ה אף מכפרת על החטאים).

המאמר דברי רבי יוחנן, אפשר משום דחשיב מרבי תנחום. ונשיאת העון בלי אסיפת עברה הוא כשיפקד מעט מעט, וכדאשכחן במרגלים שאמר (במדבר י"ד כ') סלחתי כדברך, ועם כל זה שמר עברתו וכלם במדבר:

שהיא אוספת. פשיטא דלטפויי קאתי, ואין קפידא דלא קאמר "אף" כמו שאמרו אינך:

שהיא אוספת. ובכלל כינוס גליות לא תתחייב אסיפת העברה וכפרת החטא, דהא לא מכנסת מיד קאמר אלא שמקרבת כדפירשתי (לעיל ד"ה מכנסת את הגליות), וא"כ אפשר שבתחילה יפרע מחטאתיהם:

אף מכפרת על החטאים. כלומר אפילו על הזדונות, וכדמייתי מנשאת עון עמך,^{כז} אבל לרבי יצחק לא אהני אלא אשוגג כקרבנות. אי נמי יש לומר דלרבי יצחק אע"ג דמרצה קצת אינו מכפר לגמרי:

ושקולה כנגד תחיית המתים. שהתבואה גדילה בה, ועל ידה בני אדם חיים, וכן פירש"י (תענית דף ז. ד"ה ופליגא דרב יוסף), והכי איתא בהדיא בירושלמי פרק אין עומדין (ברכות פ"ה ה"ב).^{כח} אך קצת קשה למה יהיו חיים אלו שהם חיי שעה שקולים כתחיית המתים שהם חיים נפלאים, ובירושלמי דפרק קמא דתעניות (הלכה א') תמה רבי יוסי איך אמר שהיא כתחיית המתים, שהרי תחיית המתים אדם רוצה בו בכל עת שיהיה, מה שאין כן בגשמים שאין אדם רוצה בהן בכל העתים. ויש לומר דרבי חייא סבר דכיון דמצד אחר ירידת גשמים גדולה מתחיית המתים, שהיא לישראל ולאומות העולם, שקולים הם כאחת, ורבי חייא בר אבא אמר דלעולם גדולה מתחיית המתים, דההיא עדיפא:^{כט}

אף חכמים קבעו אותה בתחיית המתים. נראה דלא יהיב טעמא למה קבעו בתחיית המתים טפי משאר ברכות, דא"כ למה לי מפני ששקולה, דאפילו תימא שאינה שקולה ממש כתחיית המתים, פשיטא דיותר ראוי לקבעה בתחיית המתים מבשאר דוכתי כיון דהוי חיות לעולם, אלא לעיקר הזכרתה יהיב טעמא, דכיון דאח"כ בעינן לומר שאלה בברכת השנים, לא היה צורך לתקן הזכרתה כלל, אלא משום דשקולה כתחיית המתים ראוי להזכירה עמה. והכי משמע מלשון הגמרא בפרק אין עומדין (ברכות דף לג.) דגרסינן מזכירין גבורת גשמים מאי טעמא, אמר רב יוסף מתוך ששקולה כתחיית המתים לפיכך קבעו בתחיית המתים, לא קאמר גבורת גשמים בתחיית המתים מאי טעמא, כדקאמר בתר הכי ושאלה בברכת השנים מאי טעמא, הבדלה בחונן הדעת מאי טעמא. ואם תאמר ולימא דמשום דאמר אתה גבור תקנו בה גבורת גשמים. הא לא קשיא, דאין תכלית הברכה להזכיר גבורותיו יתברך, כי זה נזכר בברכה ראשונה באומרו קונה הכל, אלא תכליתה להזכיר תחיית המתים, ומשום דהיא נס גדול ואגבה תקנו בה גבורת גשמים, התחילה הברכה באתה גבור. ועוד דאי להזכיר גבורות ה' אתא, מאי איריא דנקט גבורה זו טפי מכמה גבורות וגדולות שה' עושה. ומיהו אפשר לומר דמשום דשקולה כמעשה בראשית קבעי למה קבעו בתחיית המתים ולא באבות גבי קונה הכל, ומשני דכיון דשקולה נמי כתחיית המתים עדיפא טפי להזכירה בתחיית המתים שדומה לה במוחש. ולפי"ז לא יקשה לרבי הושעיא דאמר ששקולה (כת"ה) [כמעשה בראשית] למה לא תקנוה באבות, דרבי הושעיא נמי מודה דשקולה כתחיית המתים:

בזו יד ובזו יד וכו'. מגזירה שוה ילפינן דחיות גשמים שקול כתחיית המתים, ומשום דילפותא דגזירה שוה בדרשות מילתא קלישתא, מייתי נמי פתיחה פתיחה, ורבי אלעזר מייתי נמי שירה

^{כז} ועון מזיד הוא כמבואר במס' יומא (דף לו: ודף פו:).

^{כח} זה לשון הירושלמי שם: כשם שתחיית המתים חיים לעולם, כך ירידת גשמים חיים לעולם, (וכן היא בירושלמי ריש מס' תענית).

^{כט} כלומר דהאי צד דירידת גשמים גדולה מתחיית המתים מפני שהיא לישראל ולאומות העולם, עדיפא מהאי צד דתחיית המתים גדולה מפני שאדם רוצה בה בכל עת.

שירה. ויתכן שביד ופתיחה יכוין היותן שוות בענין אחר, והוא היות מפתח שתיהן ביד הקב"ה ולא ביד שליח, כדאמר לקמן פרשה ע"ג (סימן ג' ד').

ועל דרך דרש יש לומר שרמז באומרו יד ופתיחה למה שכתבתי לעיל (ד"ה קשה היא גבורת גשמים הב') שהגשמים אינן ענין מקרי ולא טבעי, וכנגד האחד אמר בזו יד, שטבע המקרה הוא בלתי היות לו התחלה וסיבה שממנו נמשך, אבל כאן יש יד עשאו והכינו. וכנגד הב' אמר בזו פתיחה וכו', לפי שמה שיורה על בלתי היותה טבעית חזרת הלחלוח אחרי היובש כנזכר לעיל (שם), לזה אמר פתיחה, שבכל פעם הוא דבר חידוש בעולם אחרי שסר ענינו מקודם, כדבר שצריך פתיחה אחרי הסגרה. ומה שאמר בזו שירה וכו', הוא השואתן בענין אחר, שכמו שביום התחיה יש שמחה גמורה, כן ביום הגשמים כדאמרין בסמוך:

בזו פתיחה יפתח ה' לך. לא מייתי פתיחה מפותח את ידך שהזכיר, דההיא פתיחה קאי אידין, והוא בעי פתיחה בגשמים כגון פתיחה דתחיית המתים דהויא במקום התחיה עצמה, ועוד דמאורייתא עדיף:

בזו שירה ירונו יושבי סלע. ואם תאמר והיכא רמיזא דמיירי בתחיית המתים, דלא משמע דמיירי אלא לענין משיח. יש לומר דסבירא ליה כדעת החושבים שתחיית המתים בימות משיחנו, ולקמן בפרשה כ"ו סימן ג' (ד"ה אין מיתה וכו') נזכיר מחלוקת זה. ועוד יש לומר דסבירא ליה כדאמר בספרי (פ' האזינו פסקא של"ג) ירונו יושבי סלע היינו אבות ואמהות, דדרשי ליה על דרך (במדבר כ"ג ט') כי מראש צורים אראנו, וא"כ בתחיית המתים מיירי:

וגדולה מתחיית המתים. יש מקשין דאדרבה גריעותא היא שיהנו בה רשעים, כדאמרין בסוף אלה הדברים רבה (פרשה י"א סימן ב' ג') שאמר משה לאברהם אתה זנת ערלים ואני זנתי נמולים. ולא קושיא היא, דלעולם יש בה חשיבות שהועיל^ל יותר, ולא דמי למה שאמר משה לאברהם, דאברהם לא זן נמולים זולת בני ביתו, ואילו הוה זן ערלים ונמולים הוה עדיף טפי.^{לא} ואפשר ג"כ דלא קאמר גדולה משום חשיבות, אלא כלומר גדולה תועלתה, או גדול החסד שה' עושה. ועל דרך דרש כבר כתבתי לעיל (ד"ה קשה היא גבורת גשמים הב') ענין אחר:

תחיית המתים לישראל. לאו דוקא לישראל ולא אומות העולם כלל, דחסידיהם ודאי שיזכו לתחיית המתים, ואין צריך לומר להרמב"ן (בשער הגמול אות קכ"ד) שעולם הבא הוא תחיית המתים, דא"כ על כרחך חסידי אומות העולם יזכו אליה, דהא קיי"ל (רמב"ם הל' תשובה פרק ג' ה"ה) חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא, ובפרק חלק (סנהדרין דף קה.) דייק גמרא ממתניתין דבלעם אין לו חלק לעולם הבא, הא שאר גוים אתו, ואע"ג דמוקמינן לה כרבי יהושע ולא כרבי אליעזר דפליג ואמר דישובו רשעים לשאולה (תהלים ט' י"ח) פסיק, דההיא דרבי אליעזר דחויא היא מסתם מתניתין, ומקושיית רבי יהושע דאמר לו וכי נאמר (שם) בכל^{לב} גוים, והלא לא נאמר אלא כל גוים שכיחי אלהים, ואפשר דעד כאן לא נחלקו רבי יהושע ורבי אליעזר אלא בסתם גוים שאינן לא חסידים ולא רשעים כבלעם וחבריו, דלרבי אליעזר איתנהו בכלל כל גוים שכיחי אלהים, דמסתמא שכיחי אלהים נינהו, ולרבי יהושע לא הוו אלא כגון בלעם וחבריו, אבל בחסידי אומות העולם כולי עלמא לא פליגי שיש להם חלק, אלא אפילו להרמב"ם (הל' תשובה פרק ח' ה"ב, ובפי' המשניות בהקדמה לפרק חלק) שהעולם הבא הוא עולם הנשמות צריך לומר כן, דהא בפרק חלק (שם דף קי:) נחלקו בקטני רשעי ישראל אם יש להם חלק לעולם הבא, וטעם מחלוקתם בפירושא דקרא (מלאכי ג' י"ט) דולהט אותם היום הבא וכו',

^ל נראה דצריך לומר "שמועיל".

^{לא} בדברים רבה שם כתב היפ"ת (ד"ה ואני הייתי זן בני אדם מהולים) בזה הלשון: והתשובה מבוארת, שאילו אברהם זן ערלים ומולים טוב הדבר, אבל מכיון דלא זן אלא ערלים, ומשה רבינו ע"ה זן מולים ניחא טפי עכ"ל.

^{לב} כך היא הגירסא בגמרא שלנו, אבל עיי"ש בהגהות הגר"י פיק ז"ל שציין דבעין יעקב גריס "ככל", וגירסא זו נראה נכונה. - ויתכן דגם ביפ"ת כאן כתוב "ככל".

ולכולי עלמא קטני רשעי אומות העולם אינן באין לעולם הבא, וההוא ודאי בתחיית המתים מיירי, דאז הוי יום הדין דביה מיירי האי קרא, וא"כ משמע דחסידי אומות העולם זוכין לתחיה, דאם לא כן מאי קא משמע לן בקטני רשעיהם, ובעלמא נמי אמרינן (ירושלמי ברכות פ"ט ה"א, ירושלמי שביעית פ"ד ה"ח, רות רבה פרשה ג' סימן ב', וקהלת רבה פרשה ט') רשעי גוים וחיילותיו של נבוכדנצר לא חיים ולא נידונים, אלמא שאר אומות העולם שאינן רשעים חיים לתחיית המתים, אלא הא דנקט הכא ישראל כלומר לצדיקים ולא לרשעים, דסתם ישראל צדיקים הם וסתם עכו"ם רשעים. ובגמרא דתעניות (דף ז.) הכי איתא, שתחיית המתים לצדיקים וירידת גשמים לצדיקים ולרשעים, וגם רש"י (שם ד"ה רשעי) כתב זה לשונו, רשעי עכו"ם אינן חיים שנאמר (ישעיה ס"ו כ"ד) כי תולעתם לא תמות (עכ"ל), משמע דס"ל דאומות העולם חיים. ועדיין יש לדקדק שאם אין תחיית המתים אלא לצדיקים כמו שנראה מאגדות אלו, וכן כתב הגאון ורבים מהאחרונים כמו שזכר רבי יצחק אברבנאל (בספרו נחלת אבות) בפירוש דמתניתין דהילודים למות שבמסכת אבות פרק ד' (משנה כ"ב), ובהקדמתו לפירוש ישעיהו, ובמעייני הישועה מעין י"א תמר ט', מה זה ששנינו (סנהדרין דף ז.) כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, ולא הוציאו אלא הכופרים בתחיית המתים ותורה מן השמים ודומיהם, נראה שסתם בני ישראל ואפילו הרשעים יקומו לתחיית המתים, ועוד שנינו (שם דף קז:) דור המבול ודור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדים בדין, ובאנשי סדום נחלקו אם עומדין בדין, וכן לקמן בפרשה כ"ו סימן י"א שאין דור המבול חיים לתחיית המתים, וכן בשוחר טוב מזמור א', ואם אין תחיית המתים אלא לצדיקים פשיטא שלא יעמדו דורות אלו וטובים מהם, אלא משמע שגם מהרשעים יקומו לדין, ואלה לא יזכו לזה. ועוד קשה מהכתוב (דניאל י"ב ב') שאומר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות, נראה שמהקמים יהיה לידון לחרפות, וא"כ מהרשעים יקומו. ועוד קשה מדתניא ג' כתות ליום הדין, אחת של צדיקים גמורים ואחת של בינוניים ואחת של רשעים גמורים וכו' כדאיתא בפרק קמא דראש השנה (דף טז.), ובתחיית המתים מיירי כדפירש"י (שם ד"ה ליום הדין) ותוספות (ד"ה ליום הדין) והרמב"ן בשער הגמול (אות קט"ז), והוא מוכרח מקראי דמייתי התם. ועוד קשה דבפרקי רבי אליעזר (פרק ל"ד) אמר שכל המתים עולים לתחיית המתים חוץ מדור המבול שנאמר (ישעיה כ"ו י"ד) רפאים בל יקומו. והר"ן חסדאי בספר אור ה' מאמר ג' כלל ד' פרק ד' העיר על פי שיטתו בתכלית התחיה שהיא להראות היושר האלהי שהגמול והעונש יגיעו לעובד עצמו והוא הגוף עם הנפש, שלפ"י למה יהיה לקצתם ולא לקצתם, וכן העיר רבי יצחק אברבנאל להרמב"ן שסובר כן בתכלית התחיה. ועוד העיר רבי יצחק אברבנאל ממה שאמר הכתוב ורבים מישני אדמת עפר, שאם אין תחיית המתים אלא לצדיקים אינם רבים אלא מעט מהרבה, ועוד שתקות תחיית המתים שגורה בפי כל אומות העולם, נראה שטבע האמת כך הוא שאפילו מאומות העולם יזכו לתחיה. אפס כי אין בזה כלום, כי אין לנו ראיה מתקות אומות העולם, כי כל מניחי נימוסי ה' העתיקו עיקרי תורתנו להם, וכולם יאמינו בדבקות ה' בהם. גם אין דיוקו ממאמר "רבים" כלום, כי הצדיקים עם היותם מעטים בכל דור, בהוסדם יחד צדיקי כל הדורות יצטרפו לחשבון גדול. אמנם הספקות הראשונות צריכין עיון.

והר"ן חסדאי (שם) העלה בדרוש זה שהתחיה בצדיקים גמורים וברשעים גמורים, כי די בהם הראות היושר האלהי אלה לחיי עולם ואלה לחרפות, והבינוניים שלא הגיעו למדרגה שיעשה הנס הזה בעבורם, די להם בגמול הנפש, ופירוש כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, רובם, דאין למדים מן הכללות (עירובין דף כז. קידושין דף לד.), או שפירשו כל ישראל יש להם יעוד עולם הבא בתורה, או שהעולם הבא כולל זמן התחיה ועולם הנשמות (עכ"ל). ואין תשובה מאלו עולה אצלי, דעל כרחך מתניתין בתחיית המתים היא, דהא אמר בגמרא (סנהדרין דף ז.) וכל כך למה, תנא הוא כפר בתחיית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק לעולם הבא, ולא ממלת "כל" אני מדייק שאין הצדיקים יחידים בתחיית המתים, אלא מעיקר המשנה שלא הוציאו אלא

הכופרים ודומיהם כנזכר. ועוד מה יעשה בההיא דראש השנה ופרקי רבי אליעזר הנזכר, ובהא דידן, דמשמע צדיקים דוקא.

ור"י אברבנאל העלה שגם מהרשעים יקומו בתחיית המתים כצדיקים לזכות לשכר והרשעים לעונש שתגלה רעתם בקהל, והשיב למה שאמרו שתחיית המתים לצדיקים שלא כיוונו בזה לשלול התחיה מבלתי צדיקים, כי אם להודיע ענין התועלת והשכר הנקנה בה, שלא תהיה כגבורת גשמים שיהנו מהם כצדיק כרשע, אלא תועלתה ושכרה לצדיקים לבד שיזכו לשכר, אבל הרשעים הוא לרעתם. אי נמי שמה שאמרו שתחיית המתים לצדיקים בלבד אינו מקובל לכל החכמים, שהרי אמרינן בגמרא (תענית דף ז.) ופליגא דרב יוסף דאמר רב יוסף מתוך ששקולה כתחיית המתים. ועם שהתשובה הזו אינה הוגנת, דודאי לא פליג רב יוסף בזה,⁷⁶ אלא אם היא שקולה כתחיית המתים או מעולה, דלא סבירא ליה שבשביל זה תחשב גדולה מתחיית המתים, דודאי תחיית המתים ענין גדול, ודי שתהיה שקולה כתחיית המתים. מכל מקום התשובה הראשונה טובה היא, ולפי"ז יעלה הכל כהוגן, כי יש בתחיה גם מהרשעים גם מהבינוניים, אלא שלבינוניים הוא לטובתם שיענשו ויזכו לאור החיים, וכן לקצת הרשעים שמשפטם י"ב חודש (עדות פ"ב מ"י), ולקצת הרשעים הוא לרעתם כגון האפיקורוסין והמסורות שמורידן לגיהנם לדורי דורות כדאיתא בברייתא דראש השנה הנזכר, וקצת מהרשעים שלא יקומו הן כגון דור המבול והפלגה שאינן ראויים לקום ליענש ולזכות, וגם אין רעתן גדול שיקומו לידון עוד בגוף ונפש בגיהנם מתמיד כמסורות, אלא ישארו בעונש נפשם אשר הם בו מעת מותם. ומההיא דפרקי רבי אליעזר לא קשה, דאין למדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בהן חוץ כדאיתא בפרק קמא דקידושין (דף לד.), וכן יש לומר בההיא דכל המתים יורדים לשאול וכו' דלעיל (פרשה י"ב) בסימן ט'. אבל לדעת הגאון והנזכרים האומרים שלא יקומו בתחיית המתים אלא הצדיקים, אי אפשר ליישב כל הנזכר לעיל אלא שנאמר שחז"ל חולקים בזה גם כן, או שידו למה שכתב בעל העקרים (מאמר ד' פרק ל"ה) שבימות המשיח תהיה תחיה לצדיקים גמורים, וליום הדין תהיה תחיה כוללת (עכ"ד), ומה שאמרו הם שלא יקומו אלא הצדיקים הוא בתחיה הראשונה. ולקמן בפרשה כ"ו סימן ג' (ד"ה אין מיתה וכו') נזכיר דעות החכמים בזמני התחיה (בה) [בעזרת האל]:

ואחרי ביארנו כל החלוקות שבאגדה על דרך הפשט, אומר בהן כדרכנו תמיד דרך דרש, והוא ש' סברות אלו כנגד ו' תועלות גדולות הנמצאות בענין הגשמים, הא' שהוא מקיים לכלל העולם השפל להעמיד היסודות, כי לולי הגשמים היו נפסדים מחוזק שריפת היסוד האשוי והיה העולם נפסד, כמו שכתב בעל דרך אמונה במאמר א' שער ג'. והב' שפע הברכה והטובה הבאה לרגל הגשמים, שכולם יש להם במה לישא וליתן ולהרויח, עני ועשיר, וכדאמר בפרקין (להלן סימן י"ח) אפילו משא ומתן מתברך, וזהו שאמר רבי יצחק גדול יום הגשמים שאפילו פרוטה [ש] בכיס מתברכת בו כדאיתא בפרק קמא דתעניות (דף נ:). והג' אהבה ואחוה ושלוה הנמשכת בעולם על ידי השובע והברכה, על דרך (תהלים קמ"ז י"ד) השם גבולך שלום חלב חטים ישיבעך, וכמו שכתב רש"י בפרשת מקץ (להלן מ"א ב') יפות מראה, סימן לימי שובע שהבריות נראות יפות זו לזו שאין עין בריה צרה בחברתה (עכ"ל), ובמקביל זה (דברים כ"ח נ"ו) תרע עינה באיש חיקה וכו'. ואפשר להמשיך זה במה שאמרו בגמרא (תענית שם) גדול יום הגשמים שאפילו גייסות פוסקות בו, והוא שרוב הקטטות והמלחמות להשלמת החסרון, ולכן ברבות הטובה בעולם אין מלחמה, עם שפשטו מבואר. והד' בריאות הגוף והאותות⁷⁷ והסרת החלאים, שעל

⁷⁶ היינו אהא דקאמר שם רבי אבהו דתחיית המתים לצדיקים לבד, אלא פליג עליו במאי דקאמר דבשביל זה ירידת גשמים גדולה הימנה.

⁷⁷ מלשון יאות, דהיינו מה שיאות לקיום הגוף והעמדתו על מכונו, [עיין בספר השרשים להרד"ק (שורש יאת) שכתב שפירושו ענין התרצות בדבר והכונו, וזהו פירוש (ירמיה י' ז') מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה וגו', פי' כאילו נתרצתה המלוכה לך, כי לך נכונה ולא לאחר עכ"ל]. - והיפ"ת משתמש במלה זו בכמה מקומות, עיין בפירושו יפה ענף על קהלת רבה פרשה ג' פסוק עת ללדת (קהלת ג' ט') סימן ד' ד"ה ויתכן (בסוף הדיבור, ובהערת המו"ל שם), ועוד שם

ידי הגשמים יתלחלו הגופות הקודרים מחוס השמש כמו שכתב בעל העקרים במאמר ד' פרק ח', ומסכים לזה אמר בפרקין (להלן סימן י"ח) אף חולים מרויחים. גם האויר ישתנה לטוב לבריאות כמו שכתב הרמב"ן בפסוק (ויקרא כ"ו ד') ונתתי גשמיכם בעתם, שבבואם בעתם כאשר יאות, האויר יהיה זך וטוב והמעיינות טובים, ויהיה זה סיבת בריאות לגופים (עכ"ל). והה' הרחקת פשע וקנין יראת חטא, כי בימי הרעב על פת לחם יפשע גבר (עפ"י משלי כ"ח כ"א), איש את רעהו חיים בלעו, גם לא יבוזו לו.¹⁶ ה' היותר מפורסמת והיא המחיה והכלכלה לכל הבעלי חיים. וכנגד הא' אמר רבי הושעיא שהיא שקולה כמעשה בראשית, שהיא מקיימת אותו, והוא מה שאמר עושה גדולות וכו' במה וכו', כלומר שבזה הו"ל כעושה ארץ ממש, שהקיום וההמצאה שוים. וכנגד הב' אמר רבי יצחק מרצה כקרבנות, ששפע הברכה והטוב היה מושפע על ידי הקרבנות, כמו שכתב בעל העקידה בשער (י"ו) [נ"ז] שזה אחד מטעמי הקרבנות כדי שלא יצטרכו ללכת אחרי עבודות נכריות להוריד שפע מהם, ואין לנו שפע יותר מפורסם יורד מלמעלה כגשמים, ולכן יצדק בהן יפה הריצוי כקרבנות, כי באמונה הם עושים המקווה מהקרבן, ורבי יצחק עצמו הוא שאמר בגמרא (שם) אפילו פרוטה שבכיס מתברכת. וכנגד הג' אמר רבי סימון שמכנסת את הגליות, והוא מליצה על הקרבת האנשים המרוחקים זה מזה כקיבוץ גליות שהוא התקבצם יחדו לב אבות על בנים, ומה גם שסיבת הגלות הארוך הלוה שנת חנם (יומא דף ט:). וכנגד הד' אמר שאוספת העברה, והוא מניעת כל חולי וכל מכה אשר דרכו לבא לאדם מה' בחטאו. וכנגד הה' אמר שמכפרת על החטאים, והם גזל וחמס. וכנגד הו' אמר שהיא שקולה כתחיית המתים וכדפירשתי לעיל (ד"ה ושקולה כנגד תחיית המתים).¹⁷ ובמעט עיון יראה הרואה כל ו' אלה רמוזים אצל ונתתי גשמיכם בעתם:¹⁸

גוי אחד שאל וכו'. כמדומה שהיה אהובו והיה רוצה לבקש יום שיהיו שניהם שמחים, ולזה אמר אימתי יבא יום שנהיה כולנו שמחים ונשמח ונעלוז יחדו, שביום חגם לא היה רבי יהושע יוכל לשמוח עמו, והגוי לא ישמח במועדנו כי נאצו את תורת ה'. אבל בשוחר טוב מזמור (ק"י"ב) [ק"י"ז] שאל פוליפוס אחד את רבי יהושע בן חנניה אי זה יום שכל העולם שוים והאומות משתחוים להקב"ה, אמר לו יום אחד הכל שמחים, אימתי, כיון שהגשמים עומדין להם הכל מצירין, וכיון שיורדין הכל שמחין ומקלסין להקב"ה וכו'. ואם זהו ענין הגוי הזה עם רבי יהושע בן קרחה דמייתי הכא, אין בקשתו השואתם בשמחה, אלא לענין הודאה להקב"ה, כי כשאומו העולם שמחין אינן מקלסין להקב"ה כישראל, וכדאמר לקמן ספר ד' פרשה כ"א (סימן כ"א [כ"ג]) גבי יספת לגוי ה' (ישעיה כ"ו ט"ו),¹⁹ ואמר שבשמחת הגשמים אחר העצם כולן יודו לה' על הטובה. אי נמי לפי שהצלחת אומות העולם וישראל מעיקות זו לזו, כי כשזה קם

בפסוק את הכל עשה יפה בעתו (שם פסוק י"א) סימן א' ד"ה שהיה בונה עולמות ומחריבן (בסוף הדיבור, ובהערת המו"ל שם).

¹⁶ כדכתיב (משלי ו' ל') לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב.

¹⁷ והיינו לפי שעל ידי הגשמים התבואה גדילה ועל ידה בני אדם חיים, ובכן היא דומה לתחיית המתים.

¹⁸ אפשר שכוונתו, דכנגד הא' שהגשמים מקיים את העולם להעמיד היסודות, אמר (ויקרא שם ה') וישבתם לבטח בארצכם. וכנגד הב' שהיא שפע הברכה והטובה הבאה לרגל הגשמים, אמר (שם) והשיג לכם דיש את בציר וגו' ואכלתם לחמכם לשובע. וכנגד הג' שהיא אהבה ואחוה ושלוש הנמשכת בעולם, אמר (שם פסוק ו') ונתתי שלום בארץ וגו' וחרב לא תעבור בארצכם. וכנגד הד' שהגשמים סיבה לבריאות הגוף והסרת החלאים, אמר (שם פסוק ט') והפרייתי אתכם והרבייתי אתכם וגו'. וכנגד הה' שגורמת הרחקת הפשע וקנין יראת חטא, אמר (שם פסוק י"א) ונתתי משכני בתוכם ולא תגעל נפשי אתכם. וכנגד הו' שהיא המחיה והכלכלה, אמר (שם פסוק ד') ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו.

¹⁹ זה לשון המדרש שם: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים הוספת שלוח לדור המבול, שמא הקריבו פר אחד ואיל אחד וכו', וכן לסדומיים וכן לפרעה וכן לסנחריב וכן לנבוכדנצר, שמא הקריבו אחד מהם פר אחד ואיל אחד, לא דיין שלא הקריבו אלא הכעיסוך, ולמי נאה להוסיף שלוח וכבוד לישראל וכו'.

זה נופל (מגילה דף ו.),^{לט} לא יודה ישראל בזמן שהגוי בשמחה, וכן בהיפך, אבל בגשמים כולן שמחים :

מאי טעמיה לבשו כרים הצאן. דהיינו בירידת גשמים, כדכתיב לעיל מיניה (תהלים שם י') פקדת הארץ ותשוקקיה, ופירושו שאז מתלבשות הנקבות מן הזכרים ונוקקין זה עם זה, ואמר לה בלשון נקי כדאמר בסמוך :

מה כתיב אחרי וכו'. ומיתרועעו אף ישירו לא מוכח דלא כתיב "כל", ועדיפא ליה היכא דכתיב כל, ועוד דיתרועעו אף ישירו בשבליים מוקי לה בפרק קמא דראש השנה (דף ח.), שבניסן שהתבואה בקשין הרוח מנשבת בהן והן נוקשות זו בזו ונראה (כמשכורו') [כמשוררות] (רש"י שם ד"ה יתרועעו). [ו]מכל מקום נראה דמשמע ליה דיתרועעו קאי נמי אאינשי, דאם לא כן למה תפס קרא דלבשו וכו', דהכי הול"ל, פקדת הארץ, מה כתיב בתריה וכו', אלא דמכל מקום מסתייע מהאי קרא כיון דכתיב הכא יתרועעו וכתיב בתריה הריעו, מוקמי ליה ביום הגשמים, ואי לאו הכי אע"ג דסמיכי הריעו בתר דלעיל, לא הוה מוקמי ליה בגשמים אלא על הנסים שמספר והולך המזמור כפשטו, והוא מזמור בפני עצמו :

כהנים לויים וכו'. קשה דמה צורך לדיוק הזה, דמשמע דמדיוקא דלישנא קדריש, דאפילו שטבע לשון הכתוב היה סובל לפרש בו אנשים מיוחדים, מהי תיתי למימר דבכהנים ואנשים מיוחדים איירי, כי מאי זה טעם ישמחו בם קצתם מקצתם כיון דטובתן של גשמים שוה לכל העולם, וליכא למימר דמהא גופא דייק דקרא איירי בגשמים, ואדלעיל קאי ולא אדלקמיה כפשטיה, מדלא קאמר כהנים לויים וישראלים, דאי אדלקמיה מאי כל הארץ, כי לא ירונו ולא יתרועעו על תשועת ישראל אלא בתוכם, לא בכל הארץ, אלא דבגשמים מייירי ששמחתם בכל הארץ בשוה, דהא בתר הכי כתיב (תהלים שם ד') כל הארץ ישתחו לך ויזמרו לך, וההוא על כרחך אברוב עזך (שם פסוק ג') קאי, דהיינו נפלאות ה' בתשועת ישראל, אלא דעל כרחך לומר שרצה לומר שכל העולם יודו ויברכו שמו מתוך גבורותיו, והכא נמי נימא הכי. ועוד קשה מה צורך לראיה מהכתובים שהכל שמחים בגשמים, דלמפורסמות אין צריך ראיה. ושמא יש לומר דמשום דלישראל איכא שמחה טפי שהיא מרצה כקרבתו ומכנסת הגליות כדלעיל, סלקא דעתך אמינא דשמחה בישראל כתיב, לכן אמר דמכל מקום איכא שמחה בכל העולם מצד המחיה. ועוד יש לומר דמשום דאיכא דקמצטער בזמן מה בגשמים, כדאמר בחזית (שה"ש רבה פרשה ח') בפסוק שימני כחותם (שה"ש ח' ו', סימן ג'), ישראל אמרו (הושע ו' ג') ויבא כגשם לנו, אמרו להם הנביאים לא שאלתם כהוגן, שהגשמים הללו סימן טרחות הן לעולם, יוצאי דרכים מצירין בהן, מפרשי ימים מצירין בהם, עומסי גרנות מצירין בהן, טחי גגות מצירין בהן, מי שבורו מלא מים וגתו מלא יין מצירין בהן וכו', להכי קאמר דמכל מקום מצינן למימר סתם שכל העולם שמחים כלישנא דקרא, ולא חיישינן להנהו דמיעוטא נינהו, ועוד שאין מצירין בגשמים מצד עצמן. ומה שאמר כהנים לויים וישראלים לא כתיב כאן, לישנא קלילא הוא, כלומר שלא חלק הכתוב בין איש לאיש. ולקמן בספר ה' (פרשה ז' סימן ט' [ז']) ליתיה להאי לישנא :

אלא הריעו לה' כל הארץ. משמע דלאו מדיוקא ד"כל" קאמר, דאם כן הריעו לה' (כל) הארץ אין כתיב כאן מיבעי ליה, ומדלא דייק אלא מדלא קאמר כהנים וכו', אם כן אפילו הוה כתיב הריעו לה' הארץ הו"ל דיוקא. והא דלא דייק מכל, דאין למדים מן הכללות (עירובין דף כז. קידושין דף לד.). ואם תאמר מכל שכן דלא דייקנן מדלא קאמר כהנים לויים וכו', שדרך הכתוב לסתום. יש לומר דשאני הכא דכיון דטוב[ת] הגשמים לכל העולם, אי קרא באנשים מיוחדים

^{לט} יש להעיר דזה נאמר גבי אדום דוקא דכתיב (להלן כ"ה כ"ג) ולאום מלאום יאמץ, וכמבואר שם בגמרא, אבל גבי שאר האומות עם ישראל לא מצינו כן ודו"ק. [והא דאיתא במס' עירובין (דף יח.): נתקללה שומרון נתברכו שכניה, כבר כתבו התוס' שם (ד"ה נתברכו) דקאי על בני יהודה שהיו שכניה עיי"ש].

מיירי הוה ליה לפרש דלא ליתי למיטעי. ומיהו אפשר דמתרתי קדייק, והכי קאמר, כהנים לויס ישראלים אין כתיב כאן, ולא עוד אלא דכתיב כל:

בהמה מבקשת תפקידה. רוצה לומר טבעה דהיינו להזדווג זכר ונקבה, שאז כחן מתגבר ואיבריהם מתחזקים בתאוה, וכדאמר (להלן סימן י"ח) אפילו חולין מרויחין:

לבשו זכריא ענא. ולא סבירא ליה מלשון כר נרחב (ישעיה ל' כ"ג), ופירושו שיתלבשו השדות מהצאן הבאים לרעות הדשא שהצמיח המטר כדפירש"י וראב"ע (תהלים שם), דאם כן ברישא הוה ליה למיכתב ועמקים יעטפו בר, והדר לבשו כרים הצאן:

ה' ואדם אין לעבוד את האדמה, ואדם אין להעביד את הבריות להקב"ה כאלהיו וכחוני המעגל. ואדם אין לעבוד את האדמה, לא נברא אדם אלא לעמל, אם זכה הוא עמל בתורה, ואם לא זכה הוא עמל בארץ, אשריו לאדם שהוא עמל בתורה. כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין וגו', אלמלא אדם אין ברית כרותה לארץ להמטיר עליה שנאמר (איוב ל"ח כ"ו) להמטיר על ארץ לא איש מדבר לא אדם בו:

ה. ואדם אין להעביד. שרמז הכתוב שסיבת העצר המטר לפעמים מפני שאין בארץ אדם הגון להעביד את יושבי הארץ לעבודת שמים, שאין הגשמים יורדין אלא בתפלת הצדיקים, כאלהיו שנענה בהן, וכן חוני המעגל כדתנן בתעניות (דף יט.). ונראה דדריש הכי משום דקשה ליה מה צריך לומר לעבוד את האדמה, שאין הסיבה למה שלא המטיר עדיין לפי שלא היה אדם שיעבוד האדמה, שבהוצאת הצמחים הראשונים לא הוצרך לעבודת האדם, ומה שלא המטיר עד בוא אדם אינו אלא לומר שאין ירידת גשמים אלא בזכות האדם כדלעיל (סימן ג' ד"ה ג' דברים שקולים), ולכן אמר שרמז באומרו לעבוד את האדמה מ"ש [מה שפירש]. ומשום דלפי האמת זה אינו אלא דרשא, ופשטיה דקרא ליתיה הכי, דריש דרשא אחריתי דהיינו לא נברא אדם אלא לעמל, כלומר דקרא מילתא אחריתי אתא לאשמועינן דאדם לעמל יולד, ולכן יש לו לבקש הנבחרת שביגיעות, ולפי"ז מאמר לעבוד את האדמה אינו דבק לאדם אין, אלא הכי קאמר, ואדם אין לפיכך לא המטיר, ואדם נברא לעבוד האדמה, ומלת "ואדם" מושכת עצמה ואחרת עמה, כמו (משלי כ"א י"ד) מתן בסתר יכפה אף, וזולתם. אבל לפי"ז קשה דא"כ קרא קאמר שתכלית האדם לעבוד האדמה, וזה לא יתכן, דיותר טוב לעבודת התורה, ולא היה לו לומר אלא עבודה סתם, או יזכיר שניהם. ויש לומר דאדמה נמי אתורה מדריש, כדמתרגמינן ומארצו יצאו (יחזקאל ל"ו כ') ומאורייתה נפקו, וא"כ באדמה קא משמע לן לתרווייהו כאחד כמו שיזכה. אי נמי דקרא הכי מדריש, ואדם אין דבק עם לעבוד, ופירושו אינו אדם מי שהוא לעבוד האדמה, שלא נקרא אדם אלא מי שעבודתו בתורה: ^מ

^מ דמלת "יכפה" קאי ג"כ אסיפא דקרא "ושוחד בחיק חמה עזה", וכאילו כתיב ושוחד בחיק יכפה חמה עזה, עיי"ש ברש"י ובראב"ע.

^{מא} לא נמצא בתרגום שלפנינו, אבל כן איתא ברבינו בחיי פ' ויחי עה"פ (בראשית מ"ט ט"ו) ואת הארץ כי נעמה בשם התרגום, וכן הובא במדרש שמואל על פרקי אבות (פ"ב מ"ו) בשם תרגום יונתן. - ועיין ביפ"ת על ויקרא רבה פרשה כ"ב סימן א' (ד"ה יתרון למתן תורה) שכתב ג"כ דהתורה נקראת ארץ, (ולא ציין לתרגום הנ"ל על קרא ומארצו יצאו), וכתב בטעמא דמילתא לפי שבעבור התורה נבראת הארץ, ואלמלא מתן תורה היתה נחרבת עיי"ש.

^{מב} יש להוסיף על דרך רמז, דלפי מה שכתב היפ"ת לעיל דמלת "ואדם" מושכת עצמה ואחרת עמה, נמצא דהוה כאילו כתיב "ואדם לעבוד את האדמה", והנה בקרא כתיב "לעבד" חסר ו', ולפי"ז בא וראה פלא, כי תיבות ואד"ם לעב"ד א"ת האדמ"ה בגימטריא בתור"ה (או תרי"ג).

^{מג} ובזה יובן הא דס"ל לרבי שמעון בן יוחאי במס' יבמות (דף סא.). דאומות העולם אינן קרויין אדם עיי"ש, והיינו לפי שלא נקרא אדם אלא מי שעבודתו בתורה, ואומות העולם אין להם תורה. - והנה בגמרא שם יליף לה מדכתיב (יחזקאל ל"ד ל"א) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, אתם קרויין אדם ואין העכו"ם קרויין אדם, אבל כבר אמרו חז"ל (תענית דף ט.). ליכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזי באורייתא, [ועיי"ש ברש"י (ד"ה ולא רמזה) דהוא הדין מה שאמרו הנביאים יש להן סמך באורייתא, כי החומש הוא יסוד נביאים וכתובים], ולהנ"ל שפיר נרמז דבר זה בפסוק כאן. - ומה מאד יתאימו הדברים לפי מה שכתב היפ"ת להלן בד"ה אם זכה הוא עמל בתורה (בדרך הראשון) דאגדתא דהכא אתיא כרבי שמעון בן יוחאי דקאמר במס' ברכות (דף לה.): אפשר אדם חורש בשעת חרישה וכו' תורה מה תהא עליה,

לא נברא אדם אלא לעמל. הדבר מבואר מטבע האדם שאי אפשר (לא) [לו] להתקיים למצוא צרכיו בלי יגיעה, ומה שבראו ה' על זה הדרך סיבתו ידועה, שהוכרח כן למה שנעשה בחיריי כדכתיבנא לעיל בפרשה ב' סימן ב' (ד"ה משל למלך שקנה ב' עבדים וכו') ובפרשה הקודמת סימן ט"ו (ד"ה הריני בורא אותו במדת הדין וכו', בדרך הדרש). ואין להקשות ממה שאמר לו כשחטא (להלן ג' י"ז-י"ט) בעצבון תאכלנה [וגו'] בזעת אפך וכו', דמשמע דמעיקרא לא נברא לזה, דמעיקרא נמי לעמל נברא, אלא שבחטאו חודש לו עצבון וזיעה יתירה כנוהג עכשיו מריבוי הטורח, וכן צריך לומר בהא דלקמן פרשה י"ד סימן (י"ג) [י"ב]^מ כמו שאכתוב שם (ד"ה עשאו עבד וכו') :

לא נברא אדם וכו'. כלומר על כרחך שיעמול דלא סגי בלאו הכי, שאם לא יעמול בתורה יעמול בארץ, ולכן אם זכה יעמול בתורה, ותכלית בריאתו לעמל זה, לא שתכלית בריאתו לעמל איך שיהיה כדמשמע מלישנא, והכי איתא בפרק חלק (סנהדרין דף צט:) אמר רבי אלעזר אדם לעמל נברא שנאמר (איוב ה' ז') כי אדם לעמל יולד, איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא, כשהוא אומר (משלי ט"ז כ"ו) כי אכף עליו פיהו, הוי אומר לעמל פה נברא, והכא לא מייתי הני קראי, שאין כוונתו כאן רק לפרש לעבוד את האדמה כדכתיבנא (לעיל ד"ה ואדם אין להעבד) :

אם זכה הוא עמל בתורה. ריהטא דלישנא משמע דפליגא אדתנן באבות (פרק ב' מ"ב) יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו', ואדתנן (שם פרק ג' מ"ז) אם אין קמח אין תורה, ואתי כרבי שמעון בן יוחאי דאמר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וכו' תורה מה תהא עליה, אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים וכו', כדאיתא בכיצד מברכין (ברכות דף לה:). ומיהו אפשר דהכא בעיקר עמל קמיירי, שאם זכה עיקרו בתורה, וכדרכי ישמעאל דפליג התם ארבי שמעון בן יוחאי ואמר שראוי לעשות תורתן קבע ומלאכתן עראי, ויסכים עם המשניות הנזכרות :

ואם לאו הוא עמל בארץ. הא דלא נקט עול מלכות נמי, כדתנן בפרק ג' מאבות (משנה ה') כל המקבל עליו עול תורה פורקין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, משום דעול מלכות אינו הכרחי לאדם, שכבר אפשר לאנשים לחיות בלתו, כמו שהיו ישראל בזמן שלא היה להם מלך, ולא מנה כאן אלא ההכרחי לו מטבע יצירתו שעליו נאמר לעבוד את האדמה שבזולתו אי אפשר, ועוד דעול מלכות אינו שוה לכל, שהקרובים לו פטורים ממנו :

[אלמלא] אדם אין ברית כרותה וכו'. השתא מפרש עיקרא דקרא שמה שלא המטיר הוא לפי שאדם אין, שאין ברית כרותה לארץ להמטיר אלא בזכות אדם שיתפלל עליהן, ומסכים לזה מה שאמרו בפרק קמא דתעניות (דף ח. נ.) אין הגשמים נעצרים אלא בשביל לוחשי לחישות שאין בעולם, או לפי שאין מכיר בטובתן של גשמים עד בוא אדם, לכן לא המטיר טרם בא אדם כדכתב רש"י בחומש (ד"ה כי לא המטיר) :

אלמלא אדם אין ברית כרותה וכו'. תימא מעובדא דמלכא קציא דלקמן בפרשה ל"ג (סימן א') דאמר אדם בזכות בהמה, הרי שבשביל הבהמה ירד המטר אף על פי שאין האדם ראוי, ואם כן אפילו לא היה אדם בעולם נמי, וזהו היפך מה שאמר הכא, והיפך מה שאמר לקמן בפרשה כ"ח (סימן ו') משל למלך שהיה משיא את (בתו) [בנו] וכו',^מ דמשמע שהכל בעבור אדם, ובזולתו אין חפץ בבעלי חיים (בהסכמת) [כהסכמת] השכל. וליכא למימר דמלכא קציא הוא דקאמר הכי לחרף לאלכסנדרוס, והביא סמך מהכתוב, אבל לפי האמת אין פירוש הכתוב כן, ואין המטר בא

אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים וכו' עיי"ש, ולפי הנ"ל יש להסתייעא לזה דהך אגדתא אתיא כרבי שמעון בן יוחאי, דאיהו דס"ל במס' יבמות שם דאין העכו"ם קרויים אדם.

^מ דדרשינן שם על הפסוק ויהי האדם לנפש חיה, רבי הונא אמר עשאו עבד מכודן בפני עצמו, דאי לא לעי לא נגיס.

^מ ועשה לו חופה, סיידה וכיירה וציירה, כעס המלך על בנו והרגו, מה עשה נכנס לתוך החופה התחיל לשבר את הקנקנים ומפקיע בחיצאות וכו', אמר המלך כלום עשיתי זו אלא בשביל בני, בני אבד וזו קיימת, לפיכך (להלן ו' ז') מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים.

אלא בזכות צדיקים שבעולם, דודאי מלכא קציא לא קאמר לקרא, דמנא ליה קרא, אלא המדרש הוא שמפרש הכתוב על פי דבריו. וליכא למימר דהכא דוקא בתחילת הבריאה מיירי, שלא יהיה חידוש המטר אלא בזכות אדם, אבל אחר שנתפרסמה בעולם לפעמים תרד אפילו בזכות בהמה, דהכא תמיד משמע, כדמייתי להמטיר על ארץ לא איש. ומיהו יש לומר דהכא פליג (ר"י) אדלקמן, דסבירא ליה שלא ירדו גשמים אלא לאדם, וקרא דאדם ובהמה תושיע ה' (תהלים ל"ו ז') מוקי ליה לענינים אחרים, לא במטר שיש בו נס כדלעיל (סימן ד' ד"ה קשה היא גבורת גשמים ה'). אי נמי דלא מפרש קרא הכי, אלא אדם ובהמה אלו בני אדם שהם ערומים בדעת ומשימים עצמן כבהמה כדאיתא בריש שחיטת חולין (דף ה:). ועוד יש לומר דלא פליגי, דמה שאמר אדם בזכות בהמה היינו שבמקום אחד שיש בהמה ירד המטר לצורך הבהמה, ועל ידה יהנה האדם שבמקום ההוא אעפ"י שאינו כדאי, ולעולם ירדת המטר על הבהמה היא לזכות אדם צדיק שיש במקום אחר, והבהמות יחיו לצרכו, או להשאיר מינן לאנשים צדיקים. ומה שהמית הבעלי חיים בדור המבול לפי שלא היו צדיקים באנשים ואין צריכין להם, ולנח ובניו יספיק באותן שהניח בתיבה, וא"כ מה שאמר אלמלא אדם אין ברית כרותה וכו' עולה יפה, דאם אין אדם אין בהמה ג"כ, שאין הבהמה אלא בשביל האדם. ואין לומר דמה שאמר ברית כרותה היינו לענין היות לה חק קיים להמטיר, אבל באקראי אפשר שימטיר אפילו בשביל הבהמה, דלהמטיר על ארץ לא איש בכל גונא משמע, ועוד מאי שנא שלפעמים ירחם על הבהמה ולפעמים לא. ומה שאמר לשון זה יראה שהוא לפי שהטבעיים אומרים שהגשמים טבעיים בעולם, ולדעת חז"ל דרך נס הן כדכתיבנא בסימן הקודם (ד"ה קשה היא גבורת גשמים ה'), ומכל מקום אי אפשר להכחיש צירוף קצת סיבות טבעיות בהם שהחוש מעיד עליו, לזה אמר שהטבע ההוא אשר בגשמים אינו אלא לאדם, שאלמלא אדם לא יפעל הטבע ההוא שיש בהן קצת נס, וברית כרותה פירושו חק מוטבע, כדכתיבנא לעיל בפרשה ב' סימן ו' (ד"ה ברית כרותה למים):

אלמלא אדם אין וכו'. אין להקשות מדגרסינן בפרק קמא דתעניות (דף ח:): אם לשבט אם לארצו (איוב ל"ז י"ג), אם לשבט בהרים וגבעות, דהתם מיירי כשפסקו להם גשמים בראש השנה ואח"כ שינו מעשיהם, שאז מושלחים במקום בל יועילו, כדתניא בפרק קמא דראש השנה (דף יז:): הרי שהיו ישראל צדיקים בראש השנה ופסקו להם גשמים מרובים, לסוף חזרו בהם, לפחות מהן אי אפשר שכבר נגזרה גזירה, אלא הקב"ה מורידן שלא בזמן על הארץ שאינה צריכה להן. ואין להקשות כיון שהקב"ה יודע שעתידים לחזור בהם למה פסק להם גשמים מרובים, דאין אדם נידון אלא בשעתו, כדלקמן (פרשה נ"ג סימן י"ט [י"ד]) גבי באשר הוא שם (להלן כ"א י"ז). ואין להקשות כיון דהגשמים משתנים על פי שינוי מעשיהן, מה תועלת בפסק של ראש השנה, ימתין עד שעת מעשה, דיום הדין הוא בראש השנה לכל בריות מהטעמים הידועים,¹⁰¹ ומה גם דרובא כדקיימי קיימי, ואלו הגשמים ג"כ בשביל אדם ניתנו, כשנגזרו חוייב לתתם. ועוד יש לומר דאע"ג דהוה בהרים יש מהם תועלת מה לאדם, אלא שלחטאם לא באו בשדות שתועלתן גדול, והכא לא קאמר אלא במקום שאין שם איש עובר כלל. ואם תבחר ותקרב בתשובה הנ"ל (בדיבור הקודם) דהכא לא מיירי אלא בתחילת הבריאה, נחו שקטו כל אלו השאלות:

שנאמר להמטיר על ארץ לא איש. אע"ג דלכאורה פשטיה דקרא משמע איפכא, דהכי פירושו, מי פלג לשטף תעלה וכו' להמטיר על ארץ לא איש וכו', אלא הקב"ה הוא אשר אמר ויהי, כי על זה הדרך הן כל התמיהות הנזכרות שם, כגון (איוב שם ל"ו-מ"א) מי שת בטוחות חכמה וכו', מי יכין לעורב וכו', אלא הקב"ה, ולפ"ז משמע שיש מטר בארץ לא איש, והכי איתא בירושלמי דראש השנה (פרק א' ה"ג) תני רבי שמעון בן יוחאי הרי שהיו כשרים בראש השנה ונגזרו להם גשמים מרובים, ובסוף חטאו, מה הקב"ה עושה, (מפיכן) [מפזרן] לימים ולנהרות שלא תהנה הארץ מהם, ומה טעם להמטיר על ארץ לא איש. יש לומר דהכא סבירא ליה דהכי פירושו דקרא, מי הוא שנתן דרך לגשמים להמטיר על ארץ לא איש, כלומר שלעולם לא יהיה כן, כי מי

¹⁰¹ עיין ויקרא רבה פרשה כ"ט (סימן א'-ג) וביפ"ת שם, וגם בספר יפה עינים חלק א' פרשת האזינו.

זה אמר ותהי ה' לא צוה (עפ"י איכה ג' ל"ז), וטעמיה לפרש כן דלא אשכחן מטר במדבר לעולם, ובירושלמי לא אמר אלא ימים ונהרות,^{מז} ולפירוש הירושלמי יש לומר דנקט מדבר במקום ימים, כלומר מקום שאינו מושב אנשים. ועוד יש לומר דהכא נמי מפרש קרא כפירוש הירושלמי, ומוכח הכי, דכיון דמקרא משמע שהקב"ה הוא הנותן דרך גשמים שילכו למקום בל יועילו ולא בישוב, ואין זה אלא מפני שפסקו להם מים ועתה אינן ראויים, דאם לא כן למה תהא כזאת, אם כן נראה שאין ירידת הגשמים אלא בזכות אדם, ואלו שיורדים אינו אלא לפי שכבר נגזרו בזכותם מתחילה. ומכל מקום אין לפרש לא איש בתמיה, ופירושו מי סיבב לגשמים להמטיר על הארץ, לא האיש, וכן מי גרם להמטיר במדבר, לא האדם שבו, שבזכותו ממטיר, דהא אין דרך המדבר להיות אדם בו:

שנאמר להמטיר על ארץ לא איש. ומדאמר בריש הפרשה הבאה (פרשה י"ד סימן א') שלברית האדם בתחילה ואיד יעלה וכו', לא קשיא, דלא הוי כמטר אלא העלאת מים מהתהום, ועוד דההיא לצורך (מדבר) [הדבר] הוה,^{מח} ולא היה אפשר להיות אחר בריאתו כמטר הצמחים:

ו כל הנחלים הולכים אל הים וגו' (קהלת א' ד'), מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע שהיו מפרישין לים הגדול, ונכנסה ספינתן לים למקום שאין המים מהלכין, אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע לא באנו לכאן אלא לנסיון, מלאו משם חבית מלא מים, כיון שעלו לרומי אמר להם אדריאנוס שחיק עצמות מי אוקיינוס מה הינון, אמרו לו מים בולעים מים, אמר להן הבו לי מנהון, יהבון ליה מלא לקיניא אתה והווי יהבין בגווה מים והיא בלעה להון, על דעתיה דרבי אליעזר משם הם שואבים [שואבים], על דעתיה דרבי יהושע לשם הם שבים ללכת:

ו. למקום שאין המים מתהלכים. (שם) [ששם]^{מט} היו המים הבולעים מים, ואותן המים משונים שאין הספינה מהלכת בהן:

לא באנו לכאן אלא לנסיון. מחסידותם שלא ליחס מאורעותיהם אל הקרי וההזדמן אלא בהשגחה, ולזה אמר שלא אירע להם לבא שם אלא לנסיון לידע ולברר דבר מה, ואז בדקו במים וראו כי מים בולעין מים הן, ומלאו מהן חבית אחת להוליך ולהראות, וכשעלו לרומי אירע שנשאלו על מי אוקיינוס והשיבו וביררו דבריהם בנסיון. ורש"י ז"ל (במדרשנו כאן ד"ה על דעתיה דרבי אליעזר) פירש שרבי אליעזר כבר היה יודע שמי אוקיינוס מים בולעים מים, ולכן צוה למלא מהם כמו שאכתוב בסמוך (ד"ה על דעתיה דרבי אליעזר וכו'), ולפי"ז יהיה אומרו "לא באנו אלא לנסיון" ליקח מהן לנסיון, לא לחידוש ידיעה:

מי אוקיינוס מה הינון. טעם השאלה למה כל הנחלים הולכים אל הים ואינו מלא, דודאי כולן הולכים לבסוף לאוקיינוס שהוא הגדול שבימים, ולכן פירשו בקהלת רבתי (פרשה א' פסוק כל הנחלים וגו' סימן ג') כל הנחלים הולכים אל הים זה אוקיינוס, וקשיא ליה כי מה סגולת אוקיינוס שאינו מתמלא ושוטף על הארץ, והשיבו שיש בו מים שמסגולתם לבלוע כל המים ההולכים שם. והכי איתא התם, מי אוקיינוס מה הן, אמרין ליה מים (הן) בולעין [הן] למים, אמר לון אפשר כל הנחלים שם ואין מתמלאים, אמרין ליה בולעין הן לכל מים שבעולם:

מים בולעים מים. ירצה שמסגולתם להפסיד המים ולבטלן, ואין זה נמנע לפי ההיקש, אעפ"י שלא יצוייר שיחזרו לתהו, שאין בעולם דבר שיפסד אל לא דבר, שאפשר יהיה מסגולתן להפסיד יסוד המיימי אל יסוד האויר, כענין האש שיתך המים שבקדרה ויכלו לאין, וזה שעל ידי האש כלו בעשן וישבו אויר. ומה שלא השיבו כן לעיל בפרשה ה' (סימן ב') כשהקשו כל

^{מז} צריך עיון, דלפנינו בירושלמי קאמר להדיא לימים "ולמדברות" ולנהרות, (וכן הוא בדפוס ראשון של הירושלמי, וכן הוא באגדות הירושלמי הנדפס עם פירוש יפה מראה).

^{מח} כלומר לצורך בריאת האדם.

^{מט} תוקן עפ"י יפה ענף בקהלת רבה פרשה א' פסוק כל הנחלים וגו' סימן ג' ד"ה למקום שהמים לא היו מהלכין.

העולם מים במים ואת אמר (לעיל א' ט') אל מקום אחד, דיקוו המים (שם) משמע שהמים ממש כולן יקוו למקום אחד בלי הפסד צורתן, והשיב שהוציא האויר שביניהן ונתמעט שיעורן, ולעולם המים נשארו בצורתן. אולם רש"י ז"ל כתב בבכורות פרק הלוקח (דף ט. ד"ה לבי בליעי) בעובדא דרבי יהושע בן חנניה וסבי דבי אתינא, דבי בליעי, היס' שבאוקיינוס שבולעים כל מים שנופלים בו, ומביאים אותם עד התהום ופולטות אותן דכתיב והים איננו מלא (עכ"ל). ואם תאמר א"כ מאי חידושא בהים איננו מלא, דודאי שהמים ההולכים לים ילכו עד התהום, כי הים על התהום היא, זו היא סגולת מי בליעי שיוליכו המים של הנחלים לתהום ופולטות אותן שם כמו שהן מבלי שיתערבו במלוחים. וצריך לומר שאחרי היותן בתהום חוזרים דרך מחילות משם אל מקום נביעתן וכדפירש"י בקהלת (א' ו' ד"ה סובב), דאם לא כן אכתי תקשה למה הים איננו מלא, והלא הים בלי שילכו הנחלים היא עד התהום וממלא אותו, וא"כ מי הנחלים היכא קיימי, אלא שצריך לומר שמכניס בזה ומוציא בזה. אבל הא לא אתי שפיר במה שפירש (רש"י במדרשינו) גבי(ה) על דעתיה דרבי אליעזר משם הם שאובים בסמוך. והיותר קשה כי זה לא יציירהו הדעת אלא בים, אבל כשהונחו המים בקיתון ובולעות כל מים הנתונות בו כהני עובדי, איך יתכן לפלוט אותן לתהום, וכבר הקשו כן התוספות שם (ד"ה בי בליעי) ודחקו לפרש לדרכו דאפשר בחריץ (עכ"ד), ולכן נראה נכון מה שכתבתי:

הבו לי מנהון. שלא האמין להם עד [ש]יראה בעינו, כי זה רחוק מההיקש:

על דעתיה דרבי אליעזר משם הם שאובים. כתב רש"י ז"ל (במדרשינו כאן ד"ה על דעתיה דרבי אליעזר) רבי אליעזר שאל את רבי יהושע כיון שהגיעו למים בולעים למלאות משם לוגין אחד, שהוא היה יודע קודם לכן שהן בולעים כל מימי בראשית, ומנין לו לרבי אליעזר והלא לא היה שם קודם לכן, אלא מקרא היה דורש אל מקום שהנחלים שם וכו', ואותן המים הן בולעים אותם, ורבי יהושע והלא אף הוא נזכר למקרא, ואף הוא מפני מה לא אמר למלאות משם, לפי שלא היה דורש המקרא כמו שרבי אליעזר דורשו, אלא דורש משם הם שבים ללכת, מצד אחד נכנסים ומצד אחד יוצאים ע"כ. ולפי מה שפירש (בבכורות שם) במי בליעי שהמים נפלטות לתוך התהום, צריך לומר שרצה לומר דרבי אליעזר דורש משם הם שאובים, שבים שואבים מי הנחלים ובולעים אותן לפולטן לתהום, ומשם הם (ו)חוזרין ובאים במחילות מתחת ההרים ונובעים הנחלות והנהרות. ולדעת רבי יהושע אינן נבלעים, אלא כמו שנכנסים הנהרות לים מצד אחד, כך חוזרים ויוצאים מאידך גיסא בחוף הים, שאם רצה לומר שנכנסים מלמעלה וחוזרים מלמטה דרך התהום, היינו רבי אליעזר. וקשה דהא לא נמצא נהר הולך מהים לעולם בשום מקום, אלא כולם הולכים לים ולא שבים, ואילו שבים לא הוה משתמיט חד מהעין. גם באומרו במה שאמר על דעתיה וכו' היינו לתרוצי מפני מה צוה רבי אליעזר למלא וכו', לא מצאתי טעם, דאדרבא מהלשון משמע שעתה נתחדשה לו ידיעה זו ממה שלא היו המים מהלכים כנ"ל. ובלאו הכי אין טעם לומר למה צוה זה למלאות ולא זה, כי שמא שניהם ידעו הדבר אלא שרבי אליעזר נתן אל לבו שהם במקום זה ולכן צוה למלאות, ורבי יהושע לא נתן אל לבו שהם במקום ההוא, ואף שנודה שטעם הצוה שזה ידע וזה לא ידע, מה צורך לדרשת המקרא לידיעה זו, וכי לא היה אפשר שרבי אליעזר שמע וידע ענין זה ולא רבי יהושע. ועוד קשה דלפ"י הא דפירש רבי יהושע לשם הם שבים לא יהיה אלא למאי דאסיק דעתיה מעיקרא דליכא מי בליעי, אבל אחר שנתאמת לו בנסיון מצי מפרש שאובין [כ]רבי אליעזר, ואין נראה מהאגדה אלא דרבי יהושע תמיד מפרש שבים. ועוד קשה דלישנא דמשם הם שאובים משמע שהן שאובין ולקוחים מהים, לא נבלעים ונלקחים בים, דא"כ "לשם" הם שאובים מיבעי ליה, כיון ד"שם" אים קאי, ואין צריך לומר לגירסת מדרש קהלת (שם) דגריס משם הם "שואבים", דעל כרחך לומר שפירשו שהנחלים שואבים מהים, ולא מצי למימר שמי הים שואבים לנחלים, ד"הם" על כרחך אנחלים קאי, דמי הים היכן נזכרו, וגם לשון שאיבה לא יפול רק על הלקיחה

³ כך היא הגירסא ברש"י שבעין יעקב, אבל ברש"י שבגמרא הגירסא "מים" שבאוקיינוס.

מהמקור, לא על הבלעת מים במקום. ועוד קשה מה טעם להביא בכאן מקרא זה דכל הנחלים שאינו ענין אל הפרשה כלל, רק מה שאמר אח"כ (להלן סימן ט') מהיכן הארץ שותה וכו', וזה מה צורך לענין כל הנחלים, וכן במדרש קהלת דמייתי הך דמהיכן הארץ שותה וכו' אקרא דכל הנחלים, מאי עבדתיה, ולא יתכן לומר דמשום דמיירי באוקיינוס ופליגי ביה רבי אליעזר ורבי יהושע, וכן בשתיית הארץ מאוקיינוס פליגי, מייתי לתרווייהו אהדדי.

והנראה לי דמה שאמר בתחילה מענין מים הבלועים הוא לפרש ענין והים איננו מלא לכולי עלמא, ואח"כ בא לפרש סוף הפסוק, דבהא פליגי, דלרבי אליעזר משם הם שאובים, פירוש אליבא דידיה דסבירא ליה דכל העולם מימי אוקיינוס הוא שותה כדלקמן (סימן ט'), א"כ מה שאמר הכתוב שם הם שבים, רצה לומר משם הם שאובים, שהנחלים שאובים מהים, שמהגשמים מתברכים, כדאמרינן בשבת (דף סה:) מטרא במערבא סהדא רבה פרת,²⁰ וכן פירש הראב"ע בפסוק (ב) שבים ללכת,²¹ אלא מפני שלדעתו כל מי הנהרות הן מן הגשמים אשר הן מהאידים העולים מהים, ולכן הותרה לו עם זה קושית והים איננו מלא, אבל לרבי אליעזר צריך לומר דמכל מקום קצת המים שבנהרות הן ממקום נביעתן, ולכן לא הותרה קושיא זו אלא במים בולעים, דאם לא כן מי בליעי למה לי, אבל על דעתיה דרבי יהושע דלית ליה שמאוקיינוס שותה אלא ממים העליונים, לא מצי מפרש משם שאובים, ולכן אמר לשם הם שבים, ויהיה פירוש הכתוב אל מקום שהנחלים הולכים פעם אחת, דהיינו לים, שם שבים ללכת תמיד, שלא ישנו את תפקידם, והכוונה שעם שתמיד הולכים אל הים ולעולם אינם הולכים למקום אחר, עם כל זה הים איננו מלא. [ו]משום דפלוגתייהו בשבים תליא בפלוגתא דלקמן (סימן ט') בשתיית הארץ דהוי מענין הפרשה, מייתי להא נמי הכא, ואעפ"י שהיה ראוי שיקדים המחלוקת ההוא למחלוקת פירוש שבים, הקדים המאוחר כדרכו תמיד להתחיל במה שאינו ענין לפרשה, ולסיים בענין הפרשה. אמנם במדרש קהלת הקדים פלוגתא דשתיית הארץ דהוי שלא מענין מדרש קהלת, והדר מייתי עובדא דהפרשתן בים ופלוגתייהו בשביל דהוי מענין הפרשה דהתם. ואין להקשות דא"כ הו"ל למיסמך הך מימרא אל מהיכן הארץ שותה דפליגי ביה רבי אליעזר ורבי יהושע, ולא להפסיק במימרא דכיצד הארץ שותה, דודאי הוצרך להביא הענינים כהוייתן, בתחילה מה שעבר ואח"כ ההוה עכשיו. ואם תאמר מאי דוחקיה דרבי אליעזר לפרש משם הם שאובים ולא שבים ממש, דבשלמא לפירש"י דשאובים היינו ענין הבליעה, טעמיה להתיר בזה קושית והים איננו מלא, וגם רבי יהושע מפרש לדידיה לשם הם שבים שמצד אחד נכנסים וכו' לתרץ קושיא זו, ואין זה ענין לסוף הפסוק,²² מאי דוחקיה דרבי אליעזר למידרש שבים שאובים. יש לומר משום דקרא יתירה הוא, דמה צריך לומר כן, דפשיטא שהנחלים הולכים תמיד למקום אחד, והוה סגי ברישא דקרא דקאמר כל הנחלים הולכים אל הים, ועוד דלשון שבים משמע שהמים עצמם שהלכו פעם אחד חוזרים פעם ב', וזה אינו. ומה שלא פירש ששבים עוד ללכת מהתהום מתחת לארץ כנזכר, דכיון דאיכא מי בליעי הרי הם נבלעים שם ולא ישובו:

²⁰ פירש"י מטרא במערבא, בארץ ישראל, סהדא רבה פרת, פרת מעיד בדבר, שהוא יורד מארץ ישראל לבבל וגדל ממי הגשמים, ויודעין בני בבל שירדו גשמים בהרי ארץ ישראל ושמחים על אחיהם עכ"ל.

²¹ זה לשון הראב"ע שם: אעפ"י שהנחלים הולכים אל הים, לא יהיה מלא עד שיעבור החוק ויכסה הארץ, בעבור שהמים שהלכו אליו הם ישיבו ללכת על מקומם פעמים אין קץ להם, כי תמיד יעלה איד מהים אל הרקיע, והם רוב העננים, והמים המתוקים יעלו בעבור קלותם, והאיד ישוב גשם, כענין (עמוס ה' ח') הקורא למי הים וישפכם, ומימי המעיינים מהגשם, וכל הנחלים יצאו מהמעיינים עכ"ל.

²² הלשון מגומגם כאן ואינו מובן, וכנראה שחסר כאן קצת תיבות, ורצה לומר דלפי פירוש דידיה דדרשת שאובים לא מיירי מענין הבליעה, אלא פירושו שהנחלים מתברכים מן הגשמים השאובים מן הים, וענין מי בליעי שייך רק לרישא דקרא דקאמר כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא, שהסיבה לזה הוא מצד שהם מים בולעים מים, והוא אליבא דכולי עלמא, וגוף ענין הבליעה לא נזכר בכתוב להדיא, אלא אנן מפרשינן דזהו הטעם שהים איננו מלא, אבל אין זה ענין לסוף הפסוק אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת, וא"כ מאי דוחקיה דרבי אליעזר למידרש שבים שאובים.

ז כיצד היתה הארץ שותה, רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, רבי יהודה אומר כהדין נילוס דמשקה והדר משקה, ורבי נחמיה אמר כמיין תוכייה דהדין קבריא דמרבה וקבר, ורבנן אמרי כמיין תוויי נהר בבבל ושמו תוויי, ולמה קורין אותו תוויי שהוא חוזר ומשקה אחת לארבעים שנה, וכך היתה הארץ שותה מתחלה דכתיב ואד יעלה מן הארץ, וחזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלה:

ז. **כיצד היתה הארץ שותה.** פירוש בשנים קדמוניות אחרי בריאת אדם, דאילו קודם אדם לא הוה צריך לשתיה זו, שלא יצאו צמחים קודם לאדם כדלעיל (סימן א'). וליכא למימר דאתי כרבי חנינא (שם) והכא לאילנות גן עדן שקודם לאדם צמחו, דהכא בכל הארץ משמע דקאמר, ועוד דאילני גן עדן משמע לעיל שלא הוצרכו לגשמים, מדקאמר ששאר השיחים לא היו לפי שלא המטיר, ועוד שמדברי מחלקותם דחד קאמר כנילוס וחד אמר כתויי, משמע שהיה זה זמן רב, ומהאי טעמא נמי ליכא למימר דלענין בריאת אדם קאמר שהוצרך לגבל העפר כדלקמן בריש הפרשה הבאה (פרשה י"ד סימן א'), ועוד דמהיכן [הארץ] שותה משמע שהוא לצורך הארץ. ולפי"ז מה שאמר הכתוב ואיד יעלה מן הארץ, היינו אחרי בריאת אדם, ומה שנכתב ואיד יעלה קודם וייצר יש לומר אידי דהזכיר מטר הזכיר נמי ההשקאה שנמצאת בעולם קודם המצא מטר ממש. ומה שלא פירש כי לא המטיר קודם אדם מטר ממש אלא על ידי איד יעלה וכו', דא"כ מאי קאמר שלא נמצא עשב לפי שלא המטיר, דאי הוה איד בעולם די זה להצמיח מוצא דשא.^{טז}

^{טז} ואין לומר שלא היה די בזה להצמיח מוצא דשא, אלא הוצרך למטר דוקא, דהרי קאמר בסמוך (סימן ח') דמפני ד' דברים חזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלה, ואחד מהם מפני בעלי זרוע, ופי' ביפ"ת שלא ימשכו הנהרות לשדותיהם וכו', ועוד טעם כדי שיהא הגבוה שותה כנמוך וכו', ופי' ביפ"ת שאילו בא המטר מלמטה לא יעלה להשקות למעלה וכו', ועוד טעם כדי שיהיו הכל תולין עיניהם כלפי מעלה עיי"ש, ועכ"פ מבואר מזה דעל ידי השקאת האידים מלמטה היה אפשר להצמיח דשא, אלא שלא היה מספיק בזה להשקות את המקומות הגבוהים. ועוד דאי נימא שלא היה די בהאידים להצמיח כלל, א"כ מאי קאמר "וחזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלה", מאי חזרה שייך בזה, והא כיון שלא היה די בהאידים להצמיח מוצא דשא, א"כ בהכרח שתהא הארץ שותה מלמעלה, דהא בזולת זה לא היה שייך כלל שיצמיחו דשאים ואילנות. - ובכן נדחה מה שפי' בנזר הקודש כאן דהא דקאמר המדרש כיצד היתה הארץ שותה, היינו קודם בריאת האדם, ועיי"ש שחולק על היפ"ת וכתב שאין דבריו מחוורים מכמה טעמים, ולדעתו הא דכתיב ואיד יעלה מן הארץ וגו' היה לצורך בריאת האדם וכמבואר להלן בריש פרשה י"ד שנברא אדם כגבל הזה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה עיי"ש, והנה לפי דבריו יקשה דא"כ מדוע לא צמחו הדשאים עד אחר בריאת האדם, וכדכתיב להדיא וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וגו' כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין לעבוד את האדמה, והא כיון שעלה איד מן הארץ למה לא צמחו הדשאים תיכף, והא על כרחך שהיה די בזה להצמיח מוצא דשא וכמבואר במדרש כאן, (ומדברי הנזר הקודש עצמו להלן סימן ח' מבואר דבהיות הארץ שותה מהאידים שלמטה היה אפשר להצמיח עיי"ש, - ודוחק לומר דמתחילה כשעלה האיד לצורך בריאת האדם לא נתן בו הקב"ה כח להצמיח דשא, והא דקאמר המדרש לקמן מפני ד' דברים חזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלה, הכוונה בזה דהיה אפשר להקב"ה להשאיר אופן השקאת הארץ שתהא שותה מלמטה על ידי העלאת האידים וכמו שעשה מתחילה קודם בריאת אדה"ר, אלא שיוסיף בו כח להצמיח דשאים, ולא עשה כן מפני ד' דברים הנזכרים, דהדוחק בזה מבואר ואין צריך להשיב עליו), - ועוד דלפי דבריו העיקר חסר מן הספר, דהו"ל להמדרש לומר שהעלאת האיד היה לצורך בריאת האדם, דהא עדיין לא ידענו שהיה צורך להשקאת האידים בשביל הגיבול של אדה"ר, דהא לא נזכר ענין זה אלא להלן בפרשה י"ד, ומלבד זה לא השיב הנזה"ק כלום על מה שדקדק היפ"ת לעיל בתחילת דבריו דמדברי מחלקותם כאן דחד אמר כנילוס וחד אמר כתויי וכו' משמע שהיה זה זמן רב, ועוד דמהיכן היתה "הארץ" שותה משמע שהוא לצורך הארץ ולא לצורך בריאת האדם.

אלא דלפי"ז לכאורה יקשה על המדרש דלקמן ריש פרשה י"ד דאוקים קרא דואיד יעלה מן הארץ קודם שנברא האדם דהיינו לצורך גיבול, וקשה דכיון שעלה האיד קודם שנברא האדם א"כ למה באמת לא צמחו הדשאים ג"כ, ובהכרח לומר אחד מב' פנים, או דהך מדרש פליג אדהכא וס"ל שלא היה די בזה להצמיח מוצא דשא, או דס"ל דהא דכתיב ואיד יעלה מן הארץ והשקה וגו' לא היה רק על חלק מן הארץ, דלצורך הגיבול של אדה"ר היה די להשקות חלק קטן מן הארץ דהיינו המקום שממנו נברא, ולא היה צריך להשקות את כל העולם, והגם שאמרו חז"ל (סנהדרין דף לח.) דאדם הראשון מכל העולם כולו הוצבר עפרו וכו', גופו מבבל וראשו מארץ ישראל ואבריו משאר ארצות, אבל מכל מקום אפשר דלצורך הגיבול היה אפשר בהשקאת המים במקום אחד לבד, אלא דלכאורה קשה לומר כן, דהא בקרא כתיב ואיד יעלה מן הארץ והשקה "את כל פני האדמה", ודוחק לומר דקאי על גן עדן לבד, דהא עדיין לא נזכר בקרא ענין גן עדן עד אח"כ דכתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן וגו' ודו"ק.

שוב ראיתי ברא"ם שהרכיב ב' הדברים יחד והוסיף בה נופך, דעיי"ש שכתב על מה שפירש"י (ד"ה ואד יעלה) לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה עננים לשרות העפר, ונברא אדם כגבל זה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ וייצר עכ"ל, וכתב על זה הרא"ם וזה לשונו: לענין ברייתו של אדם, בבראשית רבה (פרשה י"ד סימן א'), לא לענין העשבים והאילנות, שאילו היה כן היו העשבים צומחים קודם יצירת האדם עם האד

ואם תאמר והיכי כתיב כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין, דמשמע שבבוא אדם המטיר כדכתיבנא לעיל (סימן ה' ד"ה אלמלא אדם אין ברית כרותה וכו'). יש לומר דהך שתיה מיקריא מטר, שעל ידה הארץ שותה כממי מטר:¹⁷

כהדין נילוס דמשקה. נהר נילוס שדרכו לעלות לארץ מצרים להשקותה וחוזר ועולה בכל שנה, כן אז היה האיד עולה מהים או מאי זה נהר ומשקה הארץ. והא דקאמר ואיד יעלה מן הארץ, כלומר מלמטה, לאפוקי שאינם באים מלמעלה כדהשתא:

כמין תוכיה. לא נתפרש, ונראה שהמצולה שהמים בתוכו נקרא תוכיה, שיש שם תוכיות וחלל. אי נמי לשון הגרה, מגזירת (שמות ט' ל"ג) ומטר לא נתך, (אפי') [ופירושו]¹⁸ כהגרת קבריאלי:

דהדין קבריא. כתב רש"י (במדרשינו כאן ד"ה כהדין קבריאלי) נהר הוא ושמו קבריא, דמרבה וקבר, פעם אחת לכמה שנים הוא עולה ומתפשט וקבר, כלומר בכל מקום שמתפשט המים נבלעים ונותן לחלוחית בארץ לכמה שנים, וחד אמר לא [כי] אלא כך היתה שותה כנהר תווי, שבזמן שהוא עולה אין המים נבלעים אלא קיימי בדוכתייהו, וזה מביא ראיה לדבריו נהר תווי, וזה מביא ראיה לדבריו נהר קבריא ע"כ. ויש לבקש טעם מה טעם זה אמר כנילוס וזה כתוכיה דקבריא וזה כתווי. ושמא דמר כי אתריה ומר כי אתריה:

ולמה נקרא שמו תווי. כתב רש"י (שם) לא נתפרש לי על מה נקרא שמו תווי. ולענ"ד הוא לשון תמהון, שלהיותו עולה אחת למי שנה תוהי ביה אינשי שאינן רגילים בו, או שהוא דבר תימה איך תספיק השקאה אחת למי שנה:

ח רבי חנן דציפורי בשם רבי שמואל בר נחמן אמר מפני ד' דברים חזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן, מפני בעלי זרוע, ובשביל להדיח טללים הרעים, ושיהא הגבוה שותה כנמוך, ועוד שיהיו הכל תולין עיניהם כלפי מעלה, הדא הוא דכתיב (איוב ה' י"א) לשום שפלים למרום:

ח. מפני ד' דברים. קשה דמעיקרא מאי סבר. ועוד איך יתכן חזרה בחקו, כי לא איש אל ויתנחם (במדבר כ"ג י"ט). ויש לומר שמתחילה היו כשרים ולא היו בעלי זרוע, וג"כ טבע הארץ היה נאות, שכל שהיתה קרובה לחידושה היתה יותר הגונה, ולא היו טללים רעים בעולם, וג"כ היה הגבוה שותה ונסתפק במעט לטוב טבעה, וכל העולם היו משועבדים לעבודת שמים, ולא היה צריך להמטיר מלמעלה לשיהיו עיניהם נשואות לשמים, אבל כשקלקלו הדורות כדור אנוש ודור המבול נתקלקלו סדרי בראשית, כדאמר לקמן בפרשה כ"ג (סימן ט') ד' דברים נשתנו בימי אנוש, הרים נעשו טרשים וכו', ועמדו בעלי זרוע ולא היו עיניהם נשואות לשמים, ואז הוצרך לסבב המטר מלמעלה. ואעפ"י שהשי"ת ידע מתחילה העתיד, לא עשה כן מתחילה שלא לחייב

המשקה פני האדמה, שואד יעלה קודם וייצר הוא, ומה טעם כי לא המטיר, ומזה הצד בעצמו פירש"י ואד יעלה והשקה שהעלה התהום והשקה העננים לשרות העפר, ולא שהשמש העלה האד מן הארץ כמנהגו של עולם, מפני שזה הפועל הוא המטר, וכל עוד שלא נברא האדם לבקש מטר לא המטיר כדלעיל, אבל עכשיו שלא העלה האד אלא לענין ברייתו של אדם הראשון, צריך לומר שלא היה האד ההוא כמנהג האדמים העולים מכח השמש ומשקים פני כל האדמה, רק במקום שבו נברא האדם, מכיון שלא נהיה רק לברייתו של אדם כגבל הזה שהוא נותן את המים ואח"כ לש את העיסה, ומה שאמר והשקה את כל פני האדמה דמשמע אפילו במקומות אחרות, הוא משום דהוצבר עפרו מכל האדמה, וכשבא האד במקום שנברא בו האדם הרי הוא כאילו בא אל כל פני האדמה עכ"ל. - ועכ"פ מבואר מדבריו דהך מדרש דלקמן ס"ל שהאיד הזה לא היה מצמיח העשבים והאילנות, ועל כרחך דפליג על מדרש דהכא דס"ל שהיה די בזה להצמיח דשא וכנ"ל, ובכן ליתא לפירוש הנזה"ק כאן, ומחזורתא כדפירש היפ"ת.

¹⁷ והא דאמר רבי אסי במס' חולין (דף ס':) והובא ברש"י כאן (ד"ה כי לא המטיר) שלא יצאו הדשאים עד שבא אדם הראשון וביקש עליהם רחמים "וירדו גשמים" וצמחו וכו', על כרחך לית ליה כמדרישינו כאן, דהא לדעת מדרישינו לא ירדו גשמים באותו זמן. ומיהו גם לדעת מדרישינו יתכן שלא עלו האידים להשקות את הארץ ולהצמיח הדשאים עד שהתפלל עליהם אדה"ר.

¹⁸ תוקן עפ"י יפה ענף על קהלת רבה פרשה א' פסוק כל הנחלים וגו' סימן ב' ד"ה כמין תוכיה.

הדורות הראשונים, שהמטר מלמעלה צער גדול לאנשים, וכדאמרין בתעניות (דף ח:): אלמלא דצריכה לעולם [בעינן רחמי ו]מבטלינן לה:

מפני ד' דברים. והוא הדין דבשביל אחד מהן לחוד הוה ראוי, אלא שנמצאו ארבעתן. ואין נראה דהא בלא הא לא סגי, דכל אחד מהן סיבה גדולה כמבואר:

חזר בו הקב"ה. ומה שנהר נילוס וקבריא ותוויי נשארו כמשפט הראשון, אפשר שהוא משום זכר עשה לנפלאותיו (תהלים קי"א ד'), ואעפ"י שיש בהן ד' הנזקין הנזכרים, לא חייש למיעוטא. אי נמי שטבע אויר המקומות ההן לבל יעלו בו אידים להמטיר, (בארץ) [כארץ] מצרים אשר לא תמטיר:

מפני בעלי זרוע. שהיו מושכים רוב הנהרות לשדותיהם, או למכרן בכסף ומחיר, והחלשים העניים (ישמחו) [יצמאו]:^{טז}

בשביל להדיח טללים רעים. בצל קורתי (להלן י"ט ח') מתרגמין בטלל שירותי, ולהדיח כמו (תהלים ס"ב ה') יעצו להדיח, ופירושו לדחות (צללים) [טללים] ואידים רעים מהאויר המתעפש, שעל ידי המטר מתנאה האויר, וזה לצורך החיים השואפים האויר כמו שכתב הרב מאיר עראמה בפירוש איוב (ה' י"א):

שיהא הגבוה שותה כנמוך. המקומות הגבוהים, שאילו בא המטר מלמטה לא יעלה להשקות למעלה כמו למטה, ויהיו (הנמשכים) [הנמוכים]^{טז} יותר שבעים:

ועוד שיהיו הכל תולים עיניהם. שלא יבטחו במי הנהר והיאור, כענין פרעה שאמר (יחזקאל כ"ט ג') לי יאורי, אלא יהיו עיניהם תלויות להשי"ת לשאול ממנו גשמים ויכשירו מעשיהם, ועל ידי זה יכירו ההשגחה:

ועוד שיהיו הכל תולין וכו'. לפי מה שאפרש (בדיבור הסמוך) שאינו מביא ראיה אלא לזו, יש לומר (שכן) [שלכן] שינה בזו הלשון להפרידה לעצמה. ואפשר לפי שסיבה זו עדיפא מכולהו, כדרך כל מקום שאומר "ועוד" על הטענה החשובה. ואפשר לומר בהיפך, דאע"ג דעדיפא אין זו המכוונת בעצם, אלא הג' האחרות, וזו מצטרפת אליהן, והטעם שג' הראשונות תועלות (במדו) [בודאי], אבל זה מסופק, שכמה מהרשעים עם כל זה לא יתלו עיניהם לשמים בחשבם שהן טבעיות כדכתיבנא לעיל (סימן ד' ד"ה קשה היא גבורת גשמים הב'):

הה"ד לשום שפלים למרום. הנכון אצלי דלא מייתי ראיה אלא לרביעית, והכי מפרש קרא לשום שפלים תולים עיניהם למרום, וכן כתב הרמ"ע (בפירושו לאיוב כאן) במענה ב'. ואין להקשות למה לא הוכיח האחרות, שכולן מבוארות בעצמן, אבל זו יש לספק בו כדכתיבנא (בדיבור הקודם), להכי מייתי ראיה דמכל מקום לתכלית זה הן מלמעלה כיון דהא איכא קצת שיתלו עיניהם. ולא יקשה אליפז למה לא הזכיר שאר הסיבות, דאפשר נמי לא רצה להזכיר גם הוא המבוארות, ועוד שאין כוונת אליפז שם להזכיר תועלות המטר, אלא לבאר השגחת ה' שהכל בהשגחה, כמו שאמר (איוב שם ח') אולם אני אדרוש אל אל, ולזה נתן טעם לדבריו שהרי הקב"ה נתן המטר כדי שיתלו עיניהם אליו, ולאמות ההשגחה הביא אח"כ ראיה ממפר מחשבות ערומים וכו' (שם פסוק י"ב). ויתכן שמענין המטר עצמו מביא ראיה, שהיא על דרך נס והיא באה במפגיע כדי שתולים^{טז} עיניהם לשמים, וקרוב לזה פירש הראב"ע הכתובים.^{טז} ומכל

^{טז} תוקן עפ"י יפה ענף שם ד"ה מפני בעלי זרוע.

^{טז} תוקן עפ"י יפה ענף שם ד"ה שיהא הגבוה שותה כנמוך.

^{טז} נראה דצריך לומר: "שיהיו תולים".

^{טז} זה לשון הראב"ע שם (פסוק ז'): ובעבור בא הגשם לפרקים מעטים, גם יש עתים שיכלא הגשם בשעת הצורך, ויצעקו בני אדם אל הבורא ויצוה על העבים להמטיר, וזה יהיה להם אות גדול, על כן הזכיר אחר עושה גדולות (שם פסוק ט') הנותן מטר (שם י'), עכ"ל. - ועל הפסוק לשום שפלים למרום וגו' פירש זה לשונו: לשום שפלים, הבוכים השואלים מטר, אז ראו החכמים והערומים שלא תועיל חכמתם, עכ"ל.

מקום אפשר דמייתי נמי ראייה מהאי קרא לראשונה גם לשלישית, שפירוש לשום שפלים למרום שיהיו שוים האנשים השפלים לרמי הקומה ובעלי הזרוע, ולא יגבר זה על זה, וכן כתב המתרגם (תרגום יונתן שם) לשואה מכיכי אולצנא לרומא, וג"כ פירושו לשום המקומות השפלים שוים למרום, שתהיה שתיית שניהם בשוה ולא יעדיף הנמוך בשתייה. ואינו מן הרחוק שירצה הכתוב ג' דברים במאמר אחד, דכיון דסתמא קאמר דכולהו משתמען מיניה, אתלתייהו רמזו. גם יתכן דמקודרים שגבו ישע (שם פסוק י"א) יליף לשלישית, דהכי פירושו, שההרים הגבוהים הקודרים מהחום שלא יגיעם המים מלמטה, שגבו עתה ישע, ולפי"ז דיבר הכתוב כל התועלות זולת דחיית הטללים, כי זה אינו ענין בתועלת גוף המטר עצמו. אבל אין טעם לומר דלכולהו יליף עם המשך הכתובים הנזכרים שם, אעפ"י שלא הזכיר כאן את כולם, כדרכם ז"ל בכמה דוכתי, וזה דלשום שפלים למרום היינו השלישית כדפירשתי, וקודרים שגבו ישע (ד) היינו דחיית הטללים הרעים ויושעו הניזוקים בהם, ומפר מחשבות ערומים היא הד', כלומר שיכירו כי לא בידם טובם אלא מה' ויתלו עיניהם לשמים, ולכוד חכמים בערמם (שם פסוק י"ג) היא הא', דנפתלים^{סב} הם בעלי זרוע: ^{סב}

הה"ד לשום שפלים למרום. אע"ג דקרא לא הזכיר היותה מלמעלה, פשיטא דטעמא דקאמר לשום שפלים למרום לא שייך אלא למה שהן מלמעלה, ולא הוצרך לפרש דסתם מטר היינו מלמעלה, ועוד שבימי אליפז לא היתה הארץ שותה אלא מלמעלה, ועל מנהג זמנו מדבר, ועוד דעושה גדולות (עד) [ו] אין חקר (שם פסוק ט') לא שייך אלא כשהיא מלמעלה, דבהא איכא נסים וגבורות כדכתיבנא לעיל (סימן ד' ד"ה קשה היא גבורת גשמים הב') :

ט ומהיכן הארץ שותה, רבי אליעזר אומר ממזמי אוקינוס דכתיב ואד יעלה מן הארץ, אמר ליה רבי יהושע וכי מימי אוקינוס לא מים מלוחים הן, אמר לו מתמתקים הן בעבים דכתיב (איוב ל"ו כ"ח) אשר יזלו שחקים, היכן הם נוזלין בשחקים. רבי יהושע אומר מן העליונים שנאמר (דברים י"א י"א) למטר השמים תשתה מים, והעננים מתגברין מן הארץ ועד הרקיע ומקבלין אותן כמפי הנוד דכתיב (איוב שם כ"ז) יזקו מטר לאדו, וחושרים אותן כמין כברה ואין טיפה נוגעת בחברתה דכתיב (שמואל ב' כ"ב י"ב) חשרת מים עבי שחקים, למה הוא קורא אותן שחקים, רבי שמעון בן לקיש אמר שהן שוחקים את המים, רבי אבא בר כהנא אמר כהדין מסוסא, רבי שמואל בר נחמן אמר כדקין הללו של בהמה :

ט. ממזמי אוקינוס. שהענן העולה מן הים שואב ממי הים ועולה וזורק על הארץ. ואעפ"י שהטבעיים האומרים שהמטר מהארץ לא אמרו שהמים עולים מהים, אלא שהאידיים העולים מהארץ מהלחות שבבטן הארץ וחום חזק, מהם יתהווה המטר, יש לקרב דברי רבי אליעזר לסברתם, שאין הכוונה שהענן שואב מים ממש, אלא שיעלו אידים מן הים ומהם יהיה המטר. וכן יראה ממה שאמר ממתקים הם בעבים כמו שאכתוב בסמוך (ד"ה מתמתקים הן בעבים). ומה שאמר מאוקינוס ולא מנהרות, לפי ששם מים הרבים, ומשם יעלה ודאי האיד להמון הגשם, וכן כתב הראב"ע בפסוק (קהלת א' ז') כל הנחלים, שהמטר מהאיד העולה מהים אל הרקיע תמיד. ומכל מקום לא יכחיש רבי אליעזר היות במטר מעשה נסים, שאעפ"י שיהיה מאידי הארץ, הנה קירוב הסיבות ואיכות ההגשמה בהפרדת הטפות ובזמן הנאות הוא מעשה נסים :

ממזמי אוקינוס. פירוש מהמים הקבועים שם ממש, ולא ממים העליונים כלל, וההיא דלעיל בפרשה ד' סימן ב' דאמר [מים העליונים תלויים במאמר] ופירותיהם אלו מי גשמים, אתיא כרבי יהושע כדמוקמינן בפרק קמא דתעניות (דף י.). והא דתניא בפרקי רבי אליעזר (הובא ברש"י שם בפרשה ד') מים העליונים התלויים דומים לברכת מים וכו', לא אתיא לא כרבי אליעזר ולא

^{סב} דכתיב שם "ועצת נפתלים נמהרה".

^{סב} הנה סתם ולא פירש מדוע אין טעם לומר דלכולהו יליף עם המשך הכתובים הנזכרים שם. ואפשר משום דלפי"ז יקשה למה נקטן המדרש שלא כסדר הכתובים שם, דמתחילה הו"ל למינקט טעם הג', ואח"כ הב', ואח"כ הד', ואח"כ הא'.

כרבי יהושע כדכתיבנא לעיל (פרשה ד' שם ד"ה ופירותיהן מי גשמים), וכן הא דתני בפרקי רבי אליעזר פרק ה' אמר רבי יהודה אחת בכל חודש סלונוט עולין מן התהומות ומשקים את כל פני האדמה שנאמר ואיד יעלה וכו', והעבים שואבים מים מן התהומות שנאמר (תהלים קל"ה ז') מעלה נשיאים מקצה הארץ, מיד הארץ מתעברת [וצמחה כאשה אלמנה שהיא מעוברת] מזנות, אבל כשירצה הקב"ה לברך צמחה של ארץ פותח אוצרות הטוב שבשמים וממטיר על הארץ שהן מים זכרים וכו', לא כרבי יהושע ולא כרבי אליעזר, דאי מודה רבי יהושע דאיכא גשמים מהארץ, אמאי דחיק לתרוצי ואיד יעלה שהעננים מתגברים וכו', וכן בגמרא דתעניות (דף ט:). אמאי דחיק לאוקומי ההיא דנותן באוצרות תהומות (תהלים ל"ג ז')⁹⁰ כרבי אליעזר, וכן אי מודה רבי אליעזר דאיכא גשמים מהשמים, אמאי דחיק גמרא לאוקומי ההיא דפירותיהם אלו גשמים, וההיא דרבי יוחנן (תענית שם)⁹¹ כרבי יהושע, לימא אפילו כרבי אליעזר, והתם בזמן ברכה עסקין. ואם תאמר ומנא ליה לגמרא דרבי אליעזר אינו מודה דזימנין שהן מלמעלה. יש לומר דדייק מלישניה⁹² וטעמיה דרבי אליעזר דלא סבירא ליה שהגשמים בשני פנים, דא"כ היה ראוי שיהיה אי זה שינוי מפורסם בטעמיהם ובמקריהם. והא דלא סבירא ליה כההיא דפרקי רבי אליעזר, משום דס"ל שאין לבא גשמים לעולם השפל ממים העליונים שכבר נבדלו במעלה בשמים. אי נמי ואיד יעלה מן הארץ משמע ליה ששותה ממימי הארץ ממש, וכן נותן באוצרות תהומות. וההיא דפרקי רבי אליעזר לא ס"ל כהך דרבי אליעזר, משום דקראי דלמטר השמים ומשקה הרים מעליותיו (תהלים ק"ד י"ג) דייקי שהגשמים ממים העליונים, ועוד דאפשר שלא יועיל העב להמתיק אלא במים שהיו מתוקים מתחילה כדכתיבנא לעיל (פרשה ד' שם):

שנאמר ואיד יעלה מן הארץ. אין מכאן ראיה שהוא ממימי אוקינוס, אלא שהיא מהארץ, לאפוקי מדרבי יהושע דקאמר ממים העליונים, ואמנם היותן ממימי אוקינוס מסברא נפקא ליה, שהן המים המרובים שבעולם, ולא סבירא ליה שמאיד הארץ וליחותה לבד יספיק. וגם רש"י כתב בגמרא (תענית שם) זה לשונו, ממימי אוקינוס, כלומר ממים של מטה ולא ממים של מעלה שנאמר ואיד יעלה מן הארץ, ששתה בארץ ועלה ע"כ, דקדק בזה מה שכתבתי:

שנאמר ואיד יעלה מן הארץ. נראה דרבי אליעזר ורבי יהושע פליגי אהא דאוקימנא לעיל בסימן ז' ואיד יעלה בדרך שתיית הארץ מתחילה, וליכא למימר דתרווייהו איתנהו, דפשטא דקרא במה שהיה קודם מיירי, ומכל מקום ס"ל דצריך לומר שכן יהיה תמיד, שלא ישתנה הסדר אלא מהיות הענין מלמעלה או מלמטה, שמתחילה היה האיד והנהר עולה על הארץ, ועתה עולה האיד מלמעלה על פני רקיע השמים, אבל לא יתחלף הענין שעתה לא יהיה איד כלל, דזה לא יתכן, דלמה שאמר דמיירי במה שהיה בתחילה, פירוש איד יעלה היינו על הארץ, ולפי דבריהם השתא מפרשי יעלה מן הארץ לשמים, שעל כן הוצרך רבי יהושע לידחק ולומר שהעננים מתגברים וכו'. וכן פליגא אהא דלקמן בריש פרשה י"ד (סימן א') דמוקי ליה ליצירת אדם הראשון. ואם תאמר א"כ למה נכתב קודם לויצר. יש לומר אידי דהזכיר המטר כדכתיבנא לעיל (סימן ז' ד"ה כיצד היתה הארץ שותה). ובדוחק יש לומר דאכולהו רמז קרא, דמדכתב ליה מקמי וייצר אמרינן דליצירת אדם קמיירי, ומדלא כתב "ואיד הארץ עלה" שמע מינה דלאו בההיא השקאה לחוד קמיירי, אלא בסדר השקאת הארץ לצמיחתה נמי מיירי, ומדלא כתיב ואיד יעלה "על" הארץ, משמע דהואי בתחילה מין השקאה זולת הנוהגת עתה שהאיד מלמעלה ממש, רק בארץ היה מתגלגלת כענין נילוס וקבריא, ומדלא כתב "היה עולה" אלא יעלה, משמע דגם בעתיד הנוהג עכשיו מיירי, ולגבי ההשקאה הקודמת יהיה פירושו על הארץ, ולגבי השקאה דהשתא יהיה פירושו מלמעלה לארץ:

⁹⁰ ואמר רבי חנינא מי גרם לאוצרות שיתמלאו בר תהומות.

⁹¹ שפירש הא דכתיב (תהלים ק"ד י"ג) משקה הרים מעליותיו, מעליותיו של הקב"ה.

⁹² אפשר דכוונתו משום דבברייתא שם אמר רבי אליעזר "כל העולם כולו" ממימי אוקינוס הוא שותה וכו', משמע שכן הוא לעולם ודו"ק.

וכי מימי אוקינוס לא מים מלוחים הן. כתב רש"י בגמרא (תענית שם) מלוחים הן, ואין תבואה גדילה מהם (עכ"ל). ולא ידעתי מה צורך לזה, שהחוש יעיד שהגשמים מתוקים לחיך. ושמא דעתו ז"ל דמה שאמר רבי אליעזר מתמתקים הן הוא מבואר אחר שתחבולת המלאכה מועילה בזה כמו שאפרש (בדיבור הסמוך), ולכן הוקשה לו דקארי לה מאי קארי לה, ולזה אמר שאין קושייתו ממתיקות טעמן, אלא ממה שתגדל התבואה מהם, שאע"פ שהעב ישנה טעמן, אחר שמהותן מלוח לא מיסתבר שישתנה איכותן להגדיל התבואה, ורבי אליעזר השיב דאפילו לזה יועילו העבים :

מתמתקים הן בעבים. ששם יזדככו ויפרד מהן חלק המליחה שבתוכן, וירדו גשמים מהחלק הזך והמתוק, וכמו שיועיל הבישול להמתיק התרמוס ודברים רבים מרים. ורבים אמרו שסיבת מליחות מי הים לעירוב האפריות בהן, כמו שהמים המתוקים כשיתערבו עם האפר יהיו מלוחים, ולפי"ז הנה בעבים יפרד האפריות מהן וישארו המים הפשוטים ויהיו מתוקים. ולפי מה שכתבתי (לעיל ד"ה מימי אוקינוס הא') שאין העבים שואבים אלא האידים אתי שפיר, שהאיד העולה מהמים המלוחים אינו מלוח כמותן ודאי, כמו שהמלאכה תספיק להוציא מים מתוקים מהמלוחים על ידי אלנביק"י שהוא שואב האידים לבד, ויותר ניקל מזה, שאם יוקח סיר נפוח מלא מלוחים ויושם על פיה ספוג בלתי מגיע למים, (ילקוט) [יקלוט]¹⁰ מהזיעה והאידים העולים, וכשיעצר הספוג יצאו ממנו מים מתוקים, וכן כתב הראב"ע בפירוש המקרא (קהלת א' ז') שהמים המתוקים שבים מצד קלותם עולים עם העננים (עכ"ד), ולפי"ז פירוש מתמתקים בעבים, שעמהן מתמתקים, שאין שואבין אלא המתוק :

מתמתקים הם בעבים. בגמרא (תענית דף י.) בעי מנא ליה, דאמר רבי יצחק בר יוסף אמר רבי יוחנן כתיב (תהלים י"ח י"ב) חשכת מים עבי שחקים, וכתוב (שמואל ב' כ"ב י"ב) חשרת מים עבי שחקים, שקול כ"ף ושדי ארי"ש קרי ביה הכשרת,¹¹ וכתב רש"י (ד"ה הכי גרסינן) כלומר קח כ"ף שבמלת חשכת וצרפהו עם מלת חשרת, וקרי ביה הכשרת, שממתקים ומכשירים (העבים) [בעבים] (עכ"ל). והתם מייתי נמי רבי יהושע בהני קראי מאי דריש :

דכתיב אשר יזלו שחקים וכו'. פירוש היכן הן נוזלים, בעבים שנקראו שחקים לפי ששוחקים את המים כמו שאמר בסמוך, שהם נעשות נוזלים, רצה לומר מתוקים, שאין נוזלים אלא מתוקים כדאיתא במכילתא (פ' בשלח פרשת השירה פרשה ו') גבי נצבו כמו נד נוזלים (שמות ט"ז ח'). ולרבי יהושע לא קאמר אלא על השמים שנקרא שחקים, שהמטר מהם כשיטתו, ולא יתחייב ממאמר יזלו שחקים דמעיקרא לא הוו נוזלים:¹²

מן העליונים. פירוש ממים העליונים [התלויים]¹³ במאמר למעלה מהשמים כדלעיל בפרשה ד' (סימן ב'), משם השמים מורידים מים לעבים כדמפרש ואזיל. ואם תאמר הא דאמר ריש לקיש

¹⁰ תוקן עפ"י יפה ענף בקהלת רבה פרשה א' פסוק כל הנחלים וגו' סימן א' ד"ה ממתקין הן בעבים הא'.

¹¹ בגמרות שלנו הגירסא "חכשרת", אבל בדפוס ויניציא הגירסא "הכשרת".

¹² כוונתו בזה, דלכאורה יקשה אליבא דר' יהושע הא דכתיב "יזלו" שחקים שפירושו שהם מתמתקים, וכדאמרין אין נוזלים אלא מתוקים, והא לדידיה בלאו הכי הם מתוקים, כי לשיטתו דהמטר בא משמים לבד הרי לא יצטרכו להמתקה כלל, ולזה כתב היפ"ת דלא יתחייב ממאמר יזלו שחקים דמעיקרא לא הוו נוזלים (כלומר מתוקים), אלא דקרא קושטא קאמר שהגשמים הם מתוקים כשיוורדים מן השמים שנקראו שחקים. - אבל לכאורה זה דוחק, דהא מלת "יזלו" הוא פועל יוצא, וא"כ אומרו "יזלו שחקים" משמע דשחקים (דהיינו השמים) ממתיק את המים, והרי אליבא דר' יהושע אין הדבר כן. - ולכאורה עדיפא מינה הול"ל דאליבא דר' יהושע מלת "יזלו" כאן אין פירושו מלשון המתקה כלל, אלא מלשון נזילה ונטיפה כפשוטו, וכמו שפי' בתרגום יונתן שם באיוב "דזלחין" שחקיא, ונהי דבמכילתא דרשו נצבו כמו נד נוזלים שהיו מתוקים, אבל ר' יהושע מצי סבר כפירוש הראב"ע שם שפי' נצבו כמו נד נוזלים, דהמים שמנהגם להיותם נוזלים ויורדים, שבו כמו נד עכ"ל, וכיוצא בזה מצינו בכמה פסוקים מלת "יזלו" שהיא מלשון נטיפה, כגון (תהלים קמ"ז י"ח) ישב רוחו יזלו מים, שהיא מלשון הזלה ונטיפה (עיי"ש ברש"י ומצודות), וכן (ירמיה ט' י"ז) ועפעפינו יזלו מים, וכן מבואר בספר השרשים להרד"ק (ערך נזל), וא"כ אליבא דר' יהושע יתפרש שפיר קרא יזלו שחקים כפשוטו, דהיינו שהשמים שנקראו שחקים יזילו ויטיפו מטר.

¹³ תוקן עפ"י יפה ענף שם ד"ה מן העליונים.

ז' רקיעים הן וכו', וחד מינייהו מני מכון שבו אוצרות שלג ואוצרת ברד וכו' כדאיתא בפרק אין דורשין (חגיגה דף יב:), דלא כמאן, דאי כרבי אליעזר הרי הגשם והשלג מהארץ, ומאי עבידתיה ברקיע, ואי כרבי יהושע ממדים העליונים הן שהן למעלה מכל השמים, ולא במכון שהוא רקיע ו'. וליכא למימר דכולי עלמא מצי אתי, דהתם לא מיירי אלא בשלג וברד שהם לרעה כדמשמע התם, והכא מיירי במטר שלטובה, דהא התם מיפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ח י"ב) יליף לה, ופירש רש"י (ד"ה יפתח) למדת שיש לו אוצר לפורענות (עכ"ל), וא"כ פשיטא דאיכא אוצר לגשמי הטובה. ויש לומר דאתיא כרבי יהושע, דאע"ג דממדים העליונים הן, אינם יורדים בעתם מהמים העליונים, אלא שממדים העליונים עושה השי"ת גשם ושלג ונותן באוצר להיותן מוכנים לעת צורך ירידתן לארץ.

אבל יש לעיין בסברת רבי יהושע שיראה רחוקה מההיקש, שאף שנודה במציאות מים העליונים כפשט דברי רז"ל, אעפ"י שימאנו בזה חכמי החקירה, איך יתכן לצייר שבעת ההגשמה ארובות השמים נפתחו ממש ומורידים גשמים מלמעלה שיעור רב מהלך אלף שנים, כמוזכר בדבריהם ז"ל (פסחים דף צד: חגיגה דף יג:). בשיעור גובה שמים על הארץ ועובי הרקיעים, והם דברים אמתיים כפשטן כמו שכתב הרב (מורה נבוכים חלק ג' פרק י"ד). גם מופתי הטבעיים בסיבת המטר שהוא מהאידים העולים מן הארץ כמעט קרובים למוחשות, והרב כתב בחלק ב' פרק מ"ז זה לשונו, כי לא יספק אדם כלל באומרו יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים שזו בהשאלה, ושאין לשם אוצר יאצר בו המטר, וכן אומרו (תהלים ע"ח כ"ג-כ"ד) ודלתי שמים פתח, ימטר עליהן מן, לא יחשוב אדם שיש לשמים שער ודלתות וכו' (עכ"ל), וא"כ יקשו מאד ב' מאמרים אלה ודומיהם. אמנם לענין מאמר האוצר הנזכר כבר כתב הרב בחלק א' פרק ע' על זה וזה לשונו, כל מה שתמצא לחכמים ז"ל שהשמים הפלוניים בהם כך וכך, אין ענינו שבשמים גשמים אחרים בלתי שמים, אבל ענינו שהכחות המהוות הענין הפלוני והשומרות סידורו יבואו מן השמים ההם וכו' (עכ"ל). והנה לפי"ז לא יקשה מאמר זה, ואין צריך לומר שהוא כרבי יהושע, שאפשר דברי הכל הוא אחר שאין ענינו במקום הגשמים ממש רק בכח המהווה אותו, ואם יקשה בעיניך מה שמקשה שם הגמרא (חגיגה דף יב:). הני ברקיעא איתנהו, הני בארעא איתנהו דכתיב (תהלים קמ"ח ז'-ח') הללו את ה' מן הארץ [וגו'] אש וברד שלג וקיטור, ומשיב רב יהודה אמר רב דוד ביקש עליהם רחמים והורידן לארץ, אמר לפניו רבש"ע לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (שם ה' ה'), כי לפירוש זה מאי קושיא מהללו את ה' מן הארץ, לימא התם בשלג ממש, והכא בכח הווייתו קמיירי, ולא יתכן לומר שהמקשה לא הבין, ורב יהודה השיבו כאולתו להסתיר ענינה, יש להשיב דסבירא ליה שדוד ג"כ בכח הווייתו קמיירי, דאי בשלג ממש למה ליה [למימר] הללו את ה' מן הארץ, דפשיטא שבארץ הם, ולא דמי להללו את ה' מן השמים (שם קמ"ח א'), דההוא לגופיה איצטריך לומר שהשמים עצמם יהללו לה', ואח"כ אמר שיהללוהו ג"כ צבאיו, אבל הכא לא קאמר הללו את ה' מן הארץ הללוהו תנינים וכו', אלא הללו את ה' מן הארץ תנינים וכו', דמשמע דלא נקט ארץ אלא מפני הנמשכים. אי נמי דאין נראה לו שיאמר הללו את ה' על התנינים ועל שלג ממש, שכן לילה הם וכן לילה נאבדים, אלא שהקילוס הוא לכחותיהם הקיימים, ותירץ שגם הכחות דוד הורידו. אך קשה איך יתכן הורדת הכח המהווה, דודאי שכח המהווה לכל דבר טבעי הוא מהשמים ולא יסור לעולם. אבל מאמר זה שאנו בביאורו שאמר שהמטר ממדים העליונים קשה טובא. ואעפ"י שלמה שכתב רש"י בפרשה ד' סימן ב' גבי ופירותיהן אלו גשמים שמפרש בפרקי רבי אליעזר וכו' כמו שכתבתי שם (ד"ה ופירותיהן מי גשמים) לא קשה, שהרי אין בין מים עליונים למים תחתונים אלא כמלא נימא כדכתיבנא לעיל בפרשה ב' סימן (ז') [ו'] (ד"ה ולא היה בין מים העליונים וכו'),^{טז} וא"כ לעולם

^{טז} דמים העליונים התלויים במאמר דומין לברכת מים, ומחמתו של אש מזיעין המים של מעלה טיפים ויורדים עד מקום הכיפה לתוך המים המלוחים בתוך מימי אוקיינוס, ומשם העבים שואבים אותם וממתקים בהם.

^{טז} כנראה שבטעות נשמט מכאן שורה שלימה, והשלמנו אותו עפ"י יפה ענף בקהלת רבה פרשה א' פסוק כל הנחלים וגו' סימן א' ד"ה מן העליונים.

הגשמים מהמים הנשאבים מהים הם, אלא שהמים ההן קים ליה דהוו מהעליונים שירדו שם, לא יתכן, דההיא דפרקי רבי אליעזר לא אתיא לא כרבי יהושע] ולא כרבי אליעזר כדכתיבנא התם (בפרשה ד' שם ד"ה ופירוטיהן מי גשמים). גם מטעמים אחרים אין זה דרך מימרא זו.

ואמנם לדרך הרב (מורה נבוכים חלק ב' פרק ל') שכתבנו לעיל בפרשה ב' (שם) בענין מים העליונים^{עב} יהיה נכון מאמר רבי יהושע מסכים עם הטבעיים, שמהמים הכחניים אשר באידים העולים למעלה לצד האויר יתהוו המטר, ולפי"ז יהיה פירוש הכתוב האומר למטר השמים תשתה מים, דמיניה מייתי סייעתא, למטר עליונים) האויר, ושמים מלשון גובה כמו (פסחים דף י: בבא מציעא דף מב.) בשמי קורה, אי נמי לפי שהוא לצד השמים קאמר למטר השמים. ולפי"ז יהיה מחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע בזה, שלדעת רבי יהושע הוויית הגשמים מליחות האידים העולה מהארץ לסיבות ערבוב היסודות כמו שאמרו הטבעיים, ולדעת רבי אליעזר לא יתהוו הגשם מהאידים, אלא שהענן שואב מים ממש מהים, או שגם הוא מודה שמליחות האידים יתהוו המטר, אלא שאמר שסיבת עליית האידים מליחות הים שמשם יעלו להתהפכות הניצוץ, ולא מערבוב היסודות. ולפי"ז מה שאמר [רבי יהושע] והעננים מתגברים מהארץ עד לרקיע, ירצה מהארץ עד עליוני האויר הנקרא רקיע לדעתו.

אבל לפי האמת לא יכון פירוש זה, דאם כן מאי דוחקיה דרבי יהושע מאיד יעלה מן הארץ שאמר (תענית דף ט:): אלא מה אני מקיים ואיד יעלה מן הארץ מלמד שהעננים מתגברים וכו', דמשמע דהא[י] קרא קשיא ליה לכאורה, ואם כפירוש זה אדרבה הוא סייעתיה, שהרי האידים לעולם מן הארץ עולים לדברי הכל. גם מה שאמר שהעננים מתגברים ועולים עד לרקיע, משמע לשמים ממש, שאם לעליוני האויר מאי התגברות איכא. גם מה שאמר ופותחין פיהם כנאד ומקבלין מי מטר שנאמר יזקו מטר לאידו, משמע שהמים יבאו אחרי היותן מים ממש אל הענן, ולא יתהוו שם, וכל שכן מה שאמרו בגמרא (שם) כמאן אזלא הא דתניא משקה הרים מעליותיו (תהלים ק"ד י"ג) ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה, כמאן כרבי יהושע, דהא ודאי משמע דבשמים ממש מיירי שהם עליות מיוחדות להקב"ה, כי ה' בשמים הכין כסאו (שם ק"ג י"ט), דאילו בעליוני האויר מה טעם שיקרא עליותו של הקב"ה. וכן הא דגרסינן התם כמאן אזלא הא דאמר רבי חנינא כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות (שם ל"ג ז'), מי גרם לאוצרות שיתמלאו בר, תהומות, כמאן כרבי אליעזר, משמע דברים כפשטן, דאי כפירוש זה קרוב היה ליישב דברי רבי חנינא נמי אליבא דרבי יהושע ולומר שאמר תהומות על היסודות המעלים האידים. גם הא דגרסינן התם (דף י:). כמאן אזלא הא דתניא מפרי מעשיך תשבע הארץ (שם ק"ד י"ג), מים העליונים במאמר תלוין ופירותיהם אלו מי גשמים, כמאן כרבי יהושע, חולק על זה, דלפי"ז כבר היה יכול לאוקומה כרבי אליעזר נמי ולומר דקאמר שממים העליונים הן הגשמים לפי שאחר שעולים לשם (ו)הו"ל כאילו הם מהם, כמו שאמרו על ברייתא הנזכרת דמשקה הרים מעליותיו ורבי אליעזר כיון דסלקי להתם מעליותיו קרי ליה. סוף דבר כל הסוגיא מורה שקרות פירוש זה. והיותר קשה לפירוש, דמחלוקת רבי יהושע ורבי אליעזר מאיזה מקום יבא המטר, יראה ששניהם מודים במציאות מים העליונים, ולא נחלקו אלא אם הגשמים יהיו מהן או מאוקינוס, ולפירוש הרב צריך לומר שגם במציאות מים העליונים פליגי, דהא בהא תליא, שהרי מה שקרא עליוני האויר מים העליונים אינו אלא להוויית המטר שם

^{עב} זה לשון היפ"ת שם: שהבדל המים אינו הבדל מקומי אלא הבדל בצורה, והרקיע והמים העליונים הכל תחת השמים, והרקיע הוא האויר המבדיל בין המים הכחניים ובין אלו המיניים שבפועל, בין שתאמר כדעת קצת מפרשי דבריו שהמים העליונים שממעל לרקיע הוא האיד הלח שעולה אצל האויר החם למעלה ממקום הקר מהאויר, וממנו מתהווה המטר והם מים בכח, והרקיע עצמו הוא מקום הקר מהאויר ששם נמצא האיד לח רב ויתעבה שם, ושם יתהווה המטר, ובין שתאמר כדעת קצתם שחלק הקר מהאויר שבו יתהווה המטר הם המים העליונים, והרקיע הוא האויר שלמטה מהחלק הקר עד הגיעו אל המים היסודיים, וכל האויר נקרא מים למה שהאיד הלח מתערב בו בכל חלקיו, ולא יתהווה מזה החלק הנקרא רקיע מטר להיותו חם מהתפכות הניצוץ, הכל עולה לענין אחד, והוא שהמים העליונים הם המים הכחניים שבכח האידים, והתחתונים הן המים המיניים כימים ונהרות עכ"ל.

והם מים כחניים, וא"כ למאן דאמר דמימי אוקינוס הן ולא נתהוה שם, מה טעם לקרוא המקום ההוא מים העליונים, כי בבוא הגשם שם הרי הן בפועל כמים התחתונים.

ובעל העקידה פירש בשער ג' המחלוקת הזו על פי דרכו במים העליונים שהם גרמי השמים עיי"ש, וזה הפירוש יש לו קצת ישוב במאמר, אלא שלפי האמת גם זה שקר בעצמו כמו שכתבתי לעיל (פרשה ד' סימן א' ד"ה בא מעשה בראשית), גם לפי"ז לא יעלה פירוש המאמר כהוגן, שגם לזה יקשה מה זה שאמר אלא מה אני מקיים ואיד יעלה וכו', דמאי קשה לרבי יהושע, גם לדידה עולה יפה הכתוב, שהכל מודים שהמטר מאידי הארץ. גם מילתיה דרבי חנינא הנ"ל דאוקמה בגמרא כרבי אליעזר קשה גם לפי"ז, שהרי עולה יפה לכולי עלמא, שהכל מודים שמציאותה מהתחתונים. גם זה שאמרו לעיל בפרשה ד' (סימן ג') בפלג אלהים מלא מים (תהלים ס"ה י'),^ע ומה שאמרו בגמרא (תענית דף ח:) כמין קובה יש למעלה מהרקיע שמשם גשמים יורדים, אינו מסכים בשום צד לפירושים הנזכרים. וכן פלוגתא דרבי יוחנן וריש לקיש דבסמוך (סימן י') דמשמע שמודים במטר שהיא מלמעלה ולא נחלקו אלא בעננים, אינו מסכים לנזכר, דלפי"ז הא בהא תליא. גם בשוחר טוב מזמור י"ח אמר רבי יוחנן מעשה נסים יש בגשמים, אדם נוטל כברה חושר שתים ושלש אצבעות ואינו מספיק לירד עד שמתערבים זה בזה, ומהלך ת"ק שנה גשמים יורדים ואין טפה מתערבת בחברתה, והיינו דכתיב (איוב ל"ו ל"א) כי בם ידון עמים יתן אוכל למכביר (ע"כ), הרי בהדיא שהם מהשמים ממש. ומה שכתב בעל העקידה (שם) על זה שאע"פ שאינם יורדים כל זה השיעור מהגובה, מכל מקום כיון דמשם הם נשפעים נחשב כאילו משם יורדים, ולישנא דקרא נקט למטר השמים (עכ"ד), זה הבל, דא"כ יהיו דברי המאמר שאמר מעשה נסים יש בדבר הטעאה בעלמא, אחר שלפי האמת אינם יורדים מהשמים אלא מהאוויר הנזכר, ומאי מהלך ת"ק שנה, דלא שייך לומר לישנא דקרא נקט אלא להקרא מהשמים שנאמר שיחסם אליהם להיותם באמצעותם, אבל מה שמורה פלאי הנס במה שיורדים מהלך ת"ק שנה לא שייך לומר לישנא דקרא נקט. ומה לנו לראיות, דבהדיא אמרינן לעיל בפרשה הקודמת (פרשה י"ב) סימן י"א מה שלג אע"פ שהויתו בארץ אין ברייתו אלא מן השמים. ולכן האמת יורה דרכו שכוונת רבי יהושע היות הגשמים מאת ה' מן השמים ממש.

והנה הרב מאיר עראמה (בספרו מאיר איוב) בפירוש כי יגרע נטפי מים (איוב ל"ו כ"ז) הודה במקצת, שכתב שירידת המטר מב' מינים, האחד בטבע, סיבתה האוויר העולה מהארץ או הענן העולה מהים כמאמר ואיד יעלה מן הארץ, כל זמן שהעולם צריכים אליה,^{טז} והב' יותר נכבד, והוא המים היורדים ממעל לרקיע בלי עליית איד מלמטה, והביא מימרא דילן וכתב שדברי שניהם אמת לפי מה שכתב שיש ב' מינים (עכ"ד). וראוי לומר בזה אין דעת שלישית מכרעת, דלכולי עלמא המטר ממין אחד ולא יקבלו פשרה, דא"כ לא היו צריכים בגמרא לידחק לאוקומי ההיא דפירותיהן אלו מי גשמים כרבי יהושע דוקא כדכתיבנא לעיל. האמנם כי יש סמך לדבריו מההיא דפרקי רבי אליעזר (פרק ה') דאמר פעם אחת בכל חודש סילונות עולין וכו' וזכרנוהו לעיל (ד"ה ממימי אוקינוס [הב']), שנראה ממנה שלפעמים יבא הגשם ממים העליונים שהם המים הזכרים כדאמר בפרקין (סימן י"ד), ולפעמים מהאידים שלמטה.

ולענין שאנו בו מאופן הוית הגשם ממים העליונים לא ראיתי בו דבר מספיק להסכים עם הפשט, ואיני רואה להוציא הדברים מפשטן ועם שהדבר קשה אל השכל, והראוי להטות אזננו

^ע דפלג אלהים מלא מים מששת ימי בראשית ולא חסר כלום.

^{טז} יש להעיר דמדברי הרמ"ע שם משמע דמטר זה שהיא ממין הטבע יורד אפילו בזמן שאין העולם צריך אליה, דזה לשונו שם: "כי ירידת המים בטבע סבתה האד העולה מהארץ או הענן העולה מהים כמאמר הכתוב ואד יעלה מן הארץ, וזה ימצא בהמצא לחות בבטן הארץ, וחום חזק מעלה נשיאים ולמעלה ממנה חום חלוש לא כל זמן שהעולם צריכים אליה", וכן משמע מהמשך דבריו שם שכתב דהמטר ממין הב' שהוא יותר נכבד ויותר נפלא יבא בעת הצורך יהיה מוכן או לא וכו', ויתן אותו בעת הצורך ממש, לא לבד בזמן שימצא האד אשר יעלה מן הארץ עכ"ל, - הרי משמע מזה דהמטר ממין הא' שהיא מצד ריבוי הליחות בבטן הארץ וכו', יבא מעצמו מצד הטבע בכל זמן שימצא האד אף שאין העולם צריך אליה, וצריך עיון.

למה שכתב הרמב"ן ז"ל ראש יודעי הנסתרות בתורה, שכתב בפי' בראשית (לעיל א' ו') בענין מים העליונים שהדברים מסתרי בראשית, והפירוש אסור ליודעיו כל שכן לאחרים (עכ"ד), ולכן יש לתלות הדברים לקוצר שכלנו, ולא להרוס לפרש דברי אלהים חיים כאשר ידומה לדעתנו, כיון שלא באה לנו קבלה אמתית עליהן. גם לשיטת בעל מגן אבות (חלק ב' פרק ב') במים העליונים^{ע"ה} הנזכר לעיל (פרשה ד' סימן ב' ד"ה כחלל שבין הארץ וכו' וד"ה ופירותיהן מי גשמים) יפורשו דברי רבי יהושע כפשוטן, שמהחלק הדק ההוא הדומה למים יזלו שחקים וישאבו העבים. ולא יקשה בעיניך אחר שחומר השמים מתחלף לחומר הארץ, איך ישובו למים כמימינו, שהרי רבי יהושע חולק בזה כמו שכתבתי בפרשה י"ב סימן י"א (ד"ה כל מה שיש בשמים וכו'). והא דלא קאמר כרבי יוחנן שאמר (לעיל פרשה ד' סימן ד') שהגשמים ממים העליונים ויורדים לים וכו', כבר כתבתי טעמו לעיל בפרשה ד' סימן (ב') [ד'] (ד"ה והן יורדים לתוך מים המלוחים):^{ע"ו}

שנאמר למטר השמים תשתה מים. פירוש הכתוב שארץ ישראל אינה כשאר ארצות שיש להם נהרות, שהיא [ארץ]^{ע"ז} הרים ובקעות ואינה שותה אלא ממטר השמים,^{ע"ח} וממילא ילפינן שהמטר מהשמים, דליכא למימר דבארץ ישראל דוקא קאמר שתשתה למטר השמים, אבל בשאר ארצות ישתו למטר אוקינוס, דאין סברא שיהיה שינוי במציאות המטר לחילוף המקומות. ואם תאמר מאי שנא דקאמר קרא הכא למטר "השמים" ולא למטר סתם כשאר המקומות. יש לומר לפי שכוונת הכתוב לומר שראוי שיהיו עיניהם נשואות למקום, כי השי"ת הוא הדורש הארץ ההיא ולא תשתה מהנהר כארץ מצרים, לכן אמר אגב אורחיה שהמטר מן השמים, שתמיד ראוי שיהיו עיניהם נשואות שם. אי נמי ששתיית הארץ מהנהר העולה, מטר נמי מיקריא^{ע"ט} כדכתיבנא לעיל בסימן ז' (ד"ה כיצד היתה הארץ שותה):

שנאמר למטר השמים תשתה מים. ולרבי אליעזר לא קשה, דאיכא למימר כיון דעולין לצד מעלה קרי ליה מטר השמים, דדמי כאילו הוא משם, וכדאמרינן בגמרא (תענית דף ט: ט:) תניא משקה הרים מעליותיו (תהלים ק"ד י"ג), ואמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה, כמאן כרבי

^{ע"ה} ביפה ענף על קהלת רבה שם (סוף ד"ה מן העליונים) הוסיף כאן דברים, וזה לשונו: גם לשיטת בעל מגן אבות שכתב בחלק ב' פרק ב' שהיממות הללו כינוי לחומר השמים וחומר הארץ בתחילת בריאתם קודם שנשלמו לקבל צורתם, שכל דבר שלא נגמר צורתו נוזל כמים שאינן שומרות תמונתם, וביום ה' נשלמה חומר השמים, שהחלק התחתון הממשש נתחזק וקיבל צורת הגלגלים, והחלק העליון נשאר למעלה כמו שהיה נעדר שמירת התמונה, ואלו הן המים העליונים וכו', יפרש דברי רבי יהושע כפשוטן וכו', עכ"ל.

^{ע"ו} עיי"ש ביפ"ש שביאר דעת רבי יוחנן שם דקאמר הרקיע דומה לבריכה ולמעלה מן הבריכה כיפה, ומחמת שהבריכה כיפה מזעת טיפים עבות והן יורדין לתוך מים המלוחים ואינן מתערבין, דס"ל כרבי יהושע שהגשמים ממים העליונים, אלא משום דקשה ליה שהיה ראוי שיהיו מי הגשמים מלוחים כיון שנפלו תחילה בים, ולא ס"ל שמתמתקים בעבים כדרכי אליעזר, לזה אמר שאינן מתערבים במי הים, וא"כ כשהעבים שואבים מהים אינם שואבים אלא הטפות המתקוות. והא דאוקי במס' חגיגה (דף ט: ט:) ההיא דאמר רבי יוחנן מעליותיו של הקב"ה כרבי יהושע, לאו משום דס"ל כוונתה לגמרי, אלא במאי דס"ל שהגשמים ממים העליונים, לאפוקי מדרכי אליעזר דאמר ממימי אוקינוס, ומה שלא אמר רבי יוחנן לגמרי כרבי יהושע היינו משום דמילתיה דרבי יהושע קשה אל הסברא וכו', ועוד דלדידה בעי לדחוקי קרא דאיד יעלה מן הארץ שלא שתה בארץ, ולרבי יוחנן אתי שפיר ששותה למטה מהמים העליונים שנופלים בים. ומאי דלא ס"ל לרבי יהושע כדרכי יוחנן, משום דלא ס"ל שיפלו טפות קטנות בים ולא יתערבו, ואפילו לא יתערבו קשה לומר שהעבים לא ישאבו אלא המתקוים, ולדידה לא ס"ל המתקה בעבים כלל, ועוד דלמטר השמים משמע ליה שבעת ירידת המטר יורדים מלמעלה, ולא שנשאבו מהים, עכ"ל.

^{ע"ז} תוקן עפ"י יפה ענף שם ד"ה שנאמר למטר השמים תשתה מים [הא'].

^{ע"ח} לפום ריהטא צריך עיון, דהא להדיא כתיב (דברים ח' ז') כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. - אך נראה שכוונת היפ"ת לומר שארץ ישראל אינה כשאר ארצות שיש להם נהרות אשר משם לוקחים מים להשקות את הארץ, - ועיין ברמב"ן שם שכתב וזה לשונו: וטעם ארץ נחלי מים שהיא כגן רוה, לא שישקוה מים ברגל כארץ מצרים, כאשר יאמר עוד כי למטר השמים תשתה מים, ופירש כי עינות ותהומות יוצאים בבקעה וגם בהר, ומשם יזחלו בה נחלים וכו', והענין כי יש מן המעינות שנוזלים מתמצית ליחות ההרים מן הגשמים שנבלעים בתוכם או מן האידים העולים להם, והם שקרא עיינות וכו', ויש מהם שיוצאים ממקור התהום, והם שקראם תהומות, כלומר מעינות תהום, ואמר כי משניהם בבקעה וגם בהר, עכ"ל.

^{ע"ט} ולכך שפיר אמר למטר השמים. - אך יש להעיר דלפ"ז? אכתי אין הקושיא מתיישבת כל כך, דאכתי מאי שנא הכא דקאמר למטר "השמים" ולא למטר סתם כשאר המקומות.

יהושע, ורבי אליעזר כיון דסלקי להתם משקה מעליותיו קרי להו, דאי לא תימא הכי עפר ואבק מן השמים (דברים כ"ח כ"ד) היכי משכחת לה, אלא כיון דמדלי להתם מן השמים קרי להו, הכא נמי כיון דסלקי להתם מעליותיו קרי ליה. והוא הדין דהוה מצי רבי יהושע לאתויי מדכתיב (שם פסוק י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים, וממשקה הרים מעליותיו, אלא דנקט למטר השמים דכתיב מקמייהו, ועוד דהא עדיף, דמטר סמוך אשמים, אבל בשאר קראי איכא לדחויי דלעולם הגשמים מלמטה אלא שה' משקה בכחו ממרום שבתו, וכדכתב רש"י ז"ל (תענית שם ד"ה ואמר רבי יוחנן וכו') בהא דרבי יוחנן דאמר מעליותיו של הקב"ה, דאי לאו רבי יוחנן הוה אמינא [ד]הכי קאמר מעליותיו שהקב"ה עומד בהן הוא משקה אותן למטה, ולעולם המים מאוקינוס (עכ"ל):

והעננים מתגברין. כלומר והא דכתיב ואיד יעלה מן הארץ, היינו שהעננים מתגברים לעלות לשאוב מלמעלה, ולא תיקשי ליה. וכן הוא לישנא בגמרא (תענית שם) אלא מה אני מקיים ואיד יעלה, מלמד שהעננים מתגברים:

והעננים מתגברין. לפי דברי בעל העקידה (שער ג') נראה שהיה גורס ענני כבוד, והיא גירסא משובשת, דענני כבוד הכא מאי עבידתיהו, ואי ענני הגשמים יקראו ענני כבוד, עננים שאינם של כבוד היכי משכחת לה:

ומקבלים אותם כמפי הנאד. לפי"ז מדמה השחקים הנותנים המים אל הנאד המריק לכלי אחר, אבל בגמרא (תענית שם) אמר ופותחין פיהן כמין נאד,⁹ וזו היא הגירסא הנכונה, שהענן המקבל ראוי לדמותו לנאד, שמתקשר בו הגשם ואינו ניתך, על דרך (איוב כ"ו ח') צורר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם, והרצון לומר שאע"פ שמקבלים המים בפועל, מתחזקות שם ואינן יורדות אלא ככברה, אבל מה טעם שידמה הרקיע לנאד. וקרוב בעיני דהכא נמי הכי גרסינן ומקבלים אותם "כמו פי" הנאד, וכן במדרש קהלת (פרשה א' פסוק כל הנחלים וגו' סימן א'), וטעות סופר הוא "כמפי". ובין כך ובין כך יראה שאין רמז אל ענין הנאד מהכתוב, דמה שאמר יזקו מטר לאידו יראה שהרקיעים יריקו המטר לאיד, וכן פירש"י בגמרא (שם ד"ה יזקו מטר לאדו) רקיעים מוציאים [מים] לעבים, יזקו כמו יצקו (עכ"ל), אבל בכאן נראה שרוצה לפרש יזקו מלשון נאד, שכתב (רש"י במדרשינו כאן) נצבו כמו נד (שמות ט"ו ח') מתרגמינן (תרגום יונתן) כזיקין. וגם בעל העקידה (שער ג') כתב דיזקו דריש ליה מלשון נאד, שהנאד זיקא בלשון גמרא (עכ"ד), אבל לא ידעתי איך תתיישב גזירת מאמר הכתוב לפי זה:

דכתיב יזקו מטר לאידו. כלומר הרקיעים יריקו מים לעבים כדפירשתי (בדיבור הקודם), ואע"פ שלא נזכרו הרקיעים לעיל מיניה, הוא מקרא קצר, כמו (ישעיה מ"ו י') מגיד מראשית, וחביריו.¹⁰ ואפשר דסמך אמאי דכתיב בתריה אשר יזלו שחקים, כלומר יזקו מטר, ומי הם המריקים, הם השחקים הנוזלים. ולדעת רבי אליעזר יש לומר דקאי יזקו אמימי אוקינוס שהם מוציאים מים לעבים:

וחושרים אותו כמין כברה. כלומר העבים כוברים המים לארץ כל טפה וטפה בפני עצמה, ככברה שכוברין בה החטין שכל אחד יוצא מנקב מיוחד ולא יצאו כולם מחוברים ממקום אחד. (ע"כ) [גם כן]¹¹ דמיונו לכברה לפי שירידת הגשמים על ידי (התנועות) [התנועות]¹² העבים ככברה, ועם כל זה אין הטפות מתערבות, שאילו לא היו מתנדנדות לא היה כל כך נס בדבר:

⁹ לפנינו בגמרא הגירסא "ופותחין פיהן כנוד", ובעין יעקב "כנאד".

¹⁰ כמו שפירש"י בריש פ' בראשית (לעיל א' א') יש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת, כמו (איוב ג' י') כי לא סגר דלתי בטני, ולא פירש מי הסוגר, וכמו (ישעיה ח' ד') ישא את חיל דמשק, ולא פירש מי ישאנו וכו', וכמו מגיד מראשית אחרית, ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר.

¹¹ תוקן עפ"י יפה ענף שם ד"ה וחושרין אותן וכו', - ושם כתב: וגם דמיונו לכברה וכו'.

¹² תוקן עפ"י יפה ענף שם.

וחושרים אותו כמין כברה. הקשר זה לדברי רבי יהושע, שאע"פ שהן יורדים ממקום גבוה כל כך, מכל מקום נחשרות ככברה ואין טפה נוגעת לחברתה, שזה נס גדול, אבל לרבי אליעזר אין כל כך נס, שלא יחייב לדעתו שהעננים מתגברים עד לשמים. ומה שאמרו בגמרא (תענית שם) לרבי אליעזר כיון דסלקי להתם וכו', ירצה דכיון דעולין על פני רקיע השמים יראה לנו כן :

ואין טפה נוגעת בחברתה. שלא יהיה ככברה שבתחילה יצא כל חטה לעצמה ועוד מעט כולן מתערבות, אבל כל אחת תרד לעצמה, וזה דרך נס, כדרכי יוחנן דשוחר טוב (מזמור י"ח) שזכרנו (לעיל ד"ה מן העליונים).⁷⁹ וצורך נס זה לארץ, דאם לא כן לא יצליח, שתשחת הארץ בגשמים, וכדאמרינן בפרק קמא דבבא בתרא (דף טז.) מי פלג לשטף תעלה (איוב ל"ח כ"ה), הרבה טיפין בראתי בעבים, וכל טפה וטפה בראתי לה דפוס בפני עצמו שלא יהיו שתיים בדפוס אחד, שאלמלא שתיים בדפוס אחד מטשטשות את הארץ ואינה עושה פירות :

למה קורא אותו שחקים. לכאורה משמע דאליבא דרבי יהושע קאתי לסיועיה שמהרקיע בא המטר, שהרי מטעם זה נקראו הרקיעים שחקים לפי ששחקים את המים, וכדגרסינן בפרק אין דורשין (חגיגה דף יב:) אמר ריש לקיש ז' רקיעים הן וכו', שחקים שבו ריחים עומדות וטוחנות מן לצדיקים. וליתא, דשחקים אינו שם כולל לכולם אלא לשלישי, ואמנם טעמא דשחיקת המים שיך בכולן, דמאי שנא שלישי משאר, ועוד מה צורך לשחיקה זו לרבי יהושע, דקאמר כדקין הללו. וליכא למימר דאעבי שחקים קאי, דלכולי עלמא האי שחקים שם עבים הוא, לא שמים, דכיון דלכולי עלמא ר"ל לרבי יהושע ולרבי אליעזר העבים מלמטה, אמאי תלי להו בשמים,⁸⁰ ולהכי בעי למה נקראו העבים שחקים, דכיון דסלקי לשמים מאי קושיא שיתלה העבים לשמים אפילו לרבי אליעזר, דומיא דמשקה הרים מעליותיו (תהלים ק"ד י"ג),⁸¹ וכל שכן לרבי יהושע דמקבילים המטר מהשמים ממש, ועוד לרבי יהושע מה היא שחיקת המים שבעבים, דליכא למימר דקאמר הכי על מה שהן מתנדנדין ככברה ועם כל זה אין טפה נוגעת בחברתה, שדמיון המסס והדקים אינו נראה אלא תיקון המים בעצמם שם. לכן נראה דארבי אליעזר קאי, דמשום דלדידיה אין המטר מהשמים, ותקשי ליה מאי דכתיב יזלו שחקים, שהשחקים עצמם נוזלים, ועל כן צריך לפרש שהעבים נקראו שחקים, וזהו שאמר היכן הן נוזלים בשחקים כדפירשתי (לעיל ד"ה דכתיב אשר יזלו שחקים וכו'), להכי בעי למה נקראו העבים שחקים, ומשני לפי ששחקים את המים, וזה כדי להמתיקן, שהעבים שוחקין אותן ושופכין אותן מזו לזו כמאכל שהוא משתנה על ידי שחיקה והרקה מכלי אל כלי. ובשוחר טוב מזמור י"ח לא נזכרה סברת רבי יהושע אלא דרבי אליעזר ותשובתו דאמר מתמתקין הן, ועלה גרסינן אמר רבי אבא כדקין הללו של בהמה שהן שופכין אלו באלו, אמר ריש לקיש למה נקראו שמן שחקים שהן שוחקין אלו באלו, משמע דאעבי וארבי אליעזר קאי ודאי. וצריך לומר דריש לקיש אליבא דרבי אליעזר קאמר וליה לא סבירא ליה, דהא בסמוך (סימן י) משמע דרבי יוחנן וריש לקיש מודו בדרכי יהושע שהמטר מלמעלה. ואין להקשות א"כ בסמוך (סימן י"א) דקאמר ה' שמות יש לו, אמאי לא מני שחקים נמי, דמילתא דלא פסיקא לא קאמר, דבהא פליג רבי יהושע:⁸²

⁷⁹ דקאמר מעשה נסים יש בגשמים, אדם נוטל כברה חושר שתיים ושלוש אצבעות ואינו מספיק לירד עד שמתערבים זה בזה, ומהלך ת"ק שנה גשמים יורדים ואין טפה מתערבת בחברתה.

⁸⁰ אלא על כרחך דהאי שחקים שם עבים הוא.

⁸¹ דאמרינן במס' תענית (דף ט:) אליבא דרבי אליעזר דכיון דסלקי להתם משקה מעליותיו קרי להו.

⁸² דאיהו ס"ל דמלת שחקים דכתיב גבי יזלו שחקים, וכן גבי עבי שחקים, לאו שם עבים הוא, אלא קאי אשמים. - ומה שכתב הי"ט לעיל בתחילת הדיבור דגבי עבי שחקים לכולי עלמא האי שחקים שם עבים הוא וכו', לא כתב כן אלא בדרך הוה אמינא בכוונת המדרש, אבל לפי האמת אליבא דרבי יהושע הך דעבי "שחקים" נמי שמים הוא, והא דתלי העבים בשמים היינו משום דסלקי לשמים. וכן מבואר בדברי הי"ט לעיל בסיומן י' (ד"ה שנאמר וארו עם ענני שמיא) שכתב דמשום הכי לא מיייתי רבי יוחנן ראיא דעננים מלמעלה מדכתיב עבי שחקים, דאפשר דשחקים הם העבים כדרכי אליעזר עיי"ש, הרי מבואר דס"ל דאליבא דרבי יהושע הך שחקים קאי אשמים. - אלא דלכאורה קשה קצת

כדקים הללו. פירש"י (במדרשינו כאן) כדקין הללו שבמעיי הבהמה ששוחקין המאכל יותר מכל הגוף לפי שמקומן צר ואין המאכל נכנס בהן אם אינו שוחק בטוב מאד.^פ אבל לפי לשון שוחר טוב שכתבתי בסמוך (בדיבור הקודם) הכוונה בזה אחרת, והוא ששחיקת המים היא מצד העבים ששופכין אותן מזו לזו כדקים הללו, אבל למאן דאמר כהדין מסיסא לא הוי בשפיכה מזו לזו, אלא שבעב אחד הוא נשחק כמסס שבו לבד ישחק המאכל יפה:

י רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, רבי יוחנן אמר אין עננים אלא מלמעלה שנאמר (דניאל ד' י"ג) וארו עם ענני שמיא, רבי שמעון בן לקיש אמר אין עננים אלא מלמטה שנאמר (תהלים קל"ה ד') מעלה נשיאים מקצה הארץ. על דעתיה דרבי יוחנן לאחד שכבד את חבירו חבית של יין וקנקנה, רבי שמעון אומר לאחד שאמר לחבירו הלוני סאה של חטים, אמר לו הבא קופתך ובא מדוד, כך הקב"ה אומר לארץ אייתי ענניך וקבל מטר:

י. אין עננים אלא מלמעלה. שאינם עולים מהארץ, אלא מהשמים יבאו העננים ג"כ (בגשמים) [כגשמים]. וקצת תימא דרבי יוחנן דלא כמאן, לא כרבי אליעזר ולא כרבי יהושע דלעיל (סימן ט'), דאפילו רבי יהושע מודה הוא שהעננים עולים מהארץ לרקיע, וכל שכן רבי אליעזר דאמר שהמטר מאוקיינוס מדכתיב ואיד יעלה מן הארץ, וליכא למימר דבפלוגתא דרבי יהושע ורבי אליעזר קמיפלגי, דרבי יוחנן כרבי יהושע, ונקט עננים תמורת הגשם, כלומר שאיבת העננים אינו אלא מלמעלה, וריש לקיש כרבי אליעזר, דהא משמע דתרווייהו סבירא להו כרבי יהושע שהארץ שותה מלמעלה מהמשלים הנזכרים כאן, ולא פליגי אלא בעננים שהן כלי הגשמים. וג"כ אי אפשר לפרש על דרך העקידה (שער ג') הנזכר לעיל (סימן ט' ד"ה מן העליונים) דפליגי במה שנחלקו רבי יהושע ורבי אליעזר לדרכו, מזה הטעם. ולא תקשה לרבי יוחנן קרא דואיד יעלה מן הארץ, דאיכא למידחי כדאכתוב בסמוך (ד"ה שנאמר מעלה נשיאים):

שנאמר וארו עם ענני שמיא. ומדכתיב (שמואל ב' כ"ב י"ב) עבי שחקים לא מייתי, דאפשר שחקים שם העבים כדלעיל (סימן ט') לרבי אליעזר:

שנאמר וארו עם ענני שמיא. ולרבי שמעון בן לקיש יש לומר כיון דסלקי להתם ענני שמיא קרי להו, כדאמרינן לעיל^פ (תענית דף ט':) גבי משקה הרים מעליותיו (תהלים ק"ד י"ג). אי נמי דהנהו ענני לאו ענני מטר נינהו, אלא ענני כבוד שעמהם בא מלך המשיח. ולרבי יוחנן פירש כאן לומר ענני "שמיא" טפי משאר דוכתי, דלא נימא דבעננים הנמצאים בארץ שאינן לענין הגשם מיירי, שאי אפשר להכחיש המצא עננים בארץ למטה במוחש, והכא לא מיירו אלא בענני מטר:

שנאמר מעלה נשיאים. בשוחר טוב (מזמור י"ח) יליף לה מן הארץ, ולפי נוסחתנו^ז יש לומר דלא יליף מהתם דאפשר למידחי דההוא קרא במה שהיה מתחילה מיירי, וכדאמרינן

אליבא דרבי יהושע למה נקט קרא "שחקים" שהיא רקיע הג', ואי נימא דמהתם דוקא יורד המטר לתוך העבים, א"כ אמאי לא הזכיר זאת ריש לקיש במס' חגיגה גבי הא דקאמר שחקים שבו ריחים עומדות וטוחנות מן לצדיקים וכו', והא איהו גופיה ס"ל כרבי יהושע כמו שכתב היפ"ת כאן, ומה גם דקאמר התם דברקיע שנקרא מכון בו אוצרות שלג ואוצרות ברד וכו', וכבר נתקשה בזה היפ"ת לעיל (בד"ה מן העליונים, בתחילת הדיבור) דזה דלא כמאן, ותיירץ דאתיא כרבי יהושע, דאע"ג דהמטר ממים העליונים מכל מקום מתחילה נותן הקב"ה באוצר להיותם מוכנים לעת הצורך עיי"ש, וקשה דא"כ למה אמר קרא עבי "שחקים", וכן יזלו "שחקים", והא שחקים הוא רקיע הג' ודו"ק.

^פ ברש"י שלפנינו הגירסא: "אם אינו שוחק מאד".

^ט כוונתו למה שציין לעיל בסימן ט' כמה פעמים לגמרא דתענית הנ"ל.

^ז יש להעיר, דבשוחר טוב גופא במזמור קל"ה מייתי להך פלוגתא דרבי יוחנן וריש לקיש, ושם הגירסא כדהכא דיליף לה ריש לקיש מקרא דמעלה נשיאים מקצה הארץ. - ומיהו לפי דברי היפ"ת כאן יש ליישב משום דבמזמור י"ח לא מייתי כלל דעת רבי יוחנן, רק דעת ריש לקיש לחוד, משא"כ במזמור קל"ה מייתי לפלוגתייהו, ובכן יש לומר דריש לקיש כשלעצמו סגי ליה בקרא דואיד יעלה מן הארץ למילף מינה דעננים מלמטה, דאף דאיכא למידחי כדאמרינן לעיל סימן ז' דההוא קרא מתחילה מיירי, אבל מכל מקום יתכן דס"ל כמו שכתב היפ"ת לעיל סימן ט' (ד"ה שנאמר ואיד יעלה מן הארץ [הב']) דהכתוב רומז נמי על העתיד, דמדלא כתיב ואיד "היה עולה" אלא יעלה, משמע דגם בעתיד הנוהג עכשיו מיירי עכ"ד עיי"ש, ולכך במזמור י"ח דלא מייתי רק דעת ריש לקיש, מייתי קרא דואיד יעלה מן הארץ, דעדיף ליה למינקט הך קרא דמוקדם, ועוד שהיא בתורה, משא"כ במזמור קל"ה דמייתי נמי דעת רבי יוחנן, הוצרך

לעיל (סימן ז') בתחילה היתה הארץ שותה מלמטה וכו', אבל מעלה נשיאים משמע דלעולם מיירי. ומכל מקום רבי יוחנן מצי דחי דהכא נמי בתחילה קמיירי.^{xx} אי נמי מקצה הארץ לאו מהארץ ממש, אלא שמעלה נשיאים בכל אורך הארץ, כלומר מקצה הארץ ועד קצהו, ולעולם ברקיע נינהו, ולפי שנראה שהם עולים מקצה הארץ אמר מעלה נשיאים מקצה הארץ. ומוהיה בענני ענן על הארץ (להלן ט' י"ד) פשיטא שאין ראיה, דלא קאמר "בארץ":

על דעתיה דרבי יוחנן וכו'. לא מייתי סיעתא להו ממשלים אלו, שכבר הוכיח כל אחד דעתו מהכתוב, אמנם בא לתת טעם למציאות הדבר בעצמו, כי מה טעם היות כן או כן, ואמר שלכל אחד יש לו בחינה אחת, על דעתיה דרבי יוחנן הוא כנותן לחבירו חבית יין במתנה שדרך ליתנה לו עם הקנקן, ולא יאמר לו הבא קנקנך ואמלאהו, דבעין יפה הוא נותן,^{xx} ועוד דכסיפא ליה מילתא להביא קנקנו לקבל, וכן הקב"ה שנותן המטר מתנה לארץ נותן להם ג"כ קנקנה שהם העבים.^{xx} ועל דעתיה דריש לקיש יאמר שטעם הדבר כאומר לחבירו הלוי וכו', שאיך דרך לתת לו ג"כ קופה, כי אינו נותן בעין יפה, ודי שילוח לו החטה, ועוד שאם ירצה הלוח פחות או יתר מהסאה יביא קופתו כרצונו וילוח כבקשתו, וזה דקדק בהזכרת מדוד, וכן כשהארץ מבקשת מטר אומר לה הקב"ה אייתי ענניך. וצריך לומר שהעלאת העננים הוא מטבע הארץ מעצמה, ולכן יתיחסו (להנאי) [להבאת]^{xx} הארץ ולא למתנת ה'. ואכתי איכא למידק דבשלמא משלו של רבי יוחנן נכון דמדמה ליה למתנה, כי כן ענין כל הניתן מהשי"ת שהוא מתנה וחסד, וכל שכן הגשמים כדיליף לעיל בפרשה ו' (סימן ז'), אבל משלו של רבי שמעון בן לקיש מה ענינו, כי מה ענין הלואה בכאן. ועוד יש להקשות למה המשיל רבי יוחנן לין ורבי שמעון לחטים, דהוה מצי למימר לאומר לחבירו הלוי לוג יין, אמר לו הבא קנקנך. ולפי מה שכתב הר"י קמחי^{xx} גבי כאשר ירד הגשם והשלג וגו' (ישעיה נ"ה י'), ששוב הגשם הוא על ידי חום השמש ששואף אותו (עכ"ד), יש לפרש ענין ההלואה, אבל אין זה פרעון מסויים. ויש לומר שהכוונה במשלו של רבי שמעון שהארץ כשהיא צמאה תשתוקק ותבקש המטר מהקב"ה, או שהלוח הם יושבי תבל המבקשים המטר מה', ולזה יאמר לארץ אייתי ענניך להלוות יושביה, ולפי שדרך כל מבקש

ריש לקיש לאתויי קרא דמעלה נשיאים מקצה הארץ, דהתם משמע טפי דלעולם מיירי, אבל קרא דואיד יעלה מן הארץ איכא למידחי כנ"ל, ודו"ק.

^{xx} יש להעיר קצת, דבקרא שם כתיב מעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה מוצא רוח מאוצרותיו, והנך תרתי ברקים למטר עשה מוצא רוח וגו' על כרחך לעולם מיירי, וא"כ מהיכי תיתי לחלק קרא ולומר דהרישא מיירי בתחילת הבריאה לבד ודו"ק. - וביותר קשה דהא כיוצא בזה אמר ירמיה (ירמיה י' י"ג) לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשיאים מקצה הארץ ברקים למטר עשה ויוצא רוח מאוצרותיו, והתם ודאי לא מיירי בתחילת הבריאה לבד, דהא דברים אלו שלח ירמיה לבני הגולה בבבל שיענו זאת להכשדים כשיאמרו להם שיעבדו אלהים, ואמר (שם פסוק י"ב) וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ וגו', עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו וגו', לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשיאים מקצה הארץ וגו', ועל כרחך שכוונתו במה שנוהג תמיד, דאי מיירי בתחילת הבריאה לבד, מה ענין להזכיר זאת בתוך דבריו כשבא להוכיח גדלות ה' ופעולותיו נגד כל אלהים ודו"ק. - ויש להעיר עוד ממה שכתב הרד"ק בתהלים שם על הפסוק מעלה נשיאים מקצה הארץ, דהעננים נקראו "נשיאים" לפי שהם עולים מן הארץ ומתנשאים למעלה עכ"ל, ולפי"ז על כרחך דלעולם הוה כן, דלא מיסתבר שיקראו "נשיאים" על שם שהיו עולים ומתנשאים בתחילת הבריאה לבד, (ובכן יקשה נמי על תירוץ השני שכתב היפ"ת כאן אליבא דרבי אליעזר). - ומיהו יש לומר דס"ל כדקאמר להלן סימן י"א שנקראו נשיאים שהוא עושה את הבריות נשיאים אלו עם אלו, [ובכן יש להעיר קצת על הרד"ק שנתן טעם אחר לדבר, ואישתמיט מיניה הך מדרש דלהלן, ואפשר משום דטעמא ידידיה קרובה יותר אל הפסוק, ומדרש דלהלן קאמר ההוא טעמא כדי שלא יקשה על רבי אליעזר דהכא, ואפשר דזהו טעם סמיכות המאמרים זה לזה. - אך עיי"ש ביפ"ת (ד"ה נשיאים שהוא עושה וכו') שכתב דהא דלא קאמר שנקרא נשיאים על שהם נשואים על הארץ, היינו לפי שלא יפול לשון נשיאות אלא באנשים עיי"ש, ולפי"ז ליתא להנ"ל ודו"ק].

^{xx} וכדקיי"ל במס' בבא בתרא (דף עא.) דהנותן מתנה בעין יפה הוא נותן עיי"ש.

^{xx} יש להעיר קצת, דבשלמא לטעם הראשון דנותן בעין יפה הוא נותן, אתי שפיר הדמיון לגבי נתינת הגשמים שהיא מתנה לארץ, אבל לטעם הב' משום דכסיפא ליה מילתא למקבל להביא את קנקנו, אין הדמיון עולה יפה כל כך, דמאי כיסופא שייך להארץ בזה ודו"ק.

^{xx} תוקן עפ"י יפה מראה על הירושלמי מס' סוכה פרק א' סימן ב' (ד"ה דין כדעתיה).

^{xx} הוא הג"ר יוסף קמחי ז"ל אבי הרד"ק, והובא בפירושו הרד"ק שם בישעיה.

לבקש בהלואה, דימהו לאומר הלוני אע"ג דאין שאלת הארץ בהלואה, ומכל מקום יאמר לה אייתי ענניך אע"פ שבמתנה נותן לה, כדרך כל מבקש שהוא יביא כליו. וכן לפי שדרך ההלואה והבקשה בחטים, שלא יתבייש האדם לבקש חטים שהוא הכרחי למזונותיו, ודרך מתנה בין אדם לרעהו ביין הרקח לשמחת לבב, בא משלו של רבי יוחנן ביין ושל רבי שמעון בחטים. ואפשר שענין ההלואה הוא שהארץ תשתה מים ותפרעם בהוצאת פירותיה, ולכן ידמה ענינה ללוה בבחינת שתפרע, אע"פ שאין הפרעון למלוה ממש, ועל כן בא המשל בחטים לרמוז שפרעון החטים בהוצאת התבואה. ועל הדרכים האלו יתבאר מה שאמרו לקמן בספר שמות השמים לויין מהארץ והארץ מהשמים וכו' בפרשה ל"א (סימן י"ו [ט"ו]).¹⁹ ורבי יוחנן לא קרי ליה הלואה, דמכל מקום השי"ת מתנה קיהיב, והפירות לעולם הן, ואמר משלו ביין מהטעם הנזכר.

ועל דרך דרש יש לומר שהם חולקים אם ענין המטר טבעי כדעת החוקרים, או נסיי, כמו שכתבתי לעיל סימן ד' (ד"ה קשה היא גבורת גשמים הב'), ודעת רבי יוחנן שהוא נסיי, ולזה אמר אין עננים, רצה לומר הכנת הגשמים אינו אלא מאת ה', כי אין בטבע הארץ ענין זה, ולכן יקרא מתנה נתונה מה', כי המתנה ענין ההשגחה כמו שכתבתי לעיל בפרשה ו' (סימן ז' ד"ה שלשה דברים נתנו מתנה לעולם), ולכן בא ג"כ קנקנה, והוא קיבול ענינה והכנתה, הכל מאת ה'. ואמנם רבי שמעון סובר שהדבר טבעי מהעלאת אידים מהעולם השפל על ידי ערבוב תנועות השמים, ולזה אמר שהעננים והכנת המטר אינה אלא מלמטה, וסיוע הגרמים קרי הלואה, כי כמו שהלוח יש לו צרכו אלא שלעת מה אין בידו הצריך לו ולזה ופרע אח"כ, כן הארץ מטבעה הגשמים, אלא שבעת שלא יהיה לה כל ההכנה הראויה, יסייע תנועת הגרם להעלאת האידים אשר בכחה, והיא תביא העננים, והוא כח קיבולה והכנתה, ואחר זמן תפרע ותעלה האידים הצריכים לגמרי:

יא חמשה שמות נקראו לו, עב אד ענן ונשיאים חזיו, עב שהוא מעבב את פני הרקיע, אד שהוא שובר אידן של בעלי שערים, ענן שהוא עושה הבריות עננים אלו לאלו, נשיאים שהוא עושה את הבריות נשיאים אלו על אלו, חזיו שהוא עושה חזיונות ברקיע ומשרה רוח הקדש על הבריות, כמה דאת אמר (ישעיה א' א') חזון ישעיהו בן אמוץ:

יא. חמשה שמות וכו'. לא מטעם הכפל השמות לבד בא לדרוש בהם טעם, כי השמות הסכמיים ואין צריך בהם טעם, ואפילו בשמות כפולים, שכמה דברים יש להם שמות נרדפים בכל הלשונות, ועוד דא"כ לא היה צריך לתת טעם לכל ה' השמות אלא לד', ויאמר שהאחד הוא שמו בלי טעם, וכדגרסינן בריש ראש השנה (דף ג.) תנא הוא סיחון הוא ערד הוא כנען, סיחון שדומה לסייח במדבר, כנען על שם מלכותו, ומה שמו ערד שמו, איכא דאמרי ערד שדומה לערוד במדבר, כנען על שם מלכותו, ומה שמו סיחון שמו, אלא כלל ידוע לרז"ל לדרוש שמות תמיד מעין הדבר או האדם, ואפילו בשם אחד לבד אמרו בפרק קמא דברכות (דף ז:) ומנא לן דשמא גרים דכתיב (תהלים מ"ו ט') אשר שם שמות בארץ, אל תיקרי שמות אלא שמות, ודרשו טעם לשם ראובן ורות, וכן בכמה דוכתי, וכן בסמוך (סימן י"ב) (בריש) [דריש] טעם בשמות הארץ, ולקמן בפרשה י"ו (סימן ב' ו') דרשינן טעם בשמות הנהרות. ומה שלא פירשו בתוספתא הנזכר (בראש השנה שם) כל הג' שמות, משום דלא אשכח בכולהו דרשא, דלא מצי למידרש שם סיחון וערד יחד לומר שדומה לסיח וערוד, שהוא הכפל ענין אחד במלות שונות:

¹⁹ צריך עיון קצת, דזה לשון המדרש שם: השמים לויין מן הארץ והארץ מהשמים שנאמר (דברים כ"ח י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים, ופירש שם היפ"ת (ד"ה השמים לויין מן הארץ) וזה לשונו: זהו ענין הגשמים המתהווים מהאידים העולים מהארץ, וזהו מה שהשמים לויין מן הארץ, ועלייתן על ידי ערבוב היסודות הנמשך מהתנועה השמימית הוא מה שהארץ לוח מהשמים, ולזה הביא יפתח ה' את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, דמשמע מכח השמים והארץ עכ"ל. - ואמנם לפי הדרכים שכתב היפ"ת כאן אין השמים לוח מן הארץ כלל, ורק הארץ לוח מן השמים ודו"ק.

עב. כדכתיב (שמואל ב' כ"ב י"ב, תהלים י"ח י"ב) עבי שחקים: **איד.** כדכתיב ואיד יעלה, דלא סבירא ליה שהוא נהר כדלעיל בסימן ז'.¹² והא דרבי ברכיה דדריש בסמוך (סימן ט"ו) עלה שבר מן הארץ, אסמכתא בעלמא היא, דפשטיה על הענן: **ענן.** כדכתיב (להלן ט' י"ד) והיה בענני ענן: **נשיאים.** כדכתיב (תהלים קל"ה ז') מעלה נשיאים מקצה הארץ: **חזיז.** כדכתיב (זכריה י' א') ה' עושה חזיזים, ודרך לחזיז קולות (איוב כ"ח כ"ו), שהן עבים לרז"ל, אע"פ שהמפרשים (רד"ק בזכריה שם, ורלב"ג באיוב שם) פירשוהו ברקים. ומכל מקום פליגא קצת אהא דגרסינן בפרק קמא דתעניות (דף ט:): מאי חזיזים, אמר רב יהודה פורחות, מאי פורחות, אמר רב פפא עיבא קלישתא תותי עיבא סמיכתא, דהתם משמע שחזיז הוא עב מיוחד, והוא העב הדק שתחת הגס, והכא משמע שהוא שם סתמי לענן כשאר השמות:

עב איד. קשה דהו"ל לאקדומי איד לעב שקודם לו בתורה, ואי משום דשם עב יותר מורגל מאיד, ליקדם נמי ענן. ושמא משום דטעמא דהאי שמא נהיר טפי, דהיינו שמעבב פני רקיע, אבל טעם שאר השמות לא אתי שפיר כולי האי:

נשיאים. לא קאמר "נשיא", שלא נמצא נפרד משם זה:

שובר אידן של בעלי שערים. שאוצרי התבואה חושבים לייקר השער לעניים הצריכים להם, ובבוא המטר מתרוה העולם והשער זל ונשבר זרוען, וכדאמרין בפרק הקורא למפרע (מגילה דף יז:): ברכת השנים בתשיעית כנגד מפקיעי שערים דכתיב (תהלים י' ט"ו) שבור זרוע רשע, ופירש"י (ד"ה שבור זרוע רשע) אלו המיקרים את התבואה ומפקיעים השערים, וממאי דבמפקיעי שערים כתיב, דכתיב בההיא פרשתא (שם פסוק ט') יארוב לחטוף עני, וכי הלסטים אורב את העני, והלא את העשיר הוא אורב, אלא במפקיעי שערים הכתוב מדבר, שרוב דעתם לעניים הוא, וקא בעי דוד רחמי עלה דמילתא שבור זרוע רשע ותן שובע בעולם, ומתוך כך זרועו שבורה ע"כ. ומה שאמר שהוא שובר אידן,¹³ ירצה שובר ומבטל האיד שהם חושבים לתת על העניים. אך קשה דלפי"ז נותן טעם לשם אד היפך הוראת טעמו, שהטעם הנתון הוא שמסיר האיד, וא"כ לא היה לו ליקרא אד אלא ששון ושמחה, כשם עב וענן וכו' שמורים על הטעם שנותן. ומדברי הערוך בערך אד (הב') נראה שהגירסא היא שהוא שובר לבעלי שערים, ולפי"ז אתי שפיר שנקרא אד על היותו אד לבעלי שערים, וענין השבירה היא כפשוטה ששובר זרוען, כפירוש שבור זרוע רשע הנזכר:

שהוא שובר וכו'. עם היות טעם זה וטעם ענן ונשיאים צודקים יותר בגשמים עצמן, שהן העושים ענינים אלו באמת, ניתנו שמות אלו לעננים שהן התחלה לגשמים,¹⁴ שהתחלה יותר מחצי הכל:¹⁵

¹² לפום ריהטא צריך עיון, דהא לא אמרינן שם דאיד הוא נהר, אלא דמתחילה היה האיד עולה מן הים או מאיזה נהר ומשקה את הארץ, וכן כתב היפ"ת שם (ד"ה כהדין נילוס דמשקה) דכמו שנהר נילוס דרכו לעלות לארץ מצרים להשקותה וחוזר ועולה בכל שנה, כן אז היה האיד עולה מהים או מאיזה נהר ומשקה הארץ עכ"ל. - אך כפי הנראה ס"ל להיפ"ת דלפי מאי דאמרין שם דהאיד היה עולה מן הארץ להשקותה כהדין נילוס וכו', לפי"ז אין פירוש מלת "איד" מלשון ענן, אלא פירושו מענין ליחות לבד שעלה מהים או מאיזה נהר להשקות את הארץ ודו"ק.

¹³ נראה כוונתו בזה, דקשה ליה דאם כוונת המדרש לפרש מלת "אד" מלשון שבירה [ועל דרך שפירש בתרגום יונתן על הפסוק (משלי י"ז ה') שמח לאיד לא ינקה, ודחדי לתברא דחבריה לא מזדכין], א"כ מאי קאמר שהוא שובר אידן של בעלי שערים, דאין לזה הבנה כלל, ואם כוונת המדרש לפרש מלת "אד" מלשון צער [ועל דרך שפירש בתרגום יונתן על הפסוק (איוב ל"א ג') הלא איד לעול, הלא צערא לזידונא, וכן פירש הרד"ק בספר השרשים (ערך איד) שהוא ענין צער ומקרה רע עיי"ש], א"כ מאי קאמר שהוא שובר "אידן של בעלי שערים", והלא הצער בהפקעת שערים היא לעניים, וא"כ הול"ל שהוא שובר אידן של העניים. ועל זה תירץ דהכוונה ששובר ומבטל האיד שבעלי שערים חושבים לתת על העניים.

¹⁴ יש להעיר קצת, דתינח לרבי אליעזר דס"ל (לעיל סימן ט') דהארץ שותה ממי אוקיינוס דכתיב ואיד יעלה מן הארץ, א"כ שפיר הוו העננים התחלה לגשמים, כי העננים שואבים ממי הים ועולה וזורק גשמים על הארץ, וכמו שביאר היפ"ת שם (ד"ה מממימי אוקינוס), ובפרט לפי מה שפי' שם שאין הכוונה שהענן שואב מים ממש, אלא שיעלו אידים מן הים ומהם יתהוו המטר עיי"ש, ולפי"ז שפיר הוו העננים התחלה לגשמים, אבל אליבא דרבי יהושע דס"ל

שעושה הבריות עניים אלו לאלו. שבימי השובע הבריות עינם יפה זה לזה ואין קטטה ביניהם ולא עזות, וכדכתיבנא לעיל סימן ד' (ד"ה ואחרי ביארנו) בתועלות הגשמים. פירוש אחר שעל ידי התבואה נענה אחד לחבירו, שמי שיש לו יהיה מכובד, וישמע אחד לחבירו כדי שיפרנסהו. וגירסת הערוך (ערך עד הב') היא "עניים" אלו לאלו, ולפי"ז יהיה פירושו היפך נשיאים אלו על אלו,^{קא} שעל ידי התבואה משא ומתן בעולם וזה יעשיר יותר מזה, ויהיו קצתם נשיאים על אחרים וקצתם עניים מאחרים. אי נמי כדפירש"י (במדרשינו כאן ד"ה שעושה הבריות נשיאים אלו לאלו) שיש שדה מתברכת ושדה שאינה מתברכת, ומתנשאים אלו על אלו (עכ"ל):^{קב}

נשיאים שהוא עושה וכו'. ולא קאמר שהם נשואים על הארץ, שלא יפול לשון נשיאות אלא באנשים, וא"כ לשון גובה או התרוממות מיבעי ליה. ולגירסת עניים הנזכר (בדיבור הקודם) אתי שפיר טפי, שכלפי שנקרא על שם שעושה עניים,^{קב} ראוי שתקרא על שם שעושה נשיאים אלו על אלו:

שעושה חזיונות ברקיע. ירצה מלשון מראה, שעל ידי הענן יהיו אותות ורשומים נראים ברקיע. וגירסת הערוך (שם) שעושה חזיונות ברקיע, ולפי"ז יהיה מלשון אתרוג שעלתה בו חזוית (סוכה דף לד:), והכל עולה לענין אחד:

ומשרה רוח הקודש על הבריות. לא נתבאר^{קד} לי טעמו. ושמה הכוונה בזה שהוא סיבה לרוח הקודש, כי אין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה (שבת דף ל:), ועל ידי המטר שמחה בעולם כנזכר לעיל בסימן ד'. ואין קושיא מהעדר מציאות רוח הקודש עכשיו, כי תחסרנה סיבות אחרות. או שאמר כן על זכות האויר המכחים.^{קה}

ועל דרך דרש יש לומר כי רוח הקודש הוא רוח חיים ובריאות אשר בו יתקדש הגוף מחלאת החלאים, אשר זה נמשך מהמטר כדלעיל בסימן הנזכר (ד"ה ואחרי ביארנו). אי נמי שרוח הקודש הוא רוח דעת ויראת ה' הנקנה מהמטר לשרידים מראיית ההשגחה והנסים אשר בה כנזכר שם (ד"ה קשה היא גבורת גשמים הב'):

דהגשמים באים מן השמים, והעננים רק מקבלין אותן כנאד וחושרין אותן כמין כברה, א"כ לכאורה אין טעם שיחשבו העננים התחלה לגשמים, דהא עצם הגשמים באים מן השמים, והעננים אינם אלא ממוצע לקבלן ולהורידן לארץ ככברה, וא"כ למה יחשבו התחלה לגשמים. - ואין לומר דאגדתין דהכא אתיא כרבי אליעזר, דהרי כתב היפ"ת לעיל סימן ט' (ד"ה למה קורא אותן שחקים) דהטעם דלא מני הכא שחקים נמי, היינו משום דמילתא דלא פסיקא לא קאמר, דבהא פליג רבי יהושע עיי"ש, ואי נימא דאגדתין דהכא לא אתיא אלא כרבי אליעזר, א"כ שוב הו"ל למנות נמי שחקים. - ושמה יש לומר דאף אליבא דרבי יהושע נחשבו העננים התחלה לגשמים, דנהי דעצם הגשמים באים מן השמים, אבל מכל מקום כיון שאינן יורדין אלא על ידי העננים, שפיר נחשבו העננים התחלה לגשמים ודו"ק.

^{קז} הוא מאמר החכם, הביאו בעל העקידה כמה פעמים (בשער ה', ט"ז, ס"א, ס"ז, צ"ז, וצ"ח), והאברבנאל בספרו נחלת אבות (פרק ד' מ"ב), והאלשיך בפירושו אילת אהבים על שה"ש (ב' י"ג), ובספר בינה לעתים (תחילת דרוש נ"ו), ובעוד ספרי קדמונים. - ועיין ביפ"ת להלן פרשה ע"ד סימן ט' (ד"ה בזכות קדושת השם) שהביא כן בשם הפלוסוף בא' ממדות.

^{קא} כלומר דב' שמות אלו "ענן ונשיאים" הם דבר והיפוכו, וכדמפרש ואזיל דקצתם נשיאים על אחרים וקצתם עניים מאחרים, והבן.

^{קב} לפום ריהטא אין זה ענין לכאן, דהא דברי רש"י סובבים על הא דקאמר נשיאים שהוא עושה את הבריות נשיאים אלו על אלו. - ושמה כוונת היפ"ת לומר דלפירש"י מיסתבר נמי לומר כגירסת הערוך גבי ענן שהוא עושה הבריות "עניים" אלו לאלו, דלפי"ז יהיה דבר והיפוכו, דכיון שיש שדה מתברכת ושדה שאינה מתברכת, נמצא דקצתם מתנשאים על אחרים וקצתם עניים מאחרים, (וכן מבואר ביפ"ת בדיבור הסמוך), אבל אי גרסינן גבי ענן שהוא עושה הבריות "עניים" אלו לאלו, א"כ ב' שמות הללו נראין כתרתי דסדרי, דוק ותבין.

^{קג} והיינו כמו שכתב היפ"ת בדיבור הקודם דלפי שזה יעשיר יותר מזה נמצא שיהיו קצתם עניים מאחרים.

^{קד} בדפוס ראשון נכתב תיבה זו בקיצור [=נתב'], ואפשר שרצה לומר "נתברר".

^{קה} כי המטר גורם זכות האויר, וכמו שכתב הרמב"ן פ' בחקותי על הפסוק (ויקרא כ"ו ד') ונתתי גשמיכם בעתם, שבבואם בעתם כאשר יאות, האויר יהיה זך וטוב עיי"ש, והאויר הטוב היא הכנה לקניית החכמה, על דרך שאמרו חז"ל (בבא בתרא דף קנח:): אוירא דארץ ישראל מחכים, עיין רבינו בחיי פ' עקב (דברים ח' ט'). [ואפשר דמהאי טעמא נקראת "רוח" הקודש, כי האויר הזך שהוא מיסוד הרוח גורמת לזה, והבן].

יב אמר רבן שמעון בן גמליאל ארבעה שמות נקראו לארץ כנגד ד' תקופותיה, ארץ תבל אדמה ארקא, ארץ כנגד תקופת ניסן שהיא מריצה את פירותיה, תבל כנגד תקופת תמוז שהיא מתבלת את פירותיה, אדמה כנגד תקופת תשרי שהארץ עשויה בולין בולין של אדמה, ארקא כנגד תקופת טבת שהיא מורקת את פירותיה:

יב. ארבע שמות נקראו לארץ. אידי דאיירי לעיל (סימן י"א) בטעם שמות הענן, מייתי הא דרבן שמעון בן גמליאל נמי הכא. וכבר כתבתי לעיל (שם ד"ה חמשה שמות וכו') טעם דרישת טעמי השמות:

ארבע שמות נקראו לארץ. ואם תאמר חמשה הן כדכתיב (תהלים מ"ט ב') האזינו כל יושבי חלד, וגרסינן בשוחר טוב (מזמור מ"ט) זו הארץ, ולמה נקרא שמה חלד שבעיניהם^ק של רשעים מעלה חלודה בגהינם לעתיד. ויש לומר דסבירא ליה כההיא דירושלמי דריש פרק שמונה שרצים (שבת פרק י"ד ה"א) דאמר למה הוא מושל כל באי עולם לחולדה, לפי שכל מה שיש ביבשה יש בים חוץ מן החולדה, דלפ"י לא נקראת הארץ חלד, אלא כינוי הוא לבאי עולם. ולפי דרשא זו צריך לומר שמלת "יושבי" אינה סמוכה אל מלת חלד, שא"כ יהיה דמיון החולדה לעולם, לא לבאי העולם שהם היושבים בו, והו"ל כאילו כתיב האזינו כל יושבי(ם) העולם הדומים לחלד. והמפרשים פירשו אנשי הזמן,^ק וכן פירשו יושבי חלד (ישעיה ל"ח י"א) מלשון זמן, והם שמות נרדפים לזמן, ואפשר שיהיה כן דעת רבן שמעון בן גמליאל. ואמנם עפר פשיטא שאינו שם לכלל הארץ, אלא על חלק העפר הלקוח מכללה, על דרך עפר ואבק,^ק וראיה מפרק שלוח הקן (חולין דף קלט:) גבי מצא קן בראשו של אדם ממה שפירש"י שם (ד"ה ואדמה על ראשו).^ט גם קרקע מבואר שלא נאמר על שם הארץ, אלא פירשו ענין יסוד ותחתית, [כמו] קרקע המשכן (במדבר ה' י"ז), קרקע הים (עמוס ט' ג'), ואפילו בלשון רז"ל שקורין קרקעות לשדות, אינו אצלם שם כולל לכל הארץ, אלא לשדות פרטיים או בתים וכיוצא. מיהו בספרי^ק שנו אמר רבי אלכסנדר מהו בתבל ארצו (משלי ח' ל"א), מכאן ד"י שמות יש לארץ, ארץ אדמה חרבה יבשה ארקא תבל חלד ראשית גיא שדה וכו', ורבן שמעון בן גמליאל לא סבירא ליה דחרבה ויבשה שם לארץ, רק תואר על המקרה לשעתו, וגיא ושדה אינו שם כולל אלא שם מקומות פרטיים, וראשית לא ידעתי היכן נקראת הארץ כן,^ק ולקמן ספר ג' פרשה כ"ט (סימן ט' [י"א]) ז' שמות לארץ, ורבן שמעון בן גמליאל פליג עלה:

תבל. כדכתיב (תהלים כ"ד א') לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה: ^{קיב}

^ק לפנינו בשוחר טוב הגירסא "שפניהם" של רשעים, אבל בדפוסים הראשונים הגירסא "שבעיניהם".

^{קז} כן פי' במצודות ציון שם.

^{קח} כפי הנראה כוונתו למאמר הכתוב (דברים כ"ח כ"ד) יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר מן השמים וגו', הרי מבואר דעפר אינו שם לכלל הארץ. ואף לפי מה שפירשו חז"ל במס' תענית (דף ג'): דהכוונה על זיקא דבתר מיטרא, ופירש"י שהרוח מעלה אבק אחר הגשמים ונדבק בתבואה עכ"ל, אבל מכל מקום מיהת מדקאמר יתן ה' את מטר ארצך אבק "ועפר" מבואר דעפר אינו שם לכלל הארץ, דומיא דאבק דפשיטא שאינו שם לכלל הארץ. - והוה מצי נמי לאתויי הא דכתיב בפרשה זו (להלן פסוק ז') וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', דמשמע דעפר אינו שם לכלל הארץ אלא היא חלק הלקוח מן האדמה.

^{קט} דבגמרא שם אמרי ליה פפונאי לרב מתנה מצא קן בראשו של אדם מהו, אמר (שמואל א' ד' י"ב) ואדמה על ראשו, ופירש"י (ד"ה ואדמה על ראשו) אע"פ שהיה בראשו לא אבדה את שמה, שמע מינה אדם גופיה אדמה הוא מדלא אבדה את שמה, דלא קרייה עפר, והשתא נמי על הארץ קרינא ביה עכ"ל. הרי מבואר מזה דעפר אינו שם לכלל הארץ.

^ק לא מצאתיו בספרי, אבל כן הוא במדרש משלי פרשה ח', הובא בילקוט על משלי רמז תתקמ"ג.

^{קי} אולי יש לומר דהכוונה לפסוק (דברים ל"ג כ"א) וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון וגו', ופי' בתרגום יונתן וחמא ארעא טבתא וכו'.

^{קיב} לפום ריהטא יפלא למה נקט היפ"ת דוקא האי קרא, כי הרבה פעמים נזכר בנ"ך מלת "תבל", ובתהלים גופא נזכר ג' פעמים מקמי להאי קרא, והם: (ט' ט') והוא ישפוט תבל בצדק וגו'; (י"ח ט"ז) ויראו אפיקי מים ויגלו מוסדות תבל; (י"ט ה') בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם. - ושמא משום דבפסוק זה "לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה" מפורש טפי דהארץ נקראת תבל ודו"ק.

ארקא. כדכתיב בירמיה (י' י"א) אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו. ואע"פ שהכתוב לשון ארמי, אין לומר (דאקרא) [דארקא] תרגום של ארץ, דבכל מקום מתרגמינן ארעא. אך קשה שמא ארץ בלשון ארמי ארקא וארעא, וא"כ לית לן ראיא שד' שמות לארץ בלשון הקודש. ושמא יש לומר דא"כ התם (ירמיה שם) דכתיב יאבדו מארעא, למה שינה ולא כתב שניהם ארקא או ארעא, אלא משמע שהראשון לשון הקודש והשני ארמי, ורצה לכתוב ב' לשונות. ואין להקשות כיון דקרא בלשון ארמי היכי קאמר ארקא בלשון הקודש, ד"אלה" דכתיב בסיפיה נמי בלשון הקודש:

ארץ כנגד תקופת ניסן. הא פליגא אדלעיל פרשה ה' (סימן ז') דאמר לפי שרצתה לעשות רצון קונה. ויש לומר דרבן שמעון בן גמליאל לא סבירא ליה הכי, שטעם זה בלתי מספיק רק לשם ארץ, ולפי שרוצה לתת טעם לכל ד' שמות אמר שהם כנגד תקופות ד', והוא דלעיל לא אמר כי הכא, דא"כ מה טעם בבריאה^{ק"י} ליבשה ארץ טפי משאר שמות, ולשאר השמות לא חש לתת טעם דמצי מימר שהן הסכמיים וקראן הכתוב בלשון בני אדם, אבל ארץ הוא נקרא מפי השי"ת^{ק"ד} וצריך לתת טעם. ולרבן שמעון בן גמליאל יש לומר דנקט ארץ בבריאה דתקופת ניסן עדיפא מכולהו. אי נמי דסבירא ליה כמאן דאמר (ראש השנה דף יא.) בניסן נברא העולם:

שהיא מריצה פירותיה. שאז ממחרת להצמיח הפירות ועמקים יעטפו בר (תהלים ס"ה י"ד):^{קטו}

מתבלת את פירותיה. כי אז מתמתקין הפירות ונגמר בישולן מחום השמש, מתבלת מלשון תבלין:

בולין בולין של אדמה. פירש"י ז"ל (במדרשינו כאן ד"ה בולין בולין) לפי שבתחילת תקופת תמוז העולם חם ואדמה מתפרכת,^{קט"ו} ובתקופת תשרי שיוורד רוב המטר, הארץ מקובצת כבולין של מלח (עכ"ל). ולי נראה לפי שאז זמן חרישה, ומחמת החרישה פור התפוררה ארץ ועשויה בולין בולין:

בולין בולין של אדמה. ואדמה רוב שימושיו כמו עפר, שרצה לומר מעט מהעפר או צרור וכיוצא, כגון מזבח אדמה (שמות כ' כ"א), עפר מן האדמה (להלן ב' ז'), אדמת עפר (דניאל י"ב ב'), ולכן יורה זה השם על בולין של עפר, אבל ארץ ותבל וארקא לא נאמר אלא על כל הארץ בכללה:

שהיא מורקת פירותיה. מלשון הורקה, שאז הפירות כמושים ומוכספים, וכההיא דפרק הנודר מן הירק (דף נח.) אם היו עליו שלהן שחורין אסורין, הוריקו מותרין:

יג כמה גשמים יורדין ויהיה בה [בהן] כדי רביעה, כמלא כלי מחרישה של שלשה טפחים דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר בקשה טפח, ובינונית טפחיים, ובשבעה ג' טפחים. אמר רבי שמעון בן אלעזר אין לך (טפה) [טפח] יורד מלמעלה שאין הארץ עולה כנגדו טפחיים, מה טעם (תהלים מ"ב ח') תהום אל תהום קורא לקול צנורין וגו':

יג. **כמה גשמים יורדין.** איידי דקיימינן בירידת גשמים באיד יעלה מן הארץ, מייתי הנך מילי דגשמים לפרש שיעור אשר בו השקה מטר האדמה. ואפשר דעל פי דברי רבי שמעון בן אלעזר

---

^{ק"ג} הלשון כאן חסר קצת, ונראה דצריך לומר "מה טעם בבריאה לקרות ליבשה ארץ טפי משאר שמות", וכוונתו בזה, דאי נימא שנקרא "ארץ" כנגד תקופת ניסן, א"כ מה טעם לקרותה כן בשעת הבריאה [כדכתיב (לעיל א' י') ויקרא אלהים ליבשה ארץ] טפי משאר השמות שהן כנגד ג' תקופות האחרות, דמאי שנא דנקט תקופת ניסן דייקא.

^{ק"ד} כדכתיב (לעיל א' י') ויקרא אלהים ליבשה ארץ.

^{קט"ו} צריך עיון, דבמס' ראש השנה (דף ח.) אמרינן אימתי עמקים יעטפו בר באדר, ופירש"י (ד"ה יעטפו בר) שהזריעה צומחת וניכרת יפה עכ"ל, וכאן בתקופת ניסן איירינן. - ומיהו התם בתבואה מיירי (כי מלת "בר" פירושו תבואה), וכדקאמר בסיפא דהך קרא יתרועעו אף ישירו, ואמרינן שם אימתי שבלים אומרות שירה בניסן, ופירש"י (ד"ה יתרועעו) בניסן כשיגיע זמן הקציר והתבואה בקשים שלה והרוח מנשבת והן נוקשים זו על זו נשמע הקול ונראות כמשוררות עכ"ל, אבל פירות האילן דרכן לצמוח בניסן כמבואר ברמב"ם הל' קידוש החודש (פרק ד' ה"ג), וכאן במדרשינו בפירות איירינן כדקאמר שהיא מריצה את "פירותיה". - ומה שכתב היפ"ת ועמקים יעטפו בר, נראה דאגב שיטפא נקטיה ודו"ק.

^{קט"ז} ברש"י לפנינו: מתבקעת ומתפרכת.

דאין טפח יורד מלמעלה וכו' יתפרש באיד יעלה מן הארץ דרמיז לתהום העולה מלמטה לארץ, ולהכי בעי לאתויי הכא הא דרבי שמעון בן אלעזר, ואקדים לה הא דרבי מאיר ורבי יהודה דמיירו בענין הטפחים הראויין לירידת גשמים :

כמה גשמים יורדין ויהיה בהם כדי רביעה. לפי ששנינו בפרק קמא דתעניות (דף י.) הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים התחילו היחידים מתענים ג' תעניות, הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרים ג' תעניות על הצבור, עברו אלו ולא נענו בית דין גוזרים ג' תעניות אחרות וכו' (שם דף יב.), להכי בעי אם היו מתענין כמה גשמים יורדין ויהיה בהם כדי רביעה, כלומר כדי סיפוק שיפסיקו התענית. גם רש"י ז"ל (במדרשינו כאן) פירש זו להפסקת תענית. ובסוף פרק ג' דתעניות (דף כה:) תניא להך ברייתא הכי, תנו רבנן עד מתי יהיו הגשמים יורדין והצבור פוסקים מתעניתם, כמלא ברך המחרשה דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים בחרבה טפח, בבינונית טפחים, בעבודה ג' טפחים, ופירש"י (ד"ה ויהיו הצבור פוסקים מתעניתם) דתנן עברו אלו ולא נענו, אבל נענו שוב אין צריכים להתענות (עכ"ל). ונראה דמאי דקתני הכא כדי רביעה פירשו כדי שיהיה בו סיפוק לארץ להצמיחה, דמטעם זה איקרי ירידת גשמים רביעה, כדגרסינן בפרק קמא דתעניות (דף ו:) מאי לשון רביעה, אמר רבי אבהו דבר שרובע את הקרקע, כדאמר רב יהודה מטרא בעלה דארעא הוא שנאמר (ישעיה נ"ה י') כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגו' והולידה והצמיחה, ופירש"י (ד"ה והולידה) כאדם שמוליד :

כמלוא כלי מחרשה של ג' טפחים. שכלי המחרשה יורד בעמק הארץ ג' טפחים, וכשנכנסו גשמים בארץ כשיעור זה אז מועיל לתבואה הנזרעת. ומאי דנקט כלי מחרשה לאשמעינן טעמא שבשיעור הזה יועיל, לפי שזה שיעור המחרשה, ובהיא דמיתני בגמרא (שם דף כה:) לא קתני ג' טפחים, אלא כמלא ברך המחרשה, ופירש"י (ד"ה כמלא) אם טשטשו הגשמים בעומק הקרקע כשיעור שורת מענית המחרשה, ברך המחרשה, כלי שחורשין בו ומבריכין אותו סמוך לקרקע כשחורשין בו, כלומר מלא התלם, שיראו המים בתלם מחרשתו (עכ"ל). והר"ן (שם דף ח: מדפי הרי"ף) פירש ברך המחרשה, חריץ שבין תלם לתלם (עכ"ל). ונראה דאידי ואידי חד שיעורא הוא :

בקשה טפח. לפי גירסא זו נראה שההבדל הוא מצד טבע הארץ עצמה, שיש ארץ קשה שאין בה ליחות כארץ הנגב, ושבעה היא הארץ שיש בה ליחות מעצמה שאינה צריכה כל כך גשמים, כארץ המישור, שבזו ניקל לרדת בה המים, הילכך אם לא ירדו ג' טפחים לאו כלום הוא, אבל בהיא דמיתני בגמרא (תענית שם) שהזכרתי בסמוך (לעיל ד"ה כמה גשמים יורדין ויהיה בהם כדי רביעה) תני בחרבה טפח, בבינונית טפחים, בעבודה ג' טפחים, ולפי"ז בענין חרישתה תליא מילתא, וכן פירש"י והר"ן אע"פ שנתחלפו קצת בפירושן, דרש"י פירש בחרבה, קרקע יבשה טפח, כיון דחריבה היא ונכנסו בה הגשמים טפח ודאי רוב גשמים ירדו, בעבודה, חרושה כגון שדה ניר הנכנסים בה גשמים הרבה, ג' טפחים, דאפילו בגשמים מועטין נכנסין בה בטפח או בטפחיים (עכ"ל), והר"ן (שם) פירש בחרבה, בקרקע שלא היתה עבודה מזמן הרבה טפח, כדי שירדו גשמים [טפח], בבינונית, שהיתה עבודה מזמן קרוב ועכשיו אינה עבודה (עכ"ל). וא"כ צריך להסכים פירוש הא דידן להיא כיון דכולה חדא ברייתא כדכתיבנא לעיל, ואע"ג דבדפוס הגמרא תני להך סברא בשם חכמים, הנה הרי"ף (שם) והרא"ש (שם פרק ג' סימן כ"ט) גרסי בה רבי יהודה אומר, ולכן צריך לידחק ולומר דפירוש שבעה היינו חרושה, שעל ידי החרישה היא שבעה מיד במים :

אין לך טפח יורד מלמעלה וכו'. בסוף פרק ג' דתעניות (שם) איתא הכי, רבי שמעון בן אלעזר אומר אין לך טפח מלמעלה שאין תהום יוצא לקראתו ג' טפחים, ופריך בגמרא והתניא טפחיים, ומשני לא קשיא, כאן בעבודה כאן בשאינה עבודה, ופירש"י ז"ל אין לך כל טפח, כשנכנסו הגשמים בעומק הקרקע טפח, תהום עולה ומתגבר (טפחיים) [שלשה טפחים], ואע"ג (דסמיכא ארעא) [דסומכא דארעא] אלפא גרמידי כבפרק החליל (סוכה דף נג:), אפילו הכי

רטיבותא מהניא, והתניא תהום יוצא לקראתו ב' טפחים, הא דקתני טפחים ותו לא בעבודה, דאע"ג דנכנסו טפח בקרקע, פורתא הוא דנחית, ואהאי לא נפיק תהום לקבליה ג' טפחים (עכ"ל). וזה הפירוש עולה להווא לישנא דקתני אין לך טפח מלמעלה, שיפורש אין לך טפח נכנס בקרקע מלמעלה, כלומר מצד פניה שלמעלה, אבל ללישנא דהכא דקתני אין לך טפח "יורד" מלמעלה, על כרחך צריך לידחק ולומר דהכי קאמר, אין לך מטר יורד מלמעלה בשיעור שיהיה טפח בקרקע. אמנם במה שאמר דבעבודה טפחים קשה, דלפי"ז אין שיעור המטר היורד מלמעלה בב' הברייתות שוה, שלפי האומר תהום יוצא טפחים, הטפח היורד כיון שהוא משוער בעבודה המים מועטים, ולפי האומר ג' טפחים, הטפח היורד כיון שהוא משוער בקרקע יבשה המים רבים, ומאמר אין כל טפח יורד מלמעלה נראה ששיעור המים היורד מלמעלה שוה בשתייהן. והיותר קשה לפירוש, דלישנא דגמרא דכאן בעבודה וכו' משמע דאוקי הראשונה שאמרה טפחים בעבודה. ומה שהכריח לרש"י ז"ל לפרש בהיפך מבואר הוא שהוא לפי הנוסחא שכתוב שם התהום עולה וכו', שנראה שעליית התהום היא בעובי הארץ בפניה שכנגד התהום, ולפי"ז מבואר שאין עבודת הקרקע מעלה ומוריד, דלא מיסתבר שיהיה העבודה של מעלה גורם לתהום שיעלה יותר, ולזה אמר שההבדל הוא בשיעור המטר, כי לפי נתינת תהום של מעלה יתן תהום של מטה, ושם החילוק מעבודה לבלתי עבודה לשיעור המטר. אמנם ללישנא דהכא דתני שאין הארץ עולה כנגדו טפחים, ולפי לשון התוספתא (תענית פרק א' ה"ד) דתני שאין הארץ פולטת כנגדו טפחים, יראה שאין עליית הטפחים בעליית התהום על עובי הארץ שעליה, אלא למעלה אצל הטפח היורד מהמטר, וזה שהתהום מתגבר ומלחלח כל הארץ באופן שהארץ תשאב ממי התהום ותפלוט טפחים למעלה אצל הטפח שירד בו המטר, ולפי"ז נוכל לפרש דאין כל טפח יורד מלמעלה דתני בב' הברייתות שיעור אחד, והכי קאמר אין לך כל טפח ממים יורד מלמעלה, כלומר שיעור שירדו טפח בקרקע, וסתמא הוא בקרקע שאינה עבודה דבהא משערין לטפח. ומאי דאוקימנא כאן בעבודה וכו', ירצה דהא דאמר שהארץ עולה כנגדו ג' טפחים היינו בעבודה, דכיון שירדו מים כל כך שבשאר קרקע ירד טפח, בהא דהיא עבודה ודאי שירדו בעומק הקרקע טפי מטפח טובא, ולהכי יעלו שלשה טפחים ממה ששאבה מהתהום, כי כל עוד שיכנסו הגשמים בעמקה יועיל ללחלח אותה יותר ולהביא מי התהום העולים יותר, שכל עוד שהיא מלוחלחת תפתח ותסתפג ותשאוב ממי התהום העולים לקראתה. גם מהא דשלהי פרקין (להלן סימן י"ט) דאמר חרוב ושקמה וכו', משמע דמי התהום עולין ממש עד שרשיהם, דאי לרטיבותא בעלמא לימא דרטיבות המטר מהני לשרשים ההם אע"פ שהם בוקעים בארץ הרבה, דיותר קל שיועיל הרטיבות מלמעלה שהוא יותר קרוב אליהן. ובפרקי רבי אליעזר (פרק ה') אמר בהדיא רבי יהושע אומר עביה של ארץ מהלך ס' שנה, ותהום אחד שהוא אצל גהינם נובע ומוציא מים [חמים] לתענוג בני אדם (ע"כ), הרי שמתהום עולין מים ממש, וא"כ הכא נמי נפרש הכי:

מה טעם תהום אל תהום קורא. מים העליונים למים תחתונים, כדאמרין בסוף פרק ג' דתעניות (שם) כשמנסכין המים בחג תהום אומר לחבירו אבע מימך שנאמר תהום אל תהום קורא, ופירש"י (ד"ה תהום) מים עליונים ומים תחתונים, צנוריק, אותן שני ספלים (עכ"ל). ועוד גרסינן התם אמר רבה לדידי חזי לי האי רידיא דמי לעגלא תלתא ופרסין שפוותיה, וקיימא בין תהומא תתאה לתהומא עילאה, ופירש"י תהומא עילאה, מים העליונים (עכ"ל). ואפשר ג"כ לפרש ברייתא דילן דתהום אל תהום כולהו במים התחתונים, כי תהומות רבים הם, והכי פירוש, תהום אחד קורא לחבירו לבא ולעלות לקול צנוריק, רצה לומר לקראת המטר היורד מלמעלה במים היורדים בצנורות, אבל להא דרבי לוי דבסמוך (סימן י"ד) היינו מים העליונים ומים התחתונים כמו שנפרש. ועיין לקמן ספר ב' פרשה ה' סימן (א') [י"א]: ק"ז

^{ק"ז} זה לשון המדרש שם: אמר רבי לוי שלשה קולות הולכות מסוף העולם ועד סופו והבריות ביניהן ואינן שומעות כלום, ואלו הן, היום והגשמים והנפש בשעה שיוצאת מן הגוף וכו', הגשמים מניין שנאמר תהום אל תהום קורא לקול צנוריק,

יד אמר רבי לוי המים העליונים זכרים והתחתונים נקבות, והן אומרים אלו לאלו קבלו אותנו, אתם בריותיו של הקב"ה ואנו שלוחיו, מיד הם מקבלים אותן, הדא הוא דכתיב (ישעיה מ"ה ח') תפתח ארץ, כנקבה זו שהיא פותחת לזכר, ויפרו ישע (שם), שהן פריין ורביין, וצדקה תצמיח יחד (שם) זו ירידת גשמים, אני ה' בראתיו (שם), לכך בראתיו לתקונו של עולם ולישובו:

יד. המים העליונים (הו') [וכו']. משום דאיירי (בסימן הקודם) בתהום אל תהום, מייתי דרבי לוי שפירש להו במים העליונים והתחתונים שקוראים אלו לאלו:

העליונים זכרים. נראה דמשום דבגשמים הארץ יולדת, כמו שאמרו בפרק קמא דתענית (דף ו:). למה נקרא שמה רביעה שרובעת את הקרקע וכו', לכן דימה העליונים שמהן הגשמים לדעת רובי חכמי ישראל, לזכרים, והתחתונים לנקבות, שעל ידי שניהם הארץ צומחת, שהתהום עולה כדלעיל (בסימן הקודם), ועיקר הם העליונים. ואע"ג דלפעמים מהתחתונים לבד צומחת, כההוא דפרקי רבי אליעזר (סימן ה')^{ק"ה} שהזכרתי לעיל סימן ט' (ד"ה ממימי אוקינוס), לא חייש לה, שאין זה אלא דרך זנות, ועוד דיחידאה היא כדכתיבנא התם. ואפשר שקראן זכרים ונקבות לפי שאלו נכנסות לתוך אלו כדמפרש ואזיל. ולשיטת הרב (מורה נבוכים חלק ב' פרק ל') במים העליונים הנזכר לעיל בפרשה ד' (סימן א' ד"ה בא מעשה בראשית וכו'), יש לומר שקרא העליונים זכרים שהן כפשוטים מחומר, שהרי אינן בפועל ממש, והן כצורה העומדת בעצמה, והתחתונים נקבות שנתלבשו בחומר. ולשיטת בעל העקידה (שער ג') קרא הנמצאים העליונים זכרים לפי שהם פועלים בזה המציאות, והתחתונים נקבות שמתפעלים מהם. וכן יש לומר לשיטת [בעל] מגן אבות (חלק ב' פרק ב'). ובעל מגלה עמוקות^{ק"ט} כתב זה לשונו, המים העליונים זכרים וכו', סיבת [התהוות] המטר עליית הקיטור מן הארץ מצד הכאת ניצוץ השמש וניצוצי הכוכבים שמנענעים האיד הרטוב לעלות למעלה, וכשיתקבץ ויתעבה יתהוו המטה, והכחות העליונות הנשפעות מהכוכבים הן סיבות רחוקות באמצעות ניצוץ השמש [להעלות זה הקיטור] והם [הפועלים, ויסוד הארץ והמים הם נפעלים, וזה אומרו העליונים זכרים, שהכוכבים סיבות פועלות בשיקבלו המים התחתונים ניצוציהם ויעלו הקיטור שמהם יתהוו המטר למעלה, וסיבת המטר הוא המטר עצמו חוזר חלילה, שלהיות הארץ ליחה מעלה קיטור באמצעות הניצוץ שהוא שלוחו של מקום, ורמזו אונקלוס באומרו ועננא הוה סליק וכו' (עכ"ל):

והן אומרים אלו לאלו. העליונים לתחתונים. ויראה שזה דרך משל, לפי שהן ב' מינים ולא היה ראוי שיתמזגו אלו באלו, אמר שה' מערבן יחד עם שאינן מטבע התחתונים לקבל טובתן:

אתם בריותיו. העומדות בארץ, ואנו שלוחיו כדכתיב (איוב ה' י') ושולח מים על פני חוצות, שה' שלחנו להוליד את הארץ, ולכן ראוי לכם שתקבלו פני שלוחי בוראכם, דעבד מלך [כ]מלך (שבועות דף מז:). או ירצה אף על פי שמדריגתינו מתחלפות, כיון דכולנו (אלא) [אל אחד] בראנו ונמצינו לעבודתו, אין לנו להבדל אלא להשתתף בעבודתו, על דרך מה שאמר רבי אבהו (סוטה דף מ.) מיני ומיניה ליתיקר מרי עלמא:

כיצד יש אילן ששרשיו יורדים עשרים אמה, ויש שלשים, ויש חמשים, ויש שאינן יורדין אלא שלשה טפחים, והגשמים למעלה אם אין משקין אותן אלא שלשה טפחים אותן של נ' אמה הן מתים, אם שותין של חמשים אמה טורף אותן של ג' טפחים, אלא זה תהום העליון קורא לתחתון אומר לו עלה ואני יורד, ותחתון אומר לו רד ואני אעלה, עד שהעליון יורד ומשקה של ג' טפחים והתחתון עולה ומשקה אותן של נ' אמה וכו'. - וכתב שם היפ"ת (ד"ה עולה ומשקה של נ') דהא דאמר לעיל ספר א' פרשה י"ג אין לך טפח יורד מלמעלה שאין הארץ עולה כנגדו טפחים, משמע לכאורה דקשיא אהא עכ"ל, וכוונתו משום דהתם קאמר דתהום העליון יורד ומשקה ג' טפחים, ותהום התחתון עולה ומשקה נ' אמה, וזה מאה פעמים ככה (שכל אמה היא ו' טפחים), והכא קאמר שעולה רק טפחים נגד טפח.

^{ק"ה} דפעם אחת בכל חודש סלונות עולין מן התהומות ומשקים את כל פני האדמה, והעבים שואבים מים מן התהומות, ומיד הארץ מתעברת וצמחה כאשה אלמנה שהיא מעוברת מזנות.

^{ק"ט} פי' על התורה (בכת"י) מהחכם ר' שלמה ב"ר חנוך אלקוסטאנטין ז"ל.

הה"ד תפתח ארץ. דכתיב (ישעיה שם) הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ וכו', והכי מפרש ליה, ירעיפו השמים מימיהם ויפתחו מים התחתונים לקבלו, והארץ שם כולל למים ג"כ, על דרך (לעיל א' ב') והארץ היתה תהו, שהיא כוללת כל היסודות. ולשיטת בעל העקידה הנזכר לעיל (ד"ה העליונים זכרים) אתי שפיר.^{קכ} אי נמי הכי פירוש, תפתח הארץ לקבל המים העליונים להורידן במי התהום אשר בארץ מתחת.^{קכא} ומה שלא פירש תפתח ארץ לקבל המים לשתייתה, דלשון פתיחה לא יפול בזה, דתשתה או תשבע ארץ מיבעי ליה. ואם תאמר ולמה לא יפורש הכתוב כפשוטו שעל ידי הגשם תפתח הארץ ותוציא צמיחה. יש לומר דא"כ קשה מאי ויפרו ישע, שאחרי הוצאת הצמחים ליכא פריה ורביה, דפריה ורביה משמע בעת ההולדה:

כנקבה שהיא פותחת. כי צריך שהארץ תפתח לקבלן שיכנסו בתחתונים, כנקבה שפותחת לזכר. ואפשר שירצה שהארץ מקבלת אותן בתשוקה, על דרך (תהלים ס"ה י') פקדת הארץ ותשוקקיה,^{קכב} כנקבה שפותחת לזכר, דיותר משהאיש רוצה האשה רוצה (יבמות דף קג). כתובות דף פו.).^{קכג} ועל דרך בעל העקידה (שער ג') ירצה שהגשמים צריכים הכנת הארץ ויסודותיה להיות למים על ידי תנועת הגרמים. אי נמי ביאורו מה שכתבתי (לעיל ד"ה העליונים זכרים)^{קכד} שהעליונים הם פועלים במדריגת הצורה והתחתונים במדריגת החומר:

שהן פרין ורבין. ומצמיחים ומולידים את הארץ:

זו ירידת גשמים. שהיא באה בצדק על הבריות, כדכתיב (תהלים פ"ה י"ב) וצדק משמים נשקף, והיא מהדברים שניתנו במתנה לעולם כדלעיל בפרשה ו' (סימן ז'):

זו ירידת גשמים. קשה שהרי כבר אמור באומר הרעיפו שמים, וכבר אמר שהמים העליונים אומרים וכו' והארץ פותחת ופרים ורבים, וכל זה אחר ירידת גשמים הוא, ומאי קאמר אח"כ ירידת גשמים, דעד השתא במאי עסיקא. וליכא למימר דאתיא כההיא דאמר בפרקי רבי אליעזר שכתבנו לעיל בפרשה ד' (סימן ב' ד"ה ופירותיהן מי גשמים) שממים העליונים מזיעים טפות ויורדים למלוחים, ומשם העבים שואבים אותם ויורדים גשמים, ועל קבלת מי המלוחים הטפות אמר תפתח ארץ, ואחר זה צדקה תצמיח דהיינו ירידת גשמים, דהא "שהן פרין ורבין" לא משמע אלא אחר ירידת גשמים בארץ כדפירשתי (לעיל ד"ה שהן פרין ורבין). ועוד קשה מאי "יחד".^{קכה} ויש לומר דהכי קאמר, שהקב"ה מצוה לשמים הרעיפו שמים כדי שתפתח הארץ

---

^{קכ} נראה דרצה לומר דלשיטת בעל העקידה שהנמצאים התחתונים נקראים נקבות לפי שמתפעלים מן העליונים, לכן שפיר אמר תפתח "ארץ" שהיא שם כולל לנמצאים התחתונים.

^{קכא} ולפי"ז מלת "ארץ" קאי על גוף הארץ, ולא על מים התחתונים, והכוונה דהארץ תפתח לקבל מים העליונים כדי להורידן למים התחתונים, (וכן כתב היפ"ת בדיבור הסמוך). - אך קשה דמהמשך לשון המדרש משמע דהא דקאמר "כנקבה זו שהיא פותחת לזכר" קאי על מים התחתונים שהן נקבות, דהא מאי דקאמר "מיד הן מקבלים אותן" ודאי קאי על המים התחתונים שהזכיר קודם לכן, ועלה קאמר הה"ד תפתח ארץ כנקבה זו שהיא פותחת לזכר, וא"כ על כרחך דתפתח ארץ קאי על המים התחתונים, דאי קאי על הארץ ממש שפותחת עצמה לקבל מים העליונים, א"כ מאי ראייה מייתי דמים התחתונים הן כנקבות ודו"ק.

^{קכב} ודרשו מזה חז"ל (להלן פרשה כ' סימן ט"ז) דאין תשוקתן של גשמים אלא על הארץ, ועיי"ש ביפ"ת (ד"ה אין תשוקתה של אשה) שפירושו שהארץ משתוקקת לגשמים כי ארץ לא שבעה מים עיי"ש. ואף דהתם מיירי לענין גוף הארץ שמשתוקקת לגשמים כדי שתתלחלח ולא תתייבש, אבל יש לומר דהוא הדין מים התחתונים מקבלת הגשמים בתשוקה. - ומיהו יש להעיר דאם מקבלת אותן בתשוקה, א"כ למה צריכים מים העליונים לומר להם קבלו אותנו, אתם בריותיו של הקב"ה ואנו שלוחיו וכו', דמשמע שיש צורך לשכנע מים התחתונים שיקבלו הגשמים. אך יש לומר לפי מה שכתב היפ"ת לעיל (ד"ה והן אומרים אלו לאלו) שזה דרך משל, דלפי שהן ב' מינים לא היה ראוי שיתמזגו אלו באלו, ולזה אמר שה' מערבן יחד עם שאינן מטבע התחתונים לקבל טובתן עכ"ל, ולפי"ז יש לומר דגם זה הוא חלק ממעשה ה' שנותן בהם תשוקה לקבל מים העליונים אף שאינן זה מטבען ודו"ק.

^{קכג} ועיין ברש"י מס' בבא מציעא דף פד. (ד"ה כי כאיש גבורתו) דתאווה של אשה מרובה משל איש.

^{קכד} לפי שיטת הרב במורה נבוכים.

^{קכה} לכאורה הוה מצינן לפרש דהכוונה דמים העליונים והתחתונים מצמיחים ומולידים את הארץ יחד, וכמו שכתב היפ"ת לעיל (ד"ה העליונים זכרים) דעל ידי שניהם הארץ צומחת עיי"ש, [וכן באמת פי' בעץ יוסף כאן (ד"ה זו ירידת

לקבלם ויפרו ישע, וקא משמע לן בסיפא שמיד כשה' מצוה ירדו גשמים יחד עם מאמרו, כלומר שהמאמר והמעשה נמצאים יחדו בלי איחור. ואפשר ירצה באומרו יחד כי זו היא צדקה כוללת לכל העולם יחד, כדאמר לעיל (סימן ד') שזו לאדם ולבהמה לישראל ולאומות העולם. ולשיטת בעל העקידה (שער ג') ירצה שהנמצאים העליונים והתחתונים נוסדו יחד, אלו בתנועותיהם ואלו בשינוי מצביהם, וזה ענין הפריה ורביה, כלומר שמתעסקים אלו עם אלו ואז תבא ירידת הגשמים בפועל:

לכך בראתיו לתקונו של עולם. כלומר דלא אתא קרא לאשמעינן שה' בראו, דמאי קא משמע לן, ועוד מאי רבותיה דבריאה זו טפי מבריאית שמים וארץ, ואי אשמים וארץ קאי^{קכ} "בראתים" מיבעי ליה כדאמר בפרק קמא דתעניות (דף ז:), ולא סבירא ליה דאתא לאשמעינן ששקולה ירידת גשמים כבריאית שמים [וארץ] כדאמר התם, דהא מעושה גדולות (איוב ח' ט') נפקא לן לעיל בפרקין סימן ד', אלא דהכי קאמר, אני ה' בראתיו לתקונו של עולם, והוא רמוז במלת ישע הנ"ל, כלומר כדי שיהיו פרים ורבים לישע העולם אני ה' בראתיו, או שנרמז בשם ה' שהוא מדת רחמים. והשתא הא קא משמע לן, דמשום דגשמים צער לעולם, דקשה יומא (דעבא) [דמיטרא] כיומא דדינא (שם דף ח:), לזה אמר כי אין ה' חפץ בצער, אלא שכוונתו יתברך היא אל הטוב והתקון, ואי אפשר בענין אחר. אי נמי לאפוקי מהטבעיים שיחשבו שהגשמים מטבע התנועות היסודות ועליית האידים, לזה אמר כי לא^{קכח} אלא השי"ת בראו לצורך העולם, ולולי צרכו לא היו יורדים מהסיבה ההיא. ואין לפרש שלכך בראו על זה הדרך שיבא מלמעלה לתיקון העולם כדאמר לעיל (סימן ח') מפני ד' דברים חזר בו הקב"ה וכו', דא"כ העיקר חסר מהכתוב, דהיה לו לומר לכך בראתיו כן:^{קכט}

גשמים) דהא דקאמר "יחד" היינו הגשמים והמים התחתונים], אך מדקאמר המדרש "זו ירידת גשמים" ולא הזכיר מים התחתונים, משמע דמוקי לה בירידת הגשמים לבד, וא"כ קשה מאי "יחד". - ועוד דהרי כתב היפ"ת בדיבור הקודם דהגשמים באה בצדק על הבריות כדכתיב וצדק משמים נשקף, והיא מהדברים שניתנו במתנה לעולם עכ"ל, הרי משמע דהצדקה היא ירידת הגשמים לבד, וגם בהאי קרא גופא כתיב הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק, משמע דבחינת הצדקה הוא רק מצד הגשמים שבא מן השמים, אבל מה שמים התחתונים פותחת כנקבה לקבל הגשמים אינו בגדר צדקה, [ובפרט לפי מה שפי' היפ"ת לעיל (ד"ה כנקבה שהיא פותחת) שהיא מקבלת אותן בתשוקה, דיותר משהאיש רוצה האשה רוצה וכו'], וא"כ קשה מאי וצדקה תצמיח "יחד", והא מים התחתונים אינן בגדר צדקה ודו"ק.

^{קכ} והיינו על מאי דכתיב שם הרעיפו שמים וגו' תפתח ארץ וגו'.

^{קכז} זה לשון הגמרא שם: אמר רבי חמא בר חנינא גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ שנאמר הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע וגו' אני ה' בראתיו, בראתים לא נאמר אלא בראתיו, ופירש"י (ד"ה שנאמר) בראתים לא נאמר דמשמע אשחקים יזלו קאי, אלא אני ה' בראתיו לטל ומטר, שמע מינה שמשבת ומתפאר הקב"ה במטר השמים עכ"ל. ובתוס' שם (ד"ה בראתים) פירשו דמדכתיב בראתיו משמע דמהדר אגשם, וא"כ משום דגדול יום הגשמים כיום שנברא בו שמים וארץ משבת ביה הקב"ה, ואי הוה כתיב בראתים הוה משמע דמהדר אשמים וארץ עכ"ל.

^{קכח} נראה שנתחלפו כאן התיבות, וצריך לומר: "לא כ"י".

^{קכט} כוונתו בזה, דאין שום רמז בהכתוב כאן להטעמים הנזכרים שם, דהיינו מפני בעלי זרוע ובשביל להדיח טללים רעים וכו', ובשלמא לפי מה שפירש היפ"ת דאומרו "לתיקונו של עולם ולישובו" הכוונה כדי שיהיו פרים ורבים ויולידו צמחים, שפיר נרמז במלת ישע הנ"ל, או שנרמז בשם ה' שהוא מדת רחמים, אבל אי נימא דהכוונה על מה שחזר בו הקב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלן, א"כ העיקר חסר מן הכתוב, דהא לא נרמז כאן שום אחד מהטעמים הנזכרים לעיל.

אך יש להעיר, דלכאורה בלאו הכי אי אפשר לומר דמה שאמר לכך בראתיו לתיקונו של עולם וכו' היינו שבראו על זה הדרך שיבא מלמעלה דוקא בשביל תיקון העולם, דא"כ מאי "אני ה' בראתיו", והא תחילת הבריאה לא היתה באופן זה, אלא מתחילה היתה הארץ שותה מלמטה, ואח"כ חזר בו הקב"ה מפני ד' הטעמים הנזכרים שם, ומבואר שם ביפ"ת (ד"ה כיצד היתה הארץ שותה) דזה היה זמן רב אחר בריאת העולם עיי"ש, וא"כ לא שייך לומר על זה אני ה' "בראתיו", - אלא דלכאורה הכי נמי יקשה על גוף המדרש כאן דקאמר לכך בראתיו לתיקונו של עולם וכו', דהא למעשה לא היה המטר בששת ימי המעשה אלא אח"כ, ועל זה לא שייך לשון בריאה דהא לא הוה בריאה חדשה, ועל כרחך צריך לומר כן דהא אחר ששת ימי בראשית לא נברא שום דבר חדש כדכתיב (קהלת א' ט') אין כל חדש תחת השמש, אלא דבאמת אין המטר בריאה חדשה, אלא דמים העליונים והתחתונים נבראו בששת ימי המעשה, ואח"כ סידר הקב"ה שהשקאת הארץ תהיה על ידי ירידת הגשמים מלמעלה, אבל מכל מקום לא שייך על זה לשון בריאה,

בעלי זרוע, ובשביל להדיח טללים הרעים, ושיהא הגבוה שותה כנמוך, ועוד שיהיו הכל תולין עיניהם כלפי מעלה

לתקונו של עולם. כלומר לתיקון יושבי העולם וצורך חייהם, ותקונו וישובו לשונות נרדפים לדעתו, עם שאפשר לומר שאמר תקונו על הדברים שהם על צד היותר טוב, וישובו על הכרחי.

ועל דרך דרש יתכן לומר שתקונו של עולם וישובו הוא על העולם ממש שלא ישרף מתנועת השמש, שזה אחד מתועלות המטר כדכתיבנא לעיל בסימן ד' (ד"ה ואחרי ביארנו). ועוד אפשר לומר שהיות הגשמים מלמעלה הוא לתיקון העולם, והוא הקשר העולמות זה בזה כאיש אחד, ולכן יושפע שפע ברכה מזה לזה ויהיו אחדים כזכר ונקבה:

ובכלל המאמר כולו יש לומר דרך דרש לפי שהמורגל בין המחברים לפרש [ב]כיוצא מאגדות אלו, וזה שהחוקרים נחלקו בענין הצורות אשר בעולם השפל, שקצתם חשבו שכולן נאצלות מהנבדלים, וקצתם חשבו שכולן מוצאות מכח החומר זולת הצורה האנושית, כמו שכתב בעל דרך אמונה במאמר א' שער א' ושער ד', ואמנם לפי התורניים הצורה האנושית מיד ה' ודאי כמו שכתבתי לעיל בפרשה א' סימן ד' (ד"ה הנוד הזה אם יהיה בו וכו'), אמנם בשאר הצורות לא נתבאר דעתם. ואומר שרבי לוי רמז בזה אל הדעת הראשון, ולזה אמר שהמים העליונים זכרים, רצה לומר שמהנמצאים העליונים יושפעו הצורות, ומהתחתונים הן החמרים, ולפי שהחומר והצורה הם ב' הפכים ולא היה ראוי חיבורם לפי טבען, אמר שזה בכחו יתברך כי הוא אמר ויהי, וזה אומרו אתם בריותי וכו', כי השי"ת המציא החומר ושלח אליו הצורה, ולכן ראוי שיזדווגו, וקרא החמרים בריות והצורות שלוחים למה שהחומר אין לו שום התיחסות אליו יתברך הנבדל (לבת) [לבלתי בעל תכלית], רק שהוא נברא מאתו, אמנם הצורה מצד היות בה שלמות תתיחס קצת לשלמותו יתברך ותקרא שליח, דשלוחו של אדם כמותו באיזה ענין. אי נמי לפי שהחמרים קיימים והצורות משתנות זו אחר זו, קרא החמרים בריות קיימות והצורות שלוחים ההולכים ובאים תמיד. ואמר שהם מזדווגים כזכר ונקבה אשר זה להמשך ההויה וקיום המין, וזה אומרו שהן פרין ורבין, כמבואר שהצורה לבדה או החומר לבדו אין מבואר לפריה ורביה אצלם, אבל יתחדש זה מהזדווגם זה אל זה. ולפי שהלוחות הצורה אל החומר על ידי תנועת הגרמים שיכינו החמרים, והנבדל יתן הצורה, לזה אמר וצדקה תצמיח זו ירידת גשמים, שהגשמים הוא השפע השופע מהגרמים בתנועתם כנודע בטבעיים. וביאר שהיות הענין על זה הדרך הוא לתקונו של עולם, כי חפץ ה' בהקשר העולמות זה בזה כנ"ל, וגם שעל ידי זה יהיה המשך ההויה כנזכר:

וא"כ מאי קאמר אני ה' "בראתיו". - ועיין במהרש"א במס' תענית שם אהא דקאמר גדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ וכו', שכתב וזה לשונו: לשון ברא נאמר על תחילת הבריאה יש מאין, וזהו שאמר גדול יום הגשמים שנאמר בו ברא כאילו הוא יש מאין, כיום שנבראו בו שמים וארץ דכתיב בהו בראשית ברא אלהים את השמים וגו' עכ"ל, הרי מבואר מדבריו דאדרבה מסיבה זו עצמה דרשינן דגדול יום הגשמים כיום שנבראו בו שמים וארץ, דאם לא כן לא שייד לומר עליו לשון בריאה כיון דלא הוה יש מאין, אלא דגדול יום הגשמים דהוה "כאילו" הוא יש מאין כיום שנבראו בו שמים וארץ וכו', אבל לפי מאי דדרשינן הכא דמלת "בראתיו" קאי על עצם ירידת הגשמים, קשה איך שייד בו לשון "בראתיו". ועל כרחך צריך לומר דמלת "בראתיו" לאו דוקא, אלא הכוונה שתיקן הקב"ה סדר הבריאה באופן שתהיה השקאת הארץ על ידי ירידת גשמים, ומעתה כיון דבלאו הכי צריך לומר דמלת "בראתיו" אינו כפשוטו מלשון בריאה ממש, אלא הכוונה על תיקון הבריאה, א"כ שוב מצינו לפרש דהכוונה כמדרש דלעיל סימן ח' שתיקן הקב"ה סדר הבריאה באופן ירידת הגשמים מהטעמים הנזכרים שם, ואדרבה לפי? אתי שפיר טפי לשון "בראתיו" על תיקון הבריאה, ואי משום דלא נרמז בכתוב הנך טעמים דלעיל, אבל מכל מקום כיון דבהכרח צריכין לפרש מלת "בראתיו" על תיקון הבריאה, א"כ טפי מיסתבר לומר דהכוונה על הנ"ל אלא שסמך הכתוב על פסוקי איוב (ה' י"א-י"ב) לשום שפלים למרום וגו' שרמז להטעמים הנ"ל, אבל אי הכוונה על תיקונו של עולם במה שיולידו צמחים, א"כ לא יצדק לשון "בראתיו" שפירושו על כרחך על תיקון הבריאה ודו"ק. [ואין רחוק לומר דגם בפסוק דנן נרמזו ד' טעמים הנזכרים לעיל, דבאומרו "יפרו ישע" נרמז טעם הא' כנגד בעלי זרוע, והיינו שגם החלשים יושעו על ידי ירידת הגשמים מלמעלה, וירמזו ג"כ לטעם הב' בשביל להדיח טללים רעים, כי זה ג"כ ישע להבריות, ובאומרו "וצדקה תצמיח יחד" נרמז טעם הג' שיהא הגבוה שותה כנמוך, (ויתיישב בזה מלת "יחד"), ובאומרו "אני ה' בראתיו" נרמז טעם הד' שיהיו הכל תולין עיניהם כלפי מעלה ודו"ק].

טו אמר רבי ברכיה עלה שבר מן הארץ, מיד והשקה את כל פני האדמה, היא דעתיה דרבי ברכיה דאמר רבי ברכיה (דברים ל"ב ב') יערוף כמטר לקחי וגו', שברו בריות את ערפן, מיד מטר יורד:

טו. עלה שבר. ואיד יעלה דריש מלשון שבר, קל כלומר כשהבריות נכנעים מלמטה בתפלה ותענית ירדו גשמים, ורמיזא בעלמא היא מטעם קריאת שמה איד, ולא סבירא ליה כטעמא דלעיל סימן י"א. קלא ואין לומר דאית ליה כרבי יהושע דאמר (לעיל סימן ט') ממים העליונים הארץ שותה, וקשה ליה האי קרא, ואיהו תרציה (שם) שהעננים מתגברות, ולא נהירא לרבי ברכיה, לכן מפרש באופן זה אע"פ שהוא דרך דרשא, דהא בירושלמי (תענית פרק ב' ה"א) איתא דרבי שמעון בן לקיש קאמר להא דרבי ברכיה, ורבי שמעון בן לקיש קאמר לעיל סימן י' אין עננים אלא מלמטה:

היא דעתיה. כלומר אזדא לטעמיה דאית ליה שאין הגשמים יורדים אלא בהכנעה ותפלה:

שברו בריות את ערפן. אע"פ שמאמר הכתוב נמשך אל לקחי, יפורש כן, לקחי ישבור ערפן כמטר, שתושיה מתשת כחו של אדם (סנהדרין דף כו:). קלב אי נמי כמו שאמרו בפרק קמא דתעניות (דף ז.) אם תלמיד חכם הגון הוא תזל כטל, ואם לאו ערפחו כמטר, וממילא ילפינן שהמטר ישבור ערפן בתשובה:

שברו בריות את ערפן. דיערוף לשון עורף משמע, דאי לשון הטפה "ירעיף" מיבעי ליה, כמו (ישעיה מ"ה ח') הרעיפו שמים, ירע(י)פו עלי (איוב ל"ו כ"ח). ואע"פ שהמפרש (רש"י בפי' האזינו שם) פירש הכל מענין אחד, קלב דלפעמים האותיות מסורסות, כמו כבש כשב, חלד חדל, וזולתם, טוב לדרוש ככתיבתו. ואע"ג דאשכחן (דברים ל"ג כ"ח) יערפו טל, והטל אינו צריך לתפלה כדאיתא בירושלמי דפרק קמא דתעניות (הלכה א'), קלד אפשר דאידי דכתב האי לישנא במטר כתב ליה בטל:

קל על דרך הכתוב (משלי י"ז ה') שמח לאיד לא ינקה, ופירש בתרגום יונתן ודחדי לתברא דחבריה לא מזדכי.

קלא שהוא שובר אידן של בעלי שערים.

קלב ולפי"ז פירוש הכתוב כך הוא, לקחי (דהיינו התורה) ישבור ערפן כמטר, דכמו שהמטר גורמת לשבור ערפן, דבזולת זה לא ירד המטר, כך לימוד התורה ישבור ערפן, כי התורה מתשת כחו של אדם.

קלב זה לשון רש"י שם: יערוף, לשון יטיף, וכן (תהלים ס"ה י"ב) ירעפון דשן, יערפו טל (דברים ל"ג כ"ח).

קלד דאמרינן שם דהטל אינו יורד בשביל בריה, מה טעמא (מיכה ה' ו') אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם, ופי' בקרבן העדה אשר לא יקוה לאיש, היינו לתפלת איש, דאם לא כן פשיטא שאין דבר ביד איש לעשותו עכ"ל.

והנה בנזר הקודש כאן (ד"ה הוא דעתיה דר' ברכיה) כתב דאע"ג דהטל אין צריך לתפלה כדאיתא בירושלמי הנ"ל, היינו בסתם טל, אבל טל דברכה זימנין דמיעצר כדאיתא בפ"ק דתענית (דף ג:), וממילא גם הוא אינו בא אלא בכח התפלה ומעשים טובים, ובכן סרה תלונת הפ"ת עכ"ל. - וכדי ליישב דברי הפ"ת נראה לומר כך, דהנה הא דציין הנזה"ק לגמרא דמס' תענית הנ"ל דטל דברכה זימנין דמיעצר, היינו משום דאמרינן שם וטל מנלן דלא מיעצר דכתיב (מלכים א' י"ז א') ויאמר אליהו התשבי וגו' אל אחאב חי ה' אלהי ישראל וגו' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, וכתיב (שם י"ח א') לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה, ואילו טל לא קאמר ליה, מאי טעמא משום דלא מיעצר (פירש"י לעולם אפילו באותן שנים), ופריך וכי מאחר דלא מיעצר אליהו אשתבועי למה ליה (והא לא נעצר), ומשני הכי קאמר ליה אפילו טל דברכה נמי לא אתי (שיצמיח שום צמח), ופריך וליהדריה לטל דברכה (ולימא ואתנה טל ומטר), ומשני משום דלא מינכרא מילתא (דהא טל הוה מעיקרא, ולא היה אחאב הרשע מודה בחזירה דטל של ברכה, דאי הוה אומר ואתנה טל ומטר היה אחאב מקנטרו ואומר לו שלא נעצר) עכ"ל הגמרא עם פירש"י, ומבואר מזה דטל דברכה זימנין דמיעצר. - ואולם בירושלמי הנ"ל בריש תענית (וכן במס' ברכות פ"ה ה"ב) פליגי בה ר' ברכיה בשם רבי יוסה ורבנין, חד אמר בין על הטל בין על המטר נשמע לו, וחרנא אמר על המטר נשמע לו ועל הטל לא נשמע לו, מאן דאמר על המטר נשמע לו ועל הטל לא נשמע לו מן הדין קרייא, לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה (ואילו טל לא קאמר, שמע מינה דטל לא נעצר), ועיי"ש במראה הפנים שכתב דחרנא דאמר על הטל לא נשמע לו אתיא במקצת כהאי דאמרינן בבבלי דטל לא מיעצר ומשום הכי לא נשמע לו, ומיהו התם קאמר דהא דנשבט אליהו גם על הטל היינו על טל דברכה דלא אתי, והא דלא אהדר ליה לטל דברכה משום דלא מינכרא מילתא, והכא דקאמר לא נשמע לו משמע דאליהו נשבט שלא יהא טל כלל, וקשה וכי אליהו לא ידע דטל לא מיעצר, ואפשר דהכא נמי כעין דהתם מיתפרשא דנשבט על הטל דברכה, אלא שלא נשמע לו, ודייק לה מדלא כתיב אלא ואתנה מטר ולא אהדר מטל כלל, ולא ניחא ליה בהאי שינויא דמשני התם דמשום דלא מינכרא מילתא לא אהדר לטל דברכה, דאי איתא דחש

יו. כמה גשמים יורדין ויהא אדם צריך לברך, רבי יוסי בשם רבי יהודה ורבי יונה בשם רבי שמואל אמרין בתחלה כדי רביעה, ובסוף אפילו כל שהן. רבי חייא בשם רבי יוחנן אמר בתחלה כדי רביעה, ולבסוף עד שידחו פני הקרמיד. רבי ינאי ב"ר ישמעאל בשם רבי שמעון בן לקיש אמר בתחלה כדי רביעה, ולבסוף כדי שתשרה פי המגופה, והלא כמה גשמים יורדין ואין פי מגופה נשרת, אלא תהא נראת כאלו שרויה:

יו. **כמה גשמים יורדים וכו'.** לא ידעתי למה הפסיק מאמר רבי ברכיה דלעיל (סימן ט"ו) בין ברייתא זו וההיא דכמה גשמים יורדין ויהיה בהן כדי רביעה (לעיל סימן י"ג), דהו"ל לסמוך זו לזו דבחד ענינא עסקינן:

ויהא אדם צריך לברך. דתנן (ברכות דף נד.) על הגשמים אומר הטוב והמטיב כדמייתי בסמוך (סימן י"ז):

בתחלה כדי רביעה. פירוש אם עדיין לא ירדו גשמים בזמן זה, צריך שירדו כדי רביעה לברך עליהן, אבל בסוף, כלומר אם כבר ירדו גשמים בזמן זה ועכשיו יורדים שנית, אין צריך כדי רביעה, דבגשמים מועטים מספיק, שהארץ כבר היא שביעה מהפעם הראשון שירדו בה כדי רביעה. והך פליגא אגמרא דילן דגרסינן בפרק קמא דתעניות (דף ו:.) אמר רבי אבהו מאימתי מברכין על הגשמים משיצא חתן לקראת כלה, ופירש הר"ן (שם דף ב.) מדפי הרי"ף ד"ה אמר רבי אבהו) שירבו המים על הארץ ויעלו אבעבועות מן המטר וילכו זה לקראת זה, ואחרים פירשו משיצאו המים הנגרים ארצה לקראת [הגשם] היורד, ואע"פ שלא ירדו עדיין כדי רביעה מברכים עליהן ע"כ. ומיהו לפירוש ראשון דפירש"י (שם ד"ה חתן לקראת כלה) שהמים של שביל אחד פוגעים במים של שביל אחר, ק"ל אפשר דלא פליגי, דכיון דהן פוגעים בשבילים רבים הם כדי רביעה. אבל מכל מקום פליגי, דגמרא דילן לא פליג בין תחילה לסוף, ואנו אין לנו אלא כגמרא דילן, וכן פסקו הפוסקים ז"ל. ובירושלמי (שם פרק א' ה"ג) איתא מאן דאמר להפסק תענית נאמר, ולפי"ז הכי פירוש, בתחילה, שאם תעניתך בתחילת ירידת גשמים, כלומר שעדיין לא ירדו כלל, והיינו ברביעה שלישית, שכשלא ירדו גשמים עד השלישית מתחילין להתענות, ואז צריך שירדו כדי רביעה להפסיק התענית כיון דעדיין לא ירדו גשמים כלל, אבל אם כבר ירדו גשמים ואחר כך התענו, כגון שפסקו גשמים בין גשם לגשם כדתנן בריש פרק ג' דתעניות (דף יח:), אז בגשמים מועטים שירדו סגי להפסיק תעניתם:

שידחו פני הקרמיד. דנהי דלא בעינן כדי רביעה, כדי שידחו פני הקרמיד מיהא בעינן, והיא הלבנה העשויה מעשה ידי יוצר שקוראים קיירימיט בלשון ישמעאל, ומסככין בה (הגנות)

אליהו שלא יקנטרו אחאב דהא הוה טל מעיקרא כדפירש"י, להאי חששא אי אפשר לתקן, דאכתי גס כי לא אהדר לטל יכול לקנטרו על שאמר בתחילה אם יהיה טל ומטר וגו' והא הוה טל, דטל לא היה נעצר, ודברכה לא מינכרא מילתא, אבל אי אמרינן דלא נשמע לו על הטל ניחא הא דלא אהדר לטל עכ"ל.

היוצא לנו מדבריו דלדעת הך מאן דאמר דס"ל דעל הטל לא נשמע לו, היינו אפילו על טל דברכה, ובכן יתיישב דברי היפ"ת כאן, דהנה איתא שם בירושלמי אח"כ אמר ר' יעקב דכפר חנן בשם רבי שמעון בן לקיש בשעה שעשה אברהם זקנים את רצוני נשבעתי לו שאיני מזיז טל מבניו לעולם, מה טעמא (תהלים ק"י ד') נשבע ה' ולא ינחם וגו', וכתוב תמן (שם פסוק ג') לך טל ילדותך, וביארו המפרשים דרבי שמעון בן לקיש בא לפרש הטעם שלא נשמע לו על הטל (עיין בביאור הגר"ח קניבסקי שליט"א על הירושלמי), ולפי הנתבאר לעיל על כרחך צריך לומר דהשבועה שנשבע הקב"ה לאברהם היה גם על טל דברכה, דהא אליבא דמאן דאמר שעל הטל לא נשמע לו היינו אפילו על טל דברכה, [וכן מיסתבר ג"כ, דבירושלמי שם אח"כ אמר רבי יהודה בן פזי בדייתקי נתתיו לאביהם (בראשית כ"ז כ"ח) ויתן לך אלהים מטל השמים וגו' עיי"ש, וההיא דייתקי בברכה איתמר, וא"כ מיסתבר דקאי על טל דברכה], וכיון דרבי שמעון בן לקיש קאמר להך מילתא משמע דס"ל כשיטת הך מאן דאמר דעל הטל לא נשמע לו, (דכיון דדריש לה מקרא מיסתבר דאיהו נמי אית ליה הכי), ומעתה הרי כתב היפ"ת לעיל בתחילת הסימן (ד"ה עלה שבר) דבירושלמי מס' תענית (פ"ב ה"א) איתא דרבי שמעון בן לקיש קאמר להך מימרא דרבי ברכיה דהכא, וא"כ אי אפשר לומר דהא דכתיב "יערפו" טל קאי על טל דברכה דזימנין דמיעצר, דהא אליבא דרבי שמעון בן לקיש אפילו טל דברכה לא מיעצר וכמו שנתבאר.

ק"ל זה לשון רש"י שם: שירדו כל כך שכשהטפה נופלת יוצאה אחרת ובלטת כנגדה, מפי מורי. לשון אחר שהשווקין מקלחין מים, שוק מקלח וזה מקלח כנגדו, עכ"ל.

[הגגות].^{קל} ורבי שמעון בן לקיש מצריך טפי כדי שתהיה המגופה נשרית, שהיא יותר גדולה וצריך מים טפי מהקרמיד :

והלא כמה גשמים יורדים וכו'. דכדי שתהא נשרית משמע שהיא נמחית, ופריך שבכמה גשמים אינה נמחית שהיא חזקה, ומשני דלאו נמחית ממש, אלא שירדו עליה כל כך גשמים שנראית כנמחית. ויש מפרשים^{קל} והלא כמה גשמים יורדים וכו', שאין המגופה בחוץ שירדו המים עליה כקרמיד ונראה מתי תהיה שרויה, ומשני אלא תהיה נראית, שאנו נשער שירדו מים בכדי שריית פי המגופה. ולא נהירא, דמאי דעתיה דמקשה, ודאי אילו היא בחוץ קאמר :

יז כיצד הוא צריך לברך, כהדא דתנינן על הגשמים ועל בשורות טובות הוא אומר ברוך הטוב והמטיב, רבי ברכיה בשם רבי לוי מייתי לה מהכא (משלי כ"ה כ"ה) מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה וגו', מה שמועה טובה ברוך הטוב והמטיב, אף מים קרים הטוב והמטיב. רבי יהודה אומר כדין מברך יחזקאל אבא יתברך יתרוםם ויתגדל שמך על כל טיפה וטיפה שאתה מוריד לנו, שממנו אתה זן אלו מאלו, רבי יהודה בן רבי שמעון אמר שהוא מורידן במדה שנאמר (איוב ל"ו כ"ז) כי יגרע נטפי מים, היך מה דאת אמר (ויקרא כ"ז י"ח) ונגרע מערכך. רבי יוסי בר יעקב סלק למבקר לרבי יהודה מגדלאה, שמע קליה מברך אלף אלפים ורבי רבבות ברכות והודאות אנו צריכין להודות לשמך על כל טיפה וטיפה שאתה מוריד לנו, שאתה משלם גמולים טובים לחייבים, אמר ליה כן הוה רבי סימון מברך. אמר רבי זירא תמן אמרין על הזול שהוא בא לעולם ועל השבע שהוא בא לעולם ועל הנהר שמספח למדינה אומר ברוך הטוב והמטיב :

יז. כיצד הוא צריך לברך. קשה כיון דמשנה שלימה היא בפרק הרואה (ברכות דף נד.), מאי דעתיה דבעי כיצד, ואי חד הוא הבעיין דלא הוה ידע מתניתין, מנא ליה שצריך לברך כלל דבעי כיצד. ועוד דרבי ברכיה היכי מייתי לה מקרא, דמנא ליה דשמועה טובה הטוב והמטיב דילין מינה לגשמים, ואי ממתניתין קים ליה לבשורות, הא נמי בההיא מתניתין תני גשמים, וקרא למה לי, ואין טעם לומר דמשום דכתיב שמועה טובה יליף דאמרין ברכה בלשון הטבה. וצריך לומר דכיצד לאו בעיא היא, אלא משום דבעי לאתווי הא דרבי ברכיה ודיחזקאל דבסמוך, קאמר ברישא דינא דמתניתין, כלומר כיצד צריך לברך, הא פשיטא כהדא מתניתין, ורבי ברכיה נמי לאו מקרא קיליף, אלא יהיב טעמא למתניתין דקאמר חדא ברכה לתרווייהו, דבשלמא לשמועה טובה אתי שפיר הטוב והמטיב שניתנה לו טובה מחודשת, אבל גשמים אינו נראה טובה פרטי לאדם שישמח בו כל כך, ואמר דאיכא סמך לדבר מדאיתקשו בקרא :

אף מים קרים. דהיינו ירידת גשמים, הטוב והמטיב. והא אסמכתא היא, דעיקרא דקרא ברחיצה קמייירי כדאיתא בפרק יום הכפורים (יומא דף עז.). ושמא דלא ממעטינן התם אלא דלא מיירי בשתיה מדלא קאמר "בנפש" אלא "על נפש", אבל ירידת גשמים שייך שפיר למיכתב בה "על" שהן יורדים על העיפים, וקרא מיירי ברחיצה וגשמים. ואם תאמר אי אסמכתא היא נימא דבשתיה נמי יברך הטוב והמטיב, ומים קרים יהיה שתיה דרך אסמכתא, ובין כך ובין כך כיון דעיקרא דקרא ברחיצה מיירי, נימא דלברך על רחיצה הטוב והמטיב. הא לא קשיא, דלא שייך הטוב והמטיב אלא בטוב מחודש בשעתו, כבשורה טובה וירידת גשמים וזולתם, אבל בשתיה ורחיצה שעתה לא נתחדשו לו המים אלא שבא ליהנות מהן, אין לברך כן. ועוד דלא שייך הטוב והמטיב אלא על טוב שיש בו שיתוף לאחר עמו, כדאמר בפרק הרואה (שם דף נט:) כללו של דבר על שלו ועל של חבירו מברך הטוב והמטיב, ובשתיה ורחיצה ליכא הנאה אלא לדידיה. ולא דמי לריבוי יינות, שהברכה על חידוש היין הבא בסעודה שאז עומד ליהנות בו כל בני הסעודה, אבל הנאת השתיה והרחיצה אינה אלא לשותה ורוחץ לבד. אך קצת קשה למה

^{קל} תוקן עפ"י מוסף ערוך (ערך קרמיד) שפי' שהם רעפים שמכסים בהם הגגות.

^{קלז} עיין ברש"י כאן על המדרש שכתב זה לשונו: ויש מגופה נשרית, בתמיה, שאין בני אדם משהין את החבית אלא באוצר עכ"ל.

לא תקנו שום ברכה על הנאת הרחיצה. ושמה מפני שרוב הרחיצות אינן להנאה אלא להעביר הזוהמא, לא תקנו לברך אפילו לרוחץ להקר, כי מי מפיס :

כדין מברך אבא יחזקאל. לא פליג אמתניתין, דמתניתין בדאתא טובא, והא בדאתא פורתא, ואיבעית אימא הא והא דאתא טובא, ולא קשיא הא דאית ליה ארעא, הא דלית ליה ארעא, כדמוקמינן בפרק הרואה (שם). ודע דגרסינן תו התם אית ליה ארעא הטוב והמטיב מברך, והתנן בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהחיינו וכו', שלו ושל אחרים אומר הטוב והמטיב, לא קשיא, הא דאית ליה שותפות הא דלית ליה שותפות. ועל פי לשון זה פסק הרי"ף (שם דף מג: מדפי הרי"ף) שאם יש לו שדה בשותפות עם אחר מברך הטוב והמטיב, ואם אין לו שותף בשדהו מברך שהחיינו, וטעמו דס"ל דכי משני לא קשיא הא דאית ליה שותפות וכו', היינו דכי יש לו שדה בשותפות עם אחר הוא דמברך הטוב והמטיב, וכשאין לו שותפות בשדהו עם אחר הוא דמברך שהחיינו, והיינו מתניתין דבנה בית חדש וכו', וכי לית ליה ארעא הוא דאמר דמברך מודים וכו' שהיא בברכת יחזקאל זו, וכן דעת הרמב"ם (הלכות ברכות פרק י"ה). אבל הרא"ש (ברכות פרק ט' סימן ט"ו) כתב דלא בעינן שותף בשדהו לברך הטוב והמטיב, דכיון דאית ליה קרקע כל שכניו משותפין עמו, וגריס אידי ואידי דאית ליה לדידיה, ולא קשיא הא דאית להו לאחרני בהדיה [והא דלית להו לאחרני בהדיה], ופי' בית חדש וכלים חדשים דלית להו לאחרני בהדיה שותפות מברך שהחיינו, אבל גשמים דאית לאחרני בהדיה, שטובת גשמים היא לכל בעלי שדות, מברך הטוב והמטיב, והיכא דלית ליה ארעא מברך מודים וכו' (עכ"ל). ורש"י ז"ל (שם ד"ה הכי גרסינן) מסכים לפסק הרא"ש, אבל לא גריס כוותיה אלא כגירסה הראשונה, ומפרש תירוצא דשנינן קאי בדכותיה, מודים אנחנו לך בדלית ליה ארעא, הטוב והמטיב בדאית ליה, ודקא קשיא לך בנה בית חדש אומר שהחיינו, לא קשיא, ההוא דבנה בית חדש שאין לו שותפות בה ועליה מברך שהחיינו, אבל גשמים בדאית ליה ארעא, טובה שיש לו שותפות בה [היא], שהרי כל מי שיש לו קרקע שותף עמו בטובה זו (עכ"ל) :

כדין מברך אבא יחזקאל וכו'. דע דבגמרא דילן בפרק הרואה (שם) מיייתי לה בלשון זה, אמר רב יהודה מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהורדת לנו, ורבי יוחנן מסיים בה הכי, ואילו פינן מלא שירה כים וגוי אין אנו מספיקים להודות לך ה' אלהינו, עד תשתחוה ברוך אתה ה' רוב ההודאות, רוב ההודאות ולא כל ההודאות, אמר רבא אימא האל ההודאות, אמר רב פפא הילכך נימרינהו לתרויהו. והרי"ף (שם) הוסיף ופירש ד"תרויהו" אחתימת רבא וחתימת רבי יוחנן קאי, שהרי הר"ז ז"ל (בספר המאור שם) חולק ואומר דתרויהו קאי אדרב יהודה ודרבי יוחנן, כלומר צריך שיאמר מודים אנחנו לך וכו' ואילו פינן וכו', ולעולם אינו חותם אלא ברוך אל ההודאות. ומכל מקום עיקר פירושו כהרי"ף, דבדרב יהודה ודרבי יוחנן לא שייך לומר נימרינהו לתרויהו, דהא כולה כרבי יוחנן עבדינן, דרבי יוחנן מוסיף הוא כמו שכתב הרמב"ן ז"ל (במלחמות שם), וכן פסקו כל הפוסקים. והאידנא לית לן נפקותא בכל זה, שהרי כתב סמ"ק (סימן קנ"א) דברכת הגשם אינה נוהגת עתה, וכן כתב הכלבו (סימן פ"ז), ונתן טעם לפי שאנו תדירין במטר ואין אנו מתאווין לו כדרך הארצות שיש בהן יובש (עכ"ל), ומיהו בשני בצורת או בארצות שיש להן יובש משמע דודאי מברכין, וכמו שכתב בבית יוסף (או"ח סימן רכ"א) :

יתברך יתרום [ו]יתגדל. אפשר דמאי דנקט ג' לשונות אלו לא פחות ולא יותר, כי כנגד ההטבה שמטיב לעולם וראוי לברך על זה בברכת הנהנין, אמר יתברך. וכנגד הנס אשר בענין הגשמים שהוא כפול, שמציאות המטר דרך נס כדכתיבנא לעיל בסימן ד' (ד"ה קשה היא גבורת גשמים), ועוד שהטפות מיוחדות שזה ענין נסיי כדלעיל (סימן ט' ד"ה ואין טפה נוגעת בחברתה), לכן אמר יתרום ויתגדל, כי במעשה הנסים יראה גדולתו וכחו :

שממנו אתה זן אלו מאלו. לפי גירסא זו הכי פירושו, שמהגשם אתה זן הבריות אלו מאלו, שבעלי השדות מתברכים וקונים ונושאים ונותנים אלו עם אלו והכל מתפרנסים, כדאמר בסמוך (סימן י"ח) הכל מתברך. אבל הוא גירסא משובשת, דא"כ "מהן" מיבעי ליה, דקאי

אטפות שזכר, לא אגשם שלא נזכר בדבריו, ועוד מאי אלו מאלו, שלא נזכרו הבריות בדבריו, ועוד מה ענינו דרבי יהודה בן רבי שמעון דאמר שהוא מורידן במדה לענין זה, דלא מיסתבר דרבי יהודה ב"ר שמעון מוסיף בברכה שהוא מורידן במדה, דלא אשכחן בשום דוכתא ברכה על זה. אלא הכי גרסינן, שאת ממניען אלו מאלו שנאמר כי יגרע נטפי מים, כדגרסינן בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ב), ופירושו שמפריד הטפות אלו מאלו שלא יתערבו, ולפי"ז אתי שפיר דרבי יהודה ב"ר שמעון, דהוא פירש דכי יגרע לא אתא אלא לומר שמורידן במדה. ובשוחר טוב גרסינן מזמור י"ח כך היה אבא מברך, יתברך ויתגדל שמיא דקוב"ה שהן אלף אלפים וריבי רבבות ואין טפה נוגעת בחברתה כמלא נימא שנאמר כי יגרע נטפי מים, והא איתא לקמן ספר ה' פרשה ז' (סימן ח' נ"ו) בלשון יותר ארוך. ומיהו צריך עיון דהכא משמע שהיותן במדה יליף לה מכי יגרע, ובירושלמי (שם) יליף לה ממים תכן במדה (אויב כ"ח כ"ה). ויש לומר דכולה מכי יגרע מדריש, אלא דמייתי ראייה מפורשת שהם יורדים במדה, דמהשתא אית לן למימר דכי יגרע נטפי מים רמז נמי אהא, וילפותא דכי יגרע פירשתי לעיל פרשה ד' (סימן ד' ד"ה שנאמר כי יגרע נטפי מים): קל"ח

גמולים טובים לחייבים. לפי שהגשמים טובה לצדיקים ולרשעים כדלעיל בסימן ד':

אמר ליה כן הוה רבי סימון מברך. הכי הוא לישנא בירושלמי (שם) אמר ליה הדא מנא לך, אמר ליה הכין הוה רבי סימון מברך:

הנהר שמספח למדינה. שבא להתחבר למדינה שישתפקו ממנו. ובירושלמי (שם) גרסינן שמספיק למדינה:

יח והשקה את כל, רבי אליעזר בשם רבי יוסי בר זמרא אמר הכל מתברך, משא ומתן מתברך והפרגמוטטין מרויחין, רבי יוחנן בר לוי אמר אף מוכי שחין מרויחין, רבי חייא בר אבא אמר אף החולין מרויחין ואיברייהון רפין עליהם, אבימי מן חבריא הוה מבקר בשיא כד הוות רביעתא נחתה, הוה אמר ליה רבי חייא בר אבא מה אינון עבידין, הוה אמר ליה נינוחו, רבי אבא אומר אף אבן טובה מרגשת, רבנן אמרי אף הדגים מרגישים, אמר רבי פנחס עובדא הוה בהדא עכו וצדו חד נון ושמו יתיה ש' לטריין, ותקילו יתיה מאתן לטריין, הוה תמן חד סב צייד אמר להון דלא נחת רביעתא, וכיון דנחת צדו חד נון ושמו יתיה מאתן לטריין ותקילו יתיה ואשכחניה ש' לטריין:

יח. והשקה את כל. (דה"ל) [דקשה ליה] מלת "כל" יתירא, דסתם פני האדמה בכל האדמה משמע, שאין לה פנים רבים, אלא כולה משמע פני סתם, ולהכי דריש "כל" באנפי נפשיה, כאילו כתב והשקה את כל, והיינו משא ומתן ופרגמוטטין וכו'. אי נמי דלעולם עם פני האדמה דריש ליה, כלומר את כל אשר על פני האדמה שהם הסוחרים והחולין וכו', ולרבנן מריבויא דכל אתו נמי דגים אע"פ שאינן על פני האדמה:

משא ומתן מתברך. (שברכות) [שברבות] התבואות יש במה לישא וליתן ולהרויח לסוחרים הרבים. ואעפ"י שקצתם מפסידים, והם אוצרי פירות שעליהם נאמר (תהלים י"ט"ו) שבור זרוע רשע כדכתיבנא לעיל (סימן י"א ד"ה שובר אידן של בעלי שערים), הן מיעוטא דמיעוטא, ורובא דעלמא מרויחים:

אף מוכי שחין מרויחים. שהשחין מריבוי (המימוי) [חמימות] ויובש שבגוף היא, ולכן בגשמים שהעולם (מתקרב) [מתקרר] ומתלחלח הם מרויחים, אבל שאר חלאים לא חשיב דלא מהניא להו גשמים, ורבים שמזיק להם. ורבי חייא מוסיף דאף כל החולים אע"ג דלא מהני להו טובא, מכל מקום איברייהן מתרפין ומרויחים קצת:

קל"ח זה לשון היפ"ת שם: דאע"ג דפשטיה דקרא משמע דמייירי במניעת המטר, שה' יעצור במים ויבשו, לא נהירא, דמאי יזוקו מטר לאידו אשר יזלו שחקים וגו' וכל הכתובים הסמוכים שם דמייירי בירידת המטר, ולכן פירש דכי יגרע נמי בירידת המטר מייירי, ופירושו שמורידה במדה עכ"ל.

אף אבן טובה מרגשת. שהיא משתבחת יותר בירידת גשמים. ואפשר שירצה על המרגלית שגדל בים הנקרא פירל"א, שאומרים רבים (..) שהייתה מטפות הגשמים היורדים לים :

אף הדגים. עם היותם תמיד במים מרגישים בטובת הגשמים, שאז מתעדנים במים יותר :

ושמו יתיה. לפי גדלו שיערו באומד הדעת שישקול ש' לטריין :

דלא נחת רביעתא. שלא ירדו גשמים, ולכן אינן מתענגים והם כחושים ובשרן רפה ולא ישקלו כנראה לפי גדלן :

יט אמר רבי אלעזר בר רבי שמעון אין הארץ שותה אלא לפי חיסומה, אם כן מה יעשו שרשי חרוב ושרשי שקמה שרשיהם עד תהום, אלא כל אחד ואחד לפי צרכו. רבי חנינא בר עיזקה ורבי ברכיה בשם רבי יהודה אמר שרשי חטה בוקעין בארץ ג' אמה, שרשי תאינה בוקעים בצור, אמר רבי לוי כך הוא כדקא אמר לפי חסומה, וחרוב ושקמה אחד לשלשים יום תהום עולה ומשקה אותה, מאי טעמא (ישעיה כ"ז ג') אני ה' נוצרה לרגעים אשקנה. אמר רבי יהושע בן לוי בשעה שהמטר יורד הוא עושה פנים לאדמה :

יט. אין הארץ שותה. ממי הגשמים, ואין המים נכנסים בעמקה אלא בפניה מלמעלה עד כדי חיזוקה, שהיא מתבקעת ומתפוררת מצד היובש, ועל ידי הגשמים (ו)מתדבקת ומחזקות סדקיה, וזהו חיסומה, כלשון ניטל חיסומן דתנן בכלים פרק י"ג (משנה ד') גבי המעצד והאזמל, דהיינו פיהן וחודן המתקוקן על ידי דיבוק הברזל הנקרא אזיר"ו בלעז, וזה הדיבוק נקרא חסום להיות על פי הכלי מחזיקו ומונעו מהבקיעה. או פירושו לפי קשויה ורפיונה. ומדכתיב והשקה את כל פני האדמה (ד)דריש לה, ד"פני" למה לי, אלא לומר שאינה משקה אלא פניה הפונים לצד חוץ, לא בתוך תוכה. ואפשר לפרשו לשון פתיחה, שבמקום הפותח משקה ולא בפנים, מלשון אתחסם רבי אלעזר דלקמן ספר ג' פרשה כ"ג (סימן ד') שנראה שפירושו (כתפתח) [נתפתח] :

אם כן מה יעשו וכו'. דברי המדרש הן, ופליגא אדרבי אלעזר. ורבי אלעזר אמר לך כדרכי לוי דבסמוך :

אלא כל אחד ואחד לפי צרכו. ופני האדמה דריש ליה (לדרשב"ל) [לדרכי יהושע בן לוי] דבסמוך :

תהום עולה ומשקה. נראה שהמים עולים ממש בעובי הארץ עד שרשיהם, אבל לפי מה שכתבתי לעיל בסימן י"ג (ד"ה אין לך טפח יורד מלמעלה וכו') בשם רש"י (תענית דף כה : ד"ה אין לך כל טפח) יפורש על רטיבותא מיהא, והראשון יותר נכון :

מה טעם אני ה' נוצרה. לא דהאי קרא מיירי בחרוב ושקמה, דלעיל מיניה כתיב (שם פסוק ב') ביום ההוא כרם חמד ענו לה, והוא משל לכנסת ישראל בזמן הגאולה, אלא דכיון דקאמר לרגעים אשקנה, משמע שיש השקאה בדברים ידועים לעתים ידועות וקבועות, שלא כהשקאת הגשמים שאין להם זמן קבוע, דאם לא כן לא יביא משל ממה שאינו נמצא, ואנן מסברא אמרינן שהשקאה זו היא על ידי התהום בשרשי חרוב והשקמה הצריכים לו, ומסברא אמרינן אחד ללי יום שהוא זמן ראוי, שהיינו לא מעט ולא הרבה. אבל אין לומר דאסמכתא בעלמא נקט קרא :

הוא עושה פנים לאדמה. שמיפה אותה ומלחלחה ומשוה פניה, אבל בזמן היובש היא בקועה וכאילו אין לה פנים. ואפשר פנים קרי למוצא דשא, כי עמקים יעטפו בר על ידי הגשמים.

ועל דרך דרש יראה שרמז ליושבי האדמה שנראים יפים אלו לאלו, וכל אחד אחד פניו צהובות על ידי השובע, משא"כ בימי הרעב, כדכתיבנא לעיל בסימן ד' (ד"ה ואחרי ביארנו וכו') :